

TAMPEREEN KAUPUNKI.

MUISTO

Sen Satavuotis-Juhllastansa

Lokakuun 1:nä päivänä 1879.

[Karl Otto Johan Blasfield & Henrik Aug
Reinholm]
Tampereen Kaupunki.

Historiallisia ja tilastollisia tietoja

koottuina ja kirjoitettuina

Sen Satawuotis-Juhlan muistoksi

1 p. Lokakuuta 1879.

~~~~~  
Varustettu yhdellä kuvapiirroksella ja kahdella kartalla.  
~~~~~

Tampereella,

Emil Hagelberg'in ja Kumpp. kirjapainossa,

1879.

Nämät lehdet on kirjoitettu, jotta muutamia vanhempien aikojen muistot unohtuksesta säilyisivät ja jotta samassa moniaat nykyisen ajan tiedot, joita ei ole jokaisen helppo hankkia, saatettaisiin huomioon. Koska ei valmistavia kirjoituksia ole löytnyt, ja aineksia on tähtynyt kerätä monilta eri haaroilta kahden viikon lyhyellä ajalla, jota tähän on voitu käyttää, on useita kohtia ainoasti maillinaisesti käynyt esittää, taikka on tähtynyt toisia kokonaan jättää mainitsematta, eikä sentähden ole voitu kielestäkään tarpeellista huolta pitää; joista syistä siis tätä vihkosta sekä sisällön, että järeistämisen ja kielen puolesta ei sivi arvoitella muuna kuin mitä sen nimi osoittaa: muutamia Tampereen historiaa ja tilastoa koskevia tietoja. Tämän pienen vihon tulee syunnystään etupäässä kiittää Tohtori August Reinholm'ia, sekä lisäksi Insinööri Isak Inberg'ia, joka kaupungin ja sen ympäristön kartan on piirustanut, ja Arkitehti Salenius'ta, jonka tekemä Ryttilän asemakartta on.

Suomen vanhimpain kaupunkien iästä ei kukaan tarkoita tiedä. **Tampere** ei ole nuoren nuori; onpa kymmentuota nuorempaa, mutta suurempi osa neljästäkymmenestä on sitä vanhempia. Päästyänsä **Lokakuun 1:nä päivänä 1879 sata vuoden** vanhaaksi, Tampereen kaupunki, Satakunnan kukka, iloitsee siitä, että se kunnialla on lapsuudestaan kasvanut täyteen miesmittaan. Jaksen jaksettua, se tuntee wellwollisuutenansa ilmoittaa, miten ja millä se vähittäin on karttunut. Tampereen kaupungin etuisuus tulee erinomaisesti sen hyvästä asemasta. Se on etuisasti sijoitettu molemmin puolin **Tammerkoskea**, jonka kautta iso **Näsijärvi** laskee **Pyhäjärveen**. Tähän länsi-Suomen vesistön sydämeen **Näsijärven** vesisuoni tuo vedet **Pohjanmaan** rajoilta pari kymmenen penikulman päästä; **Pyhäjärveen** taas, jonka ympäri **Birkkalan** pitäjä on, yhtyvät lisäksi kaikki vesisuonet kaakkoisesta päin **Hämeenlinnan** takaa, ja **Kokemäen** waltajoki purkaa kaikki nämät vedet **waltamereen**, osottain kaupan ja kristillisen sivistyksen kulkutien meren rannalta sisämaahan. Päästyänsä itse muinaisten **Birkkalaisten** suuren kaupan sekä kristeyden onnen perilliseksi, **Tampere** jo on jalosti sivistyksen kannattanut koko **Hämeeseen**. **Pohjanmaan** rajoilta saakka tätä vesistöä myöten mereen asti maakunta **Tampereen** ympärillä kutsutaan **Satakunnaksi**. Jos maakansalta kysyt **Satakunnan** ja **Hämeen** erotusta, saat vastauksen: „yhtä **Hämeen** maata tämä lienee,” ja niinpä se alusta onkin. **Satakunta** on muista syistä tullut lisänimeksi. Niiden raja on mielenmääräinen. **Häme** on oikein sanottu sisäلتävän **Uli-Satakunnan**, mutta kylläpä se ulottui **Kokemäen** joensuun asti. Koko tämä **Hämeen Satakunta** sitten tehtiin **Kokemäen** linnanlääniksi, jota yhdistettiin **Turun** läänin kanssa, jättäin **Satakunnan** nimen perinnöksi ainoastaan läänin **fihla-**

kunnille. Satakunta myöskin waltanimeksi päästyä, koetti itäistäkin Hämeen-puolta anastaa, sillä jo Hämeen rajoitusvuonna 1415 mainitaan Satakunnan nimi ulottuvan Sawon-, taikka Lappeen-, taikka kumpaisenkki rajaan astikka. Nimeä Satakunta (Sattegund) woisi, samoten kuin monta paikkakuntain nimeä on lappalaista syntyä, kenties lapin kielestä johtaa, ellei se paremmin ole johdettava jostakusta jata-luvusta Birkkalaisten kesken. Entäs **Tampereen** nimi? Ellei se Lapin kielestä syntynyt, woisi sen johtaa „**Tamperpäiwistä**“ (Tamberdagar), jotka paawinaikana yleisesti wietettiin. Ne olivat: 1:n paastojunnuntain toinen päivä, keskiviikot heluntain-, syys-ristimesun- ja kolmannen adventtisyunnuntain perästä, ja heluntai-wiikossa oli tamperlauwantai. Miitä oli siis yksi kuhunki vuoden aikaan, ja niiden wietto wastasi jokkikin Satakunnan runtuihin. Kun muinoin kirkkopyhiä jowitettiin markkinoihin, oliji todennäköistä että Tampereen nimi oliji tamperpäiwistä; mutta Tampereen markkinapäiwät eiwät nähtä hywin wastaawan runtupäiwiiin. Pyhäristin pitäjässä löythy Taaperniemi, Paimiossa tollit Tampere ja Timperi.

Hämäränä aikana Satakunnan nimi pilkahtaa Birkkalaisten wanhan kauppaliikkeen wälistä, joilla Kokemällä oli pääpejängsä, Birkkalassa wahwa liike-paikka. Ne Suomen kuniinkaas, kun Nokiasa mainitaan, oliwat mahdollisesti näitä kauppapääliikkeitä. Kauppamiehet kansoja hallitsiwat ennenkun fristehs sen saatossa tuli. Birkkalaisten walta oli juuri kaikkisja asioisja ympäri Suomen-maan. Wuonna 1374 „Satakunnan asukkaas (s. o. kauppamiehet, Birkkalaijet) kaikki ja kuffin“ oliwat määränneet käräjängsä eli kokouksensa Kokemäen kirkolla, päättämään kaukaisten Remin ja Jin kappelikuntain, s. o. Suomen ja Ruotsin piispain alueesta. Heidän mieslukunsa taikka eri kaupakuntiansa lienee luettu jataan asti. Siitä nimikin Satakunta. Niiden kauppamiesten perintönä on Satakunnan sinetti, pyhän Uotin (Uolewin) kuwaus tappajansa polkein, eli Ulwilan Wanhan kylän kirkon sinetin kaltainen. Birkkalan wanhan pitäjän nimi on Birkkalaista. Ali-pitäjät Hä-

meentyrö, Wiljakkala, Kangasalusta, Karcku lähettivät wahvasti uutisajukkaita Näsijärwen ympäristöön. Ne asuskelivat harwasja ja hajallaan sekaisin Lappalaisten kanssa ja lasketiin wähittäin werolliseksi. Usuntalaiset Pohjois-Keuruulla maksioivat vielä muistinaikaan weroa Kiiliäiselle Mallasweden rannalla, Nuoweden Nikala oli kotosin Lempäälän Nikalasta, Birkkalan Piisपालalla oli kalawesi, metsänpalsta ja werotölli Nuowedellä j. n. e. Siirtolaisia yhsin Birkkalasta luetellaan 1564:n werokirjoissa 27 kyläkuntaa 36:lla talolla; ne asuttivat enimmästi Nuoweden puolen, joka kaswoi kirkolliseksi pitäjäksi 1565. Papi aniharwoin niillä kaukausilla seuduilla käwi, eri kirkkomaita siellä täällä laitettiin. Useimmästi ruumiitansa toivat weneillä pitkin Näsijärweä Pynnikin eli Piisपालan harjulle ja kantoivat sen ylitse Pvhäjärwen rannalle, josta sitte kuljettivat Birkkalan kirkolle. Sanotun harjun ylitse käwifin vielä wiimeisellä vuosisadalla wähäisiä teitä eli polkuja, joita kutsuttiin „ruumiinpuntareiksi“. Toinen wanhempi kirkkotie „ylivetisille“ oli Tammerkosken itäisellä puolella: laskiwat weneitänsä Naistenlahteen Näsijärwen rannalla kosken harjun takana kuivettuneen kosken haaran suulle, käweliwät sieltä waatemytty kourassa paljain jaloin Naistenmatkaan, joka on kylä nykyistäkin Birkkalan pitäjää ja sieltä Birkkalan wanhalle kirkolle. Tämä oli morsianten ja tyttöin kirkkotie. — Wanhain pitäjain syrjäiset kulmakunnat lohkesiwat eri pitäjiksi. Birkkalassa niitä oli siihen aikaan kun Kiwikirkolla seurakuntaa ensikerta mainitaan, 1540, nämät neljä: Birkkala, Messukylä, Takahuhti ja Keijärwi. Messukylä ynnä Takahuhtin kanssa sai „Kiwikirkon“ nimen erotukseksi „wanhasta kirkosta“ Birkkalassa, joka on aina ollut puinen, kunnes 1828—38 uusi kiwinen sinnekin rakennettiin. Messukylä erosi omaksi pitäjäksi w. 1636, ja tästä taas on Tampereen kaupungin seurakunta erotettu. Mutta w. 1540—50 Birkkalan pitäjän Messukylän kulmakunnassa oli:

Mesjukylä	31	taloa.
Otawala	”	”
Tamperkoski	14	”
Laiskula	5	”
Pyhnikkilä	2	”
Satanpää	3	”

W. 1553 Tamperkosken taloja oli: Skyttä, Kurila, Ruotti, Laiska ja Pyhnikä.

Säilynyt on laamanni Juho Nuutinpoijan (Kurki) tuomio Rokemäen kartanossa tiistaina jälkeen 2 sunn. paastossa w. 1539, jossa riita on ratkaistu Tammerkosken kyläläisten ja Mesjukyläläisten tilusten rajasta. Raja päätettiin käymään Kalewankiwestä Otawansiltaan, siitä „Wehnoen“ siltaan, ja siitä Sääksjärwen ojallen. Sama tuomio, joka tähän asti on vanhin asiakirja, kirjoittaa mainitun kylän nimen: Metzäkylä ja Mezäkylä, ja kun pitäjän nimi nähtävästi on otettu kylästä, näkyy selvästi, ettei pitäjän nimi ole otettu „mesjuamijesta.“

Tampereen koski on ahtaaksi ja kuohuiseksi supistettu kahden harjun väliin. Länsipuolella on Pyhnikin harju, jonka puitten välistä on kaunis näköala yli Pyhäjärwen saarineen. Kosken itäisellä puolella vastapäätä nousee Kalewankangas, kolme wirstaa pitkälle itäänpäin Wuohensiltaan asti, tasaantuu sitten avaraksi kentäksi Kiwikirkon kirkon kohdalla, ja keskikohdalta Kalewankangas on korkein. Maantie vanhuudesta kävi pitkän sen selkämää, nyt sen alipuolella rinnakkain. Hirvuinen kiwi vanhan harjunpäällisen tien wieresssä kutsutaan Kalewankiweksi. Kalewan pojat vielä ovat pysyneet hywässä muistossa. Heinän niitossa olivat ripsat; niittäessään „heinää niin kaukaa kaatui, kun wikatteen kahallos kuului.“ Rankaan takana on Takahuhdin kylä (alkuansa Metsäkyläläisten huhta). Kun Pylskylän haltiwäki lie suuttanut Kalewanpojan, niin hän keran täältä nakkasi kauhian kiwimöykyn heidän pellolle. Sen alle pusertuivat kylwäjä isäntä, emäntä, joka sitkainta weti, pari härkiä ja puoli tynnyriä rukiita. Harjun eteläisellä jyr-

kemmällä puolella on helawasteita poltettu. Sieltä näkee yli koko Tampereen kaupungin ja hyvän osan Pyhäjärveä.

Wanhin kartta Tamperkosken ratsuwelvollisen säterin ja Tampereen kylän tiluksista, Jsaakki Lithow'in tekemä w. 1738 näyttää sillan läntisellä kohdalla Tammerkosken säterirysthollin eli kartanon, wastapäätä yli sillan Skyttälän talon. Tästä tienhaara käy eteenpäin neljän töllin wälitse ja siwutse, toinen kääntyy Wiinikkaan ja Pirkkalaan päin. Skyttälän pohjois-puolella Erkkilän talo on kosken rannalla, siitä itäänpäin Siukolan talo. Niiden rajamaa Takahuhdin kylää vastaan oli Tampereen kylän pahoin turmeltua kaskimaata. Wiinikka-joen pohjois-rannalla tien wieresessä oli lehrufoulu, *) alempana samaa rantaa Wiinikan talo; wastapäätä yli joen tie käwi Otawallan kautta ja samalla rajapuolella Neffala ja Järwensiwu oli; Satanpään rustholli niemesään. Kosken sillalta maantie käwi länteenpäin läpi säterin ja Pyynikin aputalon maan etelätsie pientä wuoren nyppylää, n. k. Tuulensuuhun nykyisen Kauppakadun läntisessä päässä ja sillä kohdalla oli wastakkain kakki penikulman tolppaa. — Wanhat sanowat: „Wenematkasia silloin oltiin, selkähewosilla kaitoja huonoja teitä harwoin ajettiin ja pieniä kuormia Turkuun wiettiin.“

Historiallista Tampereen ympäristöltä on se, että tietien ensimmäinen löytö, josta on Suomessa kirjoitettu, on se minke maamittari Daniel Hall profesjori Gadd'ille kertoi löytäneensä w. 1762, kolhon palasia lapinraunioista Näsijärwen Reuharin saaresta Niemen rusthollin nokassa Tampereen edustalla. Muistetaan Nuijasodan miesten täällä käyneen, ja että talonpojat siinä sodassa nuijilla ja lingoilla woittiwat Puolalaisia Kangasalustalla Pälkäneen-puolisella Kiehelänharjun syrjällä. Kun ison wihan sodassa Wenäläiset ei päässeet yli Kostian wirran, tekivät he Pälkäneen Äimälän kylässä tupien hirsistä lautan, millä pääsiwät puolen penikulman matkan yli Mallasweden Mälkkilään Ruotsin wäen niskaan. Wenden

*) Elmgren, Histor. Arkisto V.

kenralli, ruhtinas Galitzin, sitte Rahtolan ja Raarilan pelloilla piti leirinsä ja läpi pitäjän waelteli kummingin w. 1713—1719. Muistona heistä on mutaan wajonnut kiviä silta poikki Siskojoen Pirkkalan pappilan ja Wallkilan välillä sekä nimi „sotaplassi“ Wallkilan niitulla. Samasta ajasta lienee Piispalassa vähäsen Tampereen puolella siitä tiehaarasta, joka menee Harjuntaustan kyliin, kolmetahkonen patteri.

J. J. Roth'in sissimiset 1808-wuoden sodassa Näsijärwen weskistöissä owat kansan muistossa. Lapuan tappelun perästä lähetettynä 40 miehen kanssa, johon lisäksi talonpoikia tuli, Roth heinäkuulla Ungehtiven tykönä, Ruhalassa, Wisuwedellä wenäjän kenralin Rajewskin kaikki muonakuormastot kääpäten pani wenäjän suuren sotawäestön pahimpaan pulaan. Wangittuja upsieriä, sotamiehiä ja ryöstötawaroita hän wietti Soukonsaareen sekä päämajaansa Onniaan, joka siitä kantaa nimen „transporttisaari.“ Korpralinsa Spof'in hän 23 päivänä lähetti Tampereen siltaa häwittämään, ja hän jo Musta-lahdesssa souteli, mutta Wenäjän majuri Judenieff sai kanunantampumalla rantatöyrältä kuitenkin estetyksi. Ihmeen nopiasti Roth Lapualta tuli, yhtä nopiasti hän jo elokuun 10:nä päivänä taas oli Raahajoien tappelussa. Hän kuoli elok. 31 päiv. 1839 ja on hautansa päälle Teiskon kirkkomaalla rautaristin saanut. — Sukkelat owat sodan sattumukset. Samassa sodassa oli jossain näillä paikoilla eräs wihollisten upsieri tiikarillansa tiedustelemassa mäellä vähä matka miehistänsä. Tätä pari suomalaista soturia huomasiwat. „Entäs kun koettaisimme hiipiä hänen päällensä takapuolelta.“ Joutuivatkin; hätähätää upsierin suulle tukko, toinen konteista suolapussina saalistansa kantamaan pois, toinen waroksi jos huomaittaisi. Heidän tepposensa hywästi onnistui, upsierin saivat siepatuksi melkein hänen wäkinsä keskeltä. Se upsieri sanotaan olleen Aleksanteri von Bendendorff, keisari Nikolai I:sen lapsuuden ystävä, joka sitten w. 1844 ministerinä kuoli 61 vuoden iässä. — Mitä Paawo Nijsinen kertoo kuuromykän Gef'in

fidutuksesta on tapahtunut nykyisessä Finnen talossa Tampereen torin warrella.

Tampereen paikkakunta on vasta nykyisin vähitellen päässyt kokonaan irti metsäpetojen wallasta. Vuonna 1559 asetettiin susikuoppia (ulstugor) Piispalaan, Keijärveen ja Tammerkosken kartanoon ja 1613 uudistettiin metsästyksääntö asettain otusha'an (djurgård) ja nahkakammarin kartanoihin, joita Tammerkoskikin oli. Wirkamiehiä niissä oli monta. 1821 oli Tampereen molemmin puolin suuri hirwentappo ja talwella 1832 sanotaan Ritusen Martti, koko Suomen suurin karhunampuja, hirwein loput ampuneen Näsijärwen Koljon saaresa Teiskolan alla. Erkkilän maalla, aiwan lifellä kaupunkia, nähtiin 1840-paikoilla emäkarhu kahden poikansa kanssa, 1863 susi söi koiraa itse kaupungissa ja 1868 kassi sutta saatiin susikuopasta aiwan lähellä kaupunkia.

Ryhtimaan-wiljelys Suomessa oli yleisesti alhaisella kannalla. Hallitus antoi w. 1748 ensimmäisen käskyn perunawiljelemisestä, ja Turun Talousseura tämän fataluwun alussa jakeli, pait muita, Teivalan isännän, luutnantti v. Becker'in kautta, siemenperunia; mutta kun Hatanpään herra, saman seuran kehoituksesta, myöskin koetti perunawiljelystä Messukylän pitäjässä puolustaa, niin pitäjäläiset julkisessa kirkonkokouksessa kowasti ja yksimielisesti, niinkuin monessa asiassa wieläkin, wastustivat, kun eivät kehoituksesta nähneet muuta kun herrain joutawia wehkeitä. Siihen aikaan kansa oli lahjoitusten ja houkutusten kautta kehoitettava syömään tätä uutta kaswia. Kaarilan kartanossa Tampereen läheessä oli kuitenkin Suomen ensimmäisiä kaswistoja, jossa monta harwinaista ulkomaan-kaswia ja hedelmiä ww. 1762—1787 wiljeltiin. Sjäntänä siellä silloin oli Behr Adrian Gadd, professori ja ekonomitirehtöri, Birkkalan pitäjän lapsia, jonka wäsymättömistä toimista Talouden-seura, hänen kuolemansa jälkeen, w. 1798 perustettiin. Tampereen uusi kaupunki ei wielä paljo ymmärtänyt Gadd'in istutuksia ja kuffia ottaa oppiaksensa. Pari kymmentä vuotta myöhempänä oli kuitenkin wälstari Pihlman'in

talon asemalla, joka sitten oli kirjannitoja Lemlinin talo ja nyt on Seurahuone Kauppatorin warrella, hyvin korjattu kaswimaa eli puutarha, jota kaikki käwivät ihailemassa samaten kun nyt von Rottbed'in kauniita istutuksia. Wiimeisellä vuosikymmenellä Järwensiwun maatalossa asuwa wenäläinen kaswitarhuri tuopi kaupunkilaisille kaupaksi kaswisyötäviä.

Kun w. 1604 „ilkiä Jharin koski saattoi Sarjan waiwaiseksi“ s. o. yhtäkkiä sieltä häwitti sen toistakymmentä myllyä, Tamperkosken myllyt kaiteti siitä hyötyiwät, jauheita saivat. Json wihan aikana Wenäjän sotawäki tullessansa useasti ihmisten myllyjä häwitti, nähtävästi Tampereellakin. Kun useammasja paikassa silloin vielä käsikiweillä jauhettiin, ja Wenäjän sotawäki moneksi wuodeksi jäi Tampereen ympäristöön majailemaan, niin jauhamisella waimoja kiduttiwat. Haiharan wainiolla majailewa wäki pakotti talonpoikia sinne tuomaan yhdeksän paria käsikiwejä ja talon emäntä sai was-tata jauheen valmistumisesta.

Koski on Tampereen kaupungin waltasuoni ja elättäjä. Se käyttää enemmän ja tärkeempää tehtaita kun mikään muu koski Suomessa. Järwet yli- ja ali-puolella owat kaupungin liikkeen kannattajia. Stenki suuri **Näsijärwi** kosken ylipuolella on monenlaisen onnen jakaaja Tampereelle. Sen ympärillä on 7 pitäjää, kaikki wanhan Birkkalan tyttäriä. Kosken nis-kasta pääsee ylöspäin soutamaan kaikkiaan 15 penikulmaa: Muroleen on 4, Rauhtuun Kuoweden kirkolle 6; siitä eteenpäin on kolmatta penik. wesikulujakaukseen, nimittäin itäänpäin Silppulan ja Mäntän kautta 5 $\frac{1}{4}$ pen. Keurun kirkolle, luotees-sen taas pääsee runsaasti 7 penik. edemmäksi, ensin Tarjan-netta Wisuweden pysäyspaikkaan, siitä Wisu- ja Waswiewettä Wirtain kirkolle, ja tästäkin pohjosempaan on Toehwettä ja muita järwiä myöten weneillä ja proomeilla kuljetus. Suurin

jalka on Tampereen ja Kurun välillä. Näsijärvi loi w. 1878 jäänsä toukokuun 12 päivänä, oltuaan jäässä 4 kuukautta 7 päivää. Wähimmän aikaa, nimittäin 3 kuukautta 24 päivää, se on 42 vuoden sisällä ollut jääpeitossa ainoastaan w. 1848. Raikista pidemmän ajan se oli ummessa ja jään wallassa talwella 1866—67 eli kokonaista kuusi kuukautta ja kuusi päivää. Näsijärwen wedenpinnan korkeus taikka mataluus on suurta waiutusta koskelle, tehtaille, koko kaupungille. Syksyllä 1842 wesi koskessa oli matalampi kun mitä wanhimmat muistawat milloin olleen. Kesällä w. 1843 pumpulitehtaan isäntä asetetti kosken yliseen suuhun wesirajanmerkin, jaettuna asteisiin engl. tuumassa luettuna, ja 0-pisteellä merkittiin se paikka, jonka alapuolella wesi ei ole luultu laskewan. Wuosina 1843—1866 huomattiin korkein wedenkorkeus olleen $49\frac{1}{2}$ tuumaa, alhaisin $5\frac{3}{4}$ tuumaa 0-pisteen alapuolella, niin että suurin erotus korkeimman ja alhaisimman weden korkeuden välillä on ollut $55\frac{1}{4}$ tuumaa. Weden korkeus-näyte vuoden eri aikoina niinä vuosina on luettava Tampereen Sanomissa 1866 N:o 29. Pitkälliset sateet eli suuren kuuwuudet ovat ainoastaan hyvin wähän waiuttaneet weden nousmiseen eli laskemiseen. Tampereen koski kun kuuluu Ritwikirkolle jytisemällä tietää poutaa, kihisemällä sadetta. Kaupungilla on suuri hyödytys Näsijärwen wedestä jo senki tähden, että juomaweden saaminen, palosammutus, jopa wesisuihkurit huokiasti ovat aikaan saatawat, jaska kohta joudetaan johdeputkia panemaan. Kaiwoja on kaupungissa runsaasti ja hywiäkin. Tampereen koski on runsaan wirstan eli noin 2000 kynnärää pitkä, ja 100—150 kynnärää lewiä, pitkin pituuttañsa kuohuwana wilisewä. Näsijärwi on Pyhäjärweä keskimiten 61 jalkaa tahti $30\frac{1}{2}$ kynn. korkeempi. Nykyisen puukirkon katto sanotaan olewan Näsijärwen pinnan tasalla. Pyhäjärwi, johon koski laskee, on $1\frac{1}{2}$ penik. pitkä, ja ikäänkun kattilanpohja johon kaikilta puolilta muut wedet waluwat, 250 jalkaa eli 125 kynn. yli waltameren. Koski on ennen mailmassa juosjut Naistenlahdesta kiertoön siihen paikkaan,

kussa Kongonoja Kalewankantaan syrjää myöden masuunin ta'atse laskee nykyisen Tammerkosken jauhomyllyn kohdalla. Muutamat vanhat miehet ovat vanhemmiltansa tästä „Koukuniemen“ haarasta eli koskesta, joka on ollut runsaasti nykyistä virstaa pitkä, kuulleet. Wähä matka Näsijärwen rannalta ovat kiviakolu ja vuoret supistaneet veden juoksemasta. Entinen wesiwäylä tuntuu siitä että wesi on syönyt ja uurtanut maan pois. Sen laakson pohjan suu on 5 jalkaa yli Näsijärwen nykyisen pinnan. Kun wesi salpautui, niin se sai toisen wäylän, nykyisen kosken.

Kyrösfelkä on noudattanut sanalaskua: ympäris mennään, yhteen tullaan. Sekin ennen Sawajärwen kautta purkasi Näsijärween, sitten Tammer- ja Emäkoskista Kuloweteen; nyt se Kyrös- ja Siuron koskien kautta kiiruhtain suoraan laskee samaan Kuloweteen. Tämä mainio **Kyröskoski**, jota kaikki Tampereella kulkewaiset wieraat Mäjärwen ja Mahnalan kautta ajawat neljän penikulman päässä katsomaan, on 73 jalkaa taikka kaikkiaan 81½ jalkaa korkia. Mutta se on siitäkin merkittävä, että se wv. 1645, 1766, 1840, 1846, 1849, 1857, 1870 syyskuun kuukausina pariksi päiväksi on pidättänyt erinomaisen wäkewän pudotuksensa, ja muutamia katoja kynnäriä koskea ylempänä liikkumatta seisunut niin että kuiwin jaloin on päästy käymään kosken poikki. Syksyinen lumi on sakeentunut hyyhämäksi, tuuli sen ajanut kosken niskalle, vähänenki kylmä sakian suhjun hyydyttänyt. Sitten wesi taas yhtäkkiä pamauksella on rutwennut koskena juoksemaan. W. 1782 marraskuussa Birkalan Emäkoski (ja siis koko Nokian wirta) lakkasi juokseustansa ja hyytyi pohjaan asti, jota ei ole muistettu tapahtuneen 120 vuoteen. Nehtän koskessa Huittisissa on samaa luonnon ihmettä nähty. Semmoista tyrehtymistä Tampereen koskessa ei ole muistoon pantu, waan sen sijaan kaks merkillistä jäänsajoa. W. 1836 tammikuun 5 päivänä monen päivän suojan perästä tuli kowa lumen-tuisku joka kesti puoliyöhön asti, kun taiwas selkeni kowalla pakkasella, joka kowemmaksi kiihtyi ja lämpömittari 9:nä päivänä näytti 25°—26° asteen kylmää.

Näsijärvi jäätyni koskennistään saakka ja niin kowaksi että jäätä kawehtiin sen ja saarien välillä. Ei ketään niin wanhaa että se olisi jäätymistä kuullut sillä välillä. Paffasen edellisinä päiwinä koskessa oli aiwan wäjä wettä, mutta se nousemistansa nousi, kuitenkin paljasta siitä syystä että pohjasta tawattomasti jäätynyt koski nosti weden niin korkealle, että alapuoliset tehtaat oliwat wi'an waarassa ja ehkä olisiwat hukkuneet, ellei jäätä olisi saatu rikotuksi. Koski oli jäässä koko wiikko. Wuonna 1856 tapahtui marraskuussa että Näsijärwi tawallisuutta vastaan jäätyni; sen perästä tuli 17 päivänä tuisku ja ehtoolla myrsky, joka koko yösen ja seuraavana päivänä niin kowasti raiwosi, että se ruhjoi palasiksi Näsijärwen jään, jonka ankara pohjan tuuli ajoi koskelle ja koskesta alas. Mutta kosken alipuolella se suupui ja salpasi weden, siitä taas kosken wesi nousi tulwille uhaten hukuttaa ja pois temmata Renfors'in neulatehtaan ja Lindbergin kylpylaitoksen. Jälkimäisessä wesi ja jäät tekivät suuria wahinkoita, loiskahuttain pois monta kiwipylvästä, jotka rakennuksen kannattiwat, johtaukset wesi-jäiliihin ja aluspermannot; mutta Renfors'in tehdäs ei wikaantunut, sata kynnärää pitkä weskouru waan murtui rikki. Kosken toisella rannalla wastapäätä tekeellä olewa Frietsch'in & Comp. tiilinen werkatehdäs ei myöskään wahinkoa kärsinyt, waikka jäät ja hyyntä nousi pari kynnärää yli perustusten, mutta sawisotkua warten tehty krana meni wesiheittoon, ja kassi asuinhuonetta sen alipuolella täytettiin wedellä. Se siinä ihmeellistä, että jääpäikkä, jossa isompia ja wähempia 4 tuumaa paksuja kappalia oli, tämän tehtaan rannalla oli 10 korttelia paksu, josta woi arwata että jäätä itse koskessa oli kahta wertaa paksuudelta ja että se tulwan aikana oli ollut wähintään 6 kynnärää paksu, koska sen wesi useimmissa paikoissa on sywempi. Tulwatessaan wesi ja ajojät ihmeen äkkiä wuorotellen kohosi ja lasi lukemattomat kerrat. Jättien hyllymistä kesti koko päivän, iltayössä se alkoi wähetä. Ilma tywentyi 19:sta päivästä, mutta käwi kylmäksi. Suuria jääwuoria, ynnä siihen sekaan-

tuneita puuaineita oli nähtävissä, jotka kannattiivat ihmisiä päällitse käydä. Semmoista jätten ajoa ja tulvaa Tamperella ei koskaan ole nähty, vaikka Näsijärvi ja Pyhäjärvi ovat monen muutoksen alaisia. Viimeis-ajoilla on pari kertaa samallaista jätten-ajoa nähty, waan ei niin kowaa. — Lohensaalis koskesta ei koskaan ole ollut suuri. Tehtain telineillä seisoen onkitaan, parhaiten hökautena ryöppypaikoissa, pieni kalanen syöttinä. Koin puolen leiwiskäistä saadaan, ei suurempaa. Kun lohi on onkeen käynyt, niin wäsytetään kunnes laskee pitkälleen ja „sahralla lyödään“ s. o. koukkupää kerpillä wedetään ylös. — Helmiimpyskan pyytäjä Tammerkosken kartanolla mainitaan w. 1746; jälkeensä sitä pyhättä harjoitettiin, ehkä wähaarwoinen se oli.

Waltiopäiwän ratkaisemiseksi w. 1741 oli pantu kaksi suunnitusta wenetien johtoon Suomen sisäwesistöstä mereen, toinen Helsinkiin, toinen Boriin. Jälkimmäinen woitti; kaup-piloita päätettiin asetettawiksi Bispalaan ja Tyrwäasen, Koke-mäenjoen kosket 1757—73 perattiin, walitettuin tulwawahin-goin poistamiseksi. Mutta mainittuin kaupungein sijaan otettiin ihkaten uusi. Kuningas Kustaa kolmas matkustaessaan Suo-messa nimipäiwällänsä Kesäkuun 6 päivänä 1775 *) päätti kaup-pungin asettamista Tammerkoskelle, joka laajain wesien kes-kuutena sekä tehdasten käyttämiseen koskiveden woimalla nyt oli huomaittu sopiwammaksi kun Bispalan markkinapaikka. Sa-massa kuussa kuningas täällä oleskeli. Waltiosihtierinsä Schröderheim'in kanssa Pyynikillä käydessänsä hän kauniin näköalaan rakastuen janoi: „Jopa tässä kaikki mailma ja sen kunnia!“ Kivikirkon kentällä hän sotawäen katselmuksen piti. Muiste-taan kuninkaan siinä tilassa olleen puettuna waalewansini-seen takkiin matalalla pystykauluksellä, sinisiin lyhywiin hou-suihin, jotka kuitenkin olivat päällyskengäin peitteessä, mus-taan hattuun walfialla höyhen-töyhöttöllä. Kuninkaalle esitettiin

*) Satanpään kartanossa ja huoneessa joka vielä on entisellänsä.

täällä isonvihanainen sotawanhus, warkopää „karolinki.“ Tulkin kautta hän miestä, paitsi muuta, kysytti: „minkä-näkönen kuningas Kaarle kahdestoista oli?“ Wanhus wastasi ykstoik-koisesti: „Kuningas Kaarle näytti mieheltä“, kuninkaalle tulkit- tuna: „Konung Karl såg ut som en karl.“ Jalomielinen kuningas ei suinkaan tätä pistosanaksi liene ottanut. Hänen lähteisjansä tästä Kangasalustalle neiti Elisabeth Fredrika Ugglä, talonpojan tytöksi waatetetuna, tien wieressä laulun lauloi kuninkaan funniaksi. Kangasalustan forkian harjun päältä luontoa katsoen kuningas ihastuksissaan sanoi: „Kas, tässäpä warmaan pahanen Waapahtajan kiusaksi!“ Schröderheim siihen ojaawasti kolkasanan pisti: „Leidän Majesteetinne! Eipä täällä, Pyyhnikillä hän se tapahtui.“ Hatanpään kartanossa kuningas piti majansa entisen maaherran ja presidentin Hans Henrik Boijen tykönä. Seuraavana päivänä läksi kuningas katso- maan Emäkosken koskea ja maisemaa, jöi päivällistä Pirkkä- lan Penttilän Haukan niityllä, ja matkusti sitte yöksi Quittisten Takkulaan. — Kaupungin alaksi määrättiin waihtokirjeen kautta 1777 Joulukuun 16 päivästä Tammerkosken rysthollin ynnä Pyyhnikin lisätalon kanssa, joista Hatanpään mainittu herra Boije luopui. Pyyhnikki silloin werokirjoja myöden oli Laisko- lan taloja, toiset tilat Tammerkosken taloja N:o 1:nen ja 2:nen (tämä Nalkkala). Tammerkosken kylän 5 taloa, paitsi muuta, Turun howioikeuden presidenti Ernst J. Creutz oli 1649 ¹²/₁₂ saanut werowapaitsi ostaa, kreivi B. Brahe siihen kiinniken antanut, ja siitä saakka se tila wastedes oli säterin nimellä, jolla kiinne 1685 ³/₇ wahwistettiin, kun Creutzin perhe, reduk- tionista päästäksensä, oli muita talojansa näiden siaan anta- nut. Wuodesta 1706 Tammerkosken säterillä oli muita isäntiä kaupungin perustamiseen astikka. Säteri-rysthollina se 1698 — 1778 warusti kaksii Yli-Satakunnan ratsumiestä, ja Laisko- lan toinen talo Pyyhnikki oli aputalona (augment).

Tilusten waihettamisesta Tampereen kaupungin asetta- mista warten antoi kuningas Rustaa 3:s Turun ja Porin lää- nin maaherralle Tukholmasta seuraawan kirjeen:

GUSTAF, Jumalan armosta Ruotsin,
Gööten ja Benden kuningas j. n. e.

Armossa suostuttuamme kesäkuun 6:nä päivänä mennä vuonna uuden kauppiilan perustamiseen Tammerkoskelle ja myös käskettyämme teitä Meidän vahvistamiseksi walita, waajoittaa ja kaar-toittaa niin awaraa asemaa, kun, ynnä tarpeellisen rannan, ranta-aitain ja wesi-laitosten kanssa, tarwitaisi talonpaikkoihin, torihin ja ryytimaihin saman kauppiilan perustamiseksi sopiwampaan sijaan; niin olette kirjeessänne wiimeis-lokakuun 20:nä päivänä sen kaupungin perustamiseksi alamaisuudessa esitelleet presidentti paroni Hans Henrik Boijen omistaman Tammerkosken Säteri-rafuna-rysthollin N:o 81 ja 82 kahta mantalia 70 hopia taalerin 25 äyriin werolla, Messufhylän pitäjässä Yli-Satakunnan yli-kihlakunnassa, ja mieltiesjämme sitä että presidentti paroni Boije on ilmoittanut tahtowansa meidän ja ruunun hyväksi luopua omistamasta säteri-rysthollistansa tilustuffinensa mainitun kosken läntisellä rannalla ynnä samalla kosken rannalla olewan sahan ja lohen-pyhynnin kanssa puolikoskessa jowittuja ja meille ilmoitettuja palkitus-ehdoja wastaan; niin olemme Armossa hyväksyneet sitä teiltä perustetawaksi kaupungiksi walittua paikkaa sekä sen kartoitettua alaa, ja tahdomme presidentti paroni Boijen wälipuheisiin ja ehtoihin sillä tawoin suostua, että teidän alamaista puolustusta myöden, ratsumiehen-warustus ynnä säteriwapauden kanssa siirretäköön Tammerkosken käskertaisesta rysthollista kahteen toisiin presidentti paroni Boijen omistamiin rustholliin Satan-päähän ja Otawaltaan, edellinen werokirjoja myöden $1\frac{3}{4}$ wanhaa ja $1\frac{1}{4}$ uutta mantalia, 39 hop. taalerin 24 äyriin werolla, toinen 1 mantalia 27 hop. taalerin 12 äyriin werolla, muuttuen nämät kokonansa Tammerkosken kartanon weroiksi. — Tämän ohessa olemme hyväksyneet, kormaukseksi presidentiltä luowutetun Tampereen säteri-rysthollin kadotettuun weroon, 70 hop. taaleria 25 äyriä, hänelle annettakoon seura-

wat teiltä esitettyt ruotu-jakomattomat ruununtalot: Hyhky ja Tyrkkölä Pirkkalan, Hyllilä Messukylän pitäjässä, Saarlahdi Teiskon kappelissa, sekä myös Hawisewan ruununtalo Kangasalustalla kormaukseksi weroitus-oikeudesta Saarlahden talosta, joka jo ennestään on presidentin oma werollinen, kaitfityhni perintötaloin nimellä ja niistä werot nauttia, pait Hawisewan talosta, josta paljastaan maantila presidentille on annettava. — Samate myönnytämme, presidentin ehtoa myöden, että Hatanpään ja Otawallan alle pantakoon rysthollin omaffi Baarmanniemen ja Saaren kaffi tölliiä Teiskon kappelissa, Ranniston-niminen Tammerkosken alainen niitty Hatanpään tilusten sijällä, Nalkalan töllin kosken itäisellä puolella wiljely niitynpalsta, ja Tampereen kartanoon erittäin kuuluvat wäähäiset metsänjar'at Myllhynjar'ka ja Lahdenpohja, sekä Tammerkosken kyläkunnan lisätalon yhteisjalon Selkäjar'an metsänpalsta. — Myös siihen suostumme, ettei uuden kaupungin asukkailta yhtäkään jauhomyllyä rakennettaisi wahingoksi presidentin enemmin rakennetuille myllhyille, jotka tähän asti owat olleet aputaloin weroisina, Tampereen kartanon alle ratsumiehen warustukseksi laskehtuna, mutta nyt ynnä saman ratsumies-warustuksen kanssa Hatanpään ja Otawallan alle pantuna. Samassa olemma me myös Armosssa hywäksyneet määrätä presidenti paroni Boijelle, hänen anomuksestansa, 30,000 hop. taalera maksuksi Tampereen kartanon huone-rakennuksista; mitä presidentiltä anottuun helpoitukseen tulee niistä 4000:sta hop. taalerista, kun hän edeltäkäsin on saanut salpietari-keittämön tefohon, olemme Armosssa sietäneet, että salpietarin keitto ladoisssa löytywästä mullasta pantakoon Meidän ja ruunun luvulle ja siitä valmistetun salpietarin hinta olkoon presidentiltä edeltäkäsin saadun rahan tuoletuksena, loppu-rahät pyhittäköön pois. — Me annamme päätöksemme täyhtämisestä näisssä molemissa suhteisssa Armoollista käskyä Meidän ja waltakunnan waltio-konttoriin ja sota-neuwoostoon.

Muutoin sekä teidän alamaisen puolustuksen johdoستا tahdomme Armoosta määrätä, että sitä paremmaffi toimeentuloksi

ja awarammaksi tilaksi uuden kaupungin asukasten tarpeelliseen karjan pitoon kaupungin osoitetuista taloinasemista liikenewät Tampereen rysthollin tilukset sen asukkailta nautittakoon niin, että niitty ja metsä käytetään laitumeksi ja polttopuiksi, pelto perunan-, humalan-, pellawan ja hampun wiljelemiseksi, mutta kaikki muu pellon-wiljelys olkoon kielletty.

Sopuksi, kun suostuen presidentin tarjoukseen meidän ja ruunun hyväksi luopua myöskin Tammerkosken länteis-rannalla olewasta Laiskolan Pöyhnikin perintö-aputalosta, Me, jos se tarpeelliseksi nähtäisi, tulisimme tilaisuuteen wastaisen kaupungin asukkaille määrätä awarampaa maanalaa, kun heille olisi, jos he supistettaisi ainoastaan Tampereen kartanon tiluksiin, ja sen kautta myös kaikki maa kosken läntisellä puolella taitaisi tulla Meidän ja ruunun alle; niin olemme Armosja tahtoneet teitä käsketyksi, Meidän wastaiseksi tutkittavaksi ja määrättäväksi esitellä, mitä wastinetta muista ruotujakomattomista ruunun-taloista olisi annettava presidentti paroni Boijelle mainitun aputalon ja siihen kuuluwain werosta, jota kaikki teille täten wastaukseksi Armosja ilmoitetaan, ynnä antaesjamme Meidän ja waltakunnan Kamarikollegiolle nyt Armosollisen käskyn alamaisuudessa tehdä ehdotus siihen waihetusfirjaan, joka mainitusja juhteessa Meiltä määrättyjä perustuksia myöden Meidän ja ruunun sekä presidentti paroni Boijen välillä on kirjoitettava. Ja Me jätämme teitä Jumalalle kaikkiwaltiaalle armollisesti. Tukholman linnasta tammikuun 17 päivänä 1776.

GUSTAF.

J. Liliencrantz.

Waihtokirjeessä Ruotsin ruunun ja presidentti paroni Boijen välillä, jonka kuningas Kustaa 3:as Tukholman linnassa allekirjoitti joulukuun 16 päivänä vuonna 1777, luetellaan tarkemmin korwaukseksi annettuina talojen nimet ja werot. Se kirje on Hatanpään isännän hallussa, ja painettu Finlands Allm. Tidningissä w. 1867 N:o 40.

Sama kuningas antoi kaksi vuotta sen perästä Tampereen kaupungille seuraavan perustuskirjeen, joka nahkaperiin kirjoitettuna, ynnä riippuvine aika sinettine, joka on juljettu puu=laatikkoon, talletetaan Tampereen maistraatin arkistossa.

Me GUSTAF

Jumalan armosta

Kuotfin, Göthen ja Benden kuningas j. n. e. Norjan perillinen, Schleswig-Holsteinin, Stormarn'in ja Dittmarsen Herttua, Oldenburgin ja Delmenhorstin Kreivi j. n. e. j. n. e. Teemme tiettäväksi, Että kun Meidän hallituksemme=otosta saakka on Meidän etewimpina murheinamme ollut kartuttaa Meidän uskollisten alamaisten waurastumista Kuotfin maanwiljelyksen ja elinkeinojen nostattamisella siihen kuntoon, kun jokaisen Maakunnan erityistä laatua ja luonnollisia tiloja myöden olisi soveliaasta; Mutta sen ohessa emme woineet olla huomaamatta, että niin terveellistä taroitusta tuskin siellä saawuteta, kusja Raupungit owat liian harwassa ja hajallansa niin ettei wälillä asuma Maakunta ilman raskaata rasitusta pitkillä ajoilla ja kuormioilla saa nautituksi sitä osto- ja myyntietua sekä tarwainja menekkiä ja walmistamista, josta talouden ja kaupapaliikkeen menestys ja waurastuminen riippuu; Sentähden olemma Me Armossa ahkeroinneet walita sopiwia paikkoja useampain kaupunkien asettamiseksi waltakunnan eri Maakunnissa ja wahwistaa niitä wapauksia ja oikeuksia, joista niiden joutusa karttumisen wäkiluwussa ja woimassa warmaan olisi toiwottawa. Ja nähden sen suhteen Armossa myös hywäksi antaa perustaa Raupunki **Tammerkoskella** Porin Väänissä Ni=Satakunnan Ni=kihlakunnassa ja Messukylän pitäjässä sillä Tammerkosken Säteri=Kysthollin tilusten osalla, kun Me sitä warten, ynnä Pyynikin aputalon kanssa, olemme antaneet Presidentiltä ja Meidän Miekk=Ordenin Suuren ristikunnan Komentajalta wapaaherralta Hans Henrik Boijelta, korwausta wastaan muista taloista ja tiloista, Meille ja Kuunulle waihet-

taa; Sentähden tahdomme täten ja tämän Meidän awoimen **Perustus-Kirjeen** woimasta Armollisesti suoda ja myöntää kaikille niille, jotka owat halulliset mainittuun uuteen **Tampereen** kaupunkiin muuttaa ja asettua, kaupunki-oikeutta ja wapautta seuraawilla ehdoilla ja eduilla, nimittäin:

1:ksi. Kaupunki on taloilla, kaduilla ja torilla j. n. e. asetettava Meiltä tänä päivänä erityisesti Armossa wahwistetun kaawauksen ja peruspiirteen mukaan.

2:ksi. Kun uuden kaupungin asukasten liike ei ole tarkoittawa maanwiljelystä eikä saa siihen perustaita, waan ainoastaan kauppaan, tehtaihin ja käsityihin, tulee kaupungille Armosta juotu maa käytettäväksi ainoastaan laitumeksi, istutiksi ja polttopuiksi, pait tarwittawaa rantaa rantaittoihin ja wesilaitoksihin, talon-asemia, katuja, toria, rhytimaita sekä kirkkomaita, jotka viimeksi-mainitut asetettakoon kaupungin ulkopuolelle.

3:ksi. Sitä wastoin olkoon jokaisella kaupungin asukkaalla täysi walta ja oikeus taitonja ja tykynsä mukaan harjoittaa mitä kauppa, tehtailemista ja käsityötä hän oppinut on, huolimatta yleisesti pidetyistä kaupparäännöistä ja ammatti-asetuksista.

4:ksi. Kaikille niille jotka nyt alusta ottawat asuntonja uudessa kaupungissa juomme Armossa kaksikymmentä wapaawuotta, täydellisellä wapaudella kaikista asiallisista ja itsekohtaisista weroista Meille ja ruunulle, luettuna siitä päivästä kun Meidän Armollinen Perustus-Kirje on julistettu.

5:ksi. Kaupunki asukkainensa on muutoin kuuluwa talous- ja järjestyks-asioissa maaherran ja ruununpaltwelijain alle, ja lafasioissa paikkakunnan kihlakunnan-oikeuden alle, mutta kirkollisissa sen seurakunnan alle, johon kaupunki kuuluu: ja älköön kukaan kaupungin asukas, millään nimellä hywänsä, hakeko näitten eri-oikeusten muutosta, niin mieluista kuin hänestä lienee näitten nautinnossa pysyä. Jota kaikki asianomaiset alamaisesti noudattakoot. Paremmaksi wakuudeksi olemme tätä omakätisesti allekirjoittaneet ja Meidän kuninkaallisella si-

netillä wahvistaa antaneet. Gripsholman linna Lokakuun ensimmäisenä päivänä 1779.

GUSTAF.

(L. S.)

J. Liliencrantz.

Tampereen uusi kaupunki ensittäin ei ottanut menestystä, niinkuin seuraawaisesta näkyy. W. 1793 lokakuun 10 p. maaherra keneralmajuri Ernst v. Willebrand piti Tampereella kaupungin vanhimpain kanssa, tehtailija Häggman, postimestari Allén, ruunun-katsastaja Lagerbaum, kauppiaat Lindberg, Gadd, Lindqvist, Wadén ja muurari Busk keskustelua siitä mitä kaupungin hyväksi olisi tehtävä. Ruununwouti Anders Hornborg perustuskirjoja myöden johti järjestyks- ja taloustoimet kaupungissa. Vanhimmat walittiwat että kaupunki oli oman onnensa nojaan jätetty raukenemaan, johon viimeiset katowuodet ja tšekäläisen ruunun wiinapolttimon lafkauttaminen ei suinkaan wähä waihattaneet; tätä ennemmin kauppiamies taisi hyväksensä käyttää ne kuormiot jotka Turusta palasivat wiinaa wiemästä, jonka tähden porwaristo janoi toiwowan sa polttimon taas ruweta käymään; maakansan kauppa käwi yksinomaisesti Turussa, mutta Tampereella ei liikettä ollut; tehtaita ja työmattia olisi tarpeessa kaupungin awuksi; koskella ei muuta ollut kun yksi paperiruukki, huono waski-paja ja pyssyhynpiippu-puras-kone. Nestifiwarin muuttamista kaupunkiin päätettiin liikkeen nostamiseksi, ja kaupunki sitawastaan sitoutui wara-hewoisten pitoon; myöskin nähtiin hyväksi saada Porin rykimentin eskieraus-paikka muutetuksi likeisimmälle tanterelle kaupungin ulkopuolelle. Erittäin waltuusmiehet pyysiwät kaupungille oikeutta käydä Drihweden markkinoilla, ja eri markkinapaikka saada Jyväskylä kappelissa; sitten he pyysiwät Järjestyksmiestä (ordningsman), jonka he lupasivat palkata. Maaherra näki sopiwaksi Teiskon- ja Ruoweden nimismiehen tämän wirkaisena asua Tampereella 30 riksin, kaupungin maksjettawalla palkalla, jonka rahasto oli

syntynyt marffinainmajoitusveroista ja wapaitten maatilusten wuoromifesta; mutta kun ruununwouti Callmeijer rahaston oli poishutikoinnut, päätettiin porwaruuswero maksettawaksi kauppioilta, käsityöläisiltä ja porwareilta. Kun kaikki kaupungin asemat jo olivat talotetut, päätettiin rastita uusia, mutta ilman istutusmaita (plantasia), ja kun nämät perustuskirjain mukaan olivat määrättyt ainoasti istutuksiin, kielsi maaherra ryöstön uhalla kaiken elonwiskelyksen niihin; wara-järjestysmiehen nimismies Ekholm wainajan anastamat istutusmaat otettiin leskeltä pois.

Tampereen kaupungin pyyntö 1800-wuoden waltiopäiwillä saada 20:ksi wuodeksi suodun wapautuksen kaikkista asiallisista ja itsekohtaisista weroista pitkitetyksi myönnytettiin wielä 10:ksi wuodeksi taikka 1809-wuoden loppuun asti.

Kuningas Kustawi IV Adolf teki kesällä vuonna 1802 lawean matkustuksen Suomessa, jonka tähden oli Tampereenkin kaupunkilaisille puuhaa ja anomuksia tehtävänä. Siitä syystä pidettiin Tampereella yleinen kokous, johon kaupungin wanhimmat asukkaat olivat kutsutut kuulemaan esityksiä muutamissa kaupunkia koskeissa yleisissä asioissa, jotka, joweliammalta woisiwat tulla ajetuksi kuninkaan tykönä, kun hän seuransa oli majaa Huittisten pappilassa; otettiin puheeksi kuinka tarpeellista kaupungille on saada sotamies-maksosta wapautus; sitten esitettiin kaupungin asukkaille, josko he nyt anomuksella kuninkaalle woisiwat saada wahwistuksen komppanian kokouspaikasta „Takaweräjällä,“ kun he waan täytäntöön saattaisiwat siellä aljetun raiwaustyön. Anomus olisi kuninkaalle esitettävä sanotussa Huittisten pappilassa. Tähän tyytyiwät kaikki ja lupasiwat kiireimmittäin raiwata aiwotun esseerauspaikan. Wieläkin päätettiin laatia anomus myllyn ja sahan saamisesta koskeen kaupungin tarwetta warten, ja kun tähän ei ole myönnytystä saatu, niin katsoiwat asianomaiset tämän seikan täytyvän tulla sitä nöyremmästi esitettyksi. Päälliseksi päätettiin pyytää oikeutta, että ainoastaan Tampereen kauppiat saisiwat kaupustaa nyt jo laffautetuilla

Driveden markkinoilla, ja että Tampereella helmikuun 7 päivänä pidetyt, mutta yhdestä ja toisesta syystä lakanneet markkinat asetettaisiin uudestaan.

Maaherran ja kaupungin vanhimpain eräässä toisessa kokouksessa joulukuun 15 p. 1802 päätettiin järjestystä rakennettaisja ja rakentamattomat talon-asemat peräytyisivät kaupungille takaisin sen rahaston hyödyksi. Lohenpyynti, jaettuna 12 osuuteen oli vuorattava, kuitenkin häiritsemättä koskeen rakennettuja laitoksia taikka vasta rakennettavain estämättä; palo-asetus mahvistettiin; kapakkain luku nähtiin vähennettäväksi ja vuotuinen vero niistä maksettavaksi. Vielä sitten suostuttiin muutamain Teiskolaisten pyyntöön saada kivi- ja puu- ja muuta vuoden aikoina avata ruunun viinapolttimoa warten lasketut to'et joiden tähden wendentulwa on ollut Teiskon tiluksilla. Kapteini paroni W. B. Carpelanin rakennuksella olewa talo päätettiin 400 rikkillä lunastettavaksi yhteisten kokousten waraksi — sama talo on tähän päivään asti saanut kelwata raastuwaksi. Kaupungin wiskalin walituksesta maaherralle elukkoitten ja sikain kulkemisesta kaduilla kaupungin hyvän maineen haitaksi, jäädettiin toukokuun 26 p. 1803 kaupungin aidoitus ja eroitus laitumesta. — Wuonna 1804 nostettiin kysymys kaupunginwoudin asettamisesta, kun ei katsottu nimismiehen, jolla tämä toimi oli ennen ollut, woiwan enää tyydyttävästi hoitaa ja otettiin kaupungin wiskaali siksi. — Kolme tiilipruukia perustettiin Santalahteen ja yksi lähelle Nalkalaa, jonka rannassa näkyy jo wanhoista ajoista tiilitekimö oleen. Kaupungin asukkaat olivat wuorostansa warkia-wartiat, mutta kyllästyivät wuorolliseen palo-wartioitsemiseen ja ottivat huhtikuun 30 p. 1804 wakinaisen palkatun palo-wartian. — Kunink. päätöksen kautta kesäkuun 15 p. 1805 asetettiin kaupungin-oikeus, järjestysmies esimieheksi ynnä neljän jäsenen kansja porwaristosta, viimeksi mainitut palkattawat eduilla kaupungin maasta. Keis. päätöksen kautta tammikuun 29 p. 1818 suotiin Tampereen kaupungille oja kaifista kaupungin-oikeudelta saketetuista, kaupungin wankihuoneen pidoksi.

Kun Hänen Majesteetin sä Keisari Aleksander I:nen w. 1819 matkusti Suomessa, kävi hän myös Tampereella. Niitä on jotka silloin läsnä oltuansa ovat kertoneet, että Hänen Majesteetin sä, kosken rannalla seisoen wallan ihastuneena sen kauneudesta, liikutettuna sen jalosta woimasta, kääntyen erään saattajansa, englantilaisen Pattersonin tykö, lausuneen: Mikä wähinko, ettei tätä woimaa miksiäkään hyväksi käytetä, ja mitkä hyödyttäviä laitoksia eikö englantilainen ymmärtäisi ihan tähän paikkaan asettaa ja rakentaa! Harrastain sen hänen herättämän hyvän aatteen sa panemista toimeen, hän korkean-suosiolijisesti waltiovaroilla saatti aikaan ja autti ensimmäisen tehtaan perustamisesta, joka pian sen perästä kosken pielessä pantiin toimeen, joka tehdas enemmän kun mikään muu on Tampereen kaupungin waurastumista nostanut ja kartuttanut ei ainoastaan kaupungin, waan myöskin koko läheisen maakunnan onnea ja warallisuutta. Palattua nsä Pietariin Hänen Majesteetin sä, jonka kerran innostunut ja muistawainen lempeys aina kaupunkia holhoi ja turwasi, ei pitkältä sen perästä elokuun 21 päivänä w. 1821 julisti Tampereen wapaaksi kaupungiksi, jonka kautta sen keinoilijat saivat muita Suomen kaupunkia suurempia etuoikeuksia. Tämä perustuskirje, johon kaupunki sitten on turwannut ja joka on viimeisiin aikoihin asti ollut sen asukkain ajallisen elämän lähde ja kunnia, on näin kuuluwa:

Me ALEXANDER I:nen, Jumalan Armosta Keisari ja Itsewaldias koko Wenäjänmaan ylitse, Suuri-Nuhtinas Suomesa oc. oc. oc. Teemme tiettäwäri: Että niinkuin MCG-DÄN huoldemme alla elatus-keinoin edesauttamisesta Suomesa, MCG-DÄN tykönmme Armollisen tutkinnon alle tullut on, kuinga Fabriki- ja Käsitö-rakennusten matkansaattaminen ja kaswo Maakunnasa olis odotettawana, jos yri wapa Käsitö-Kaupungi siellä tulis privilegiumeilla edeskatsohuri; niin olemma MCG, MCG-DÄN Suomen Senatimme siitä alamaisuudesta teh-

dyn eteenaseturen johdaturesta, tässä yhteisesti hyödyllisessä päällekatfannoja, Armosa hyväri löytäneet, että senkaldaiseri Wapakaupungiri uloskatsoa Tamberen kaupungin Turun ja Björneborin Läänissä, joka Kaupungi siihen erinomattain paikkaansa suhteen monesta syystä on toisten edellä Maafunnassa sowelias, ja myöskin vuonna 1779 saadun Perustus-Kirjansa kautta jo wapautekseen niiden yhteisesti woimassa olewaisten Kauppa- ja Ammatti-säändöin jälkeenenelämisestä.

MC olemma siis Armosa tahtoneet säätää ja asettaa, että kaikenlaiset Fabriki- Konsti- ja Käsitöiden harjoittajat, joilla on hyvä nimi ja mainio, niin koto- kuin ulkomaan miehet, mutta erinomattain ne, jotka askaroitsewat Raudasta, Teräsestä, Metalleista ja Mineraleista (kaikkensaista Kiiveistä), eli töitä toimittawat, kuin näiden kanssa owat yhdistetyt, saawat, wapaasti ja estämättä mainittuun Tamberen Kaupungiin itsensä asumaan asettaa, että niiden Porwari-oikeuten ja etuin nautinnon alla kuin yhteisesti työtulewat Maafunnan Usujamille siitä säädyttä, johon he luetaan, ilman wähindäkän Ammatti-Asetuksen estettä, walmistaa senkaldaisia Fabriki- ja Käsi-töitä, kuin he hyvänsä taitawat ja tahtowat, olkoon se yhdessä eli usiammassa Käsitöidenwirassa, oikeudella sen siwussa, että oman hyväri löytämisen jälkeen, ottaa niin monda työntekijä, kuin he työllä edeskatsoa taitawat: Ja että Käsitöidenmiehet, joilla on taipumus ja woima, että senkaldaisia töitä toimittaa, mahtawat sitä enemmän ylöskohoitettaa, että niitä harjoittain tässä Wapakaupungissa etsiä elatustansa ja etuansa, olemma MC kaikille riille, jotka tässä päällekatfannoja tästälähin Wapakaupungiin itsensä asumaan asettawat, Armosa tahtoneet luwata ja suoda seurawaiset wapaudet ja edut, nimittäin: etu-oikeuden kaikkein muiden edellä awoimiin ja rakendamattomiin tontteihin ja paikkoihin Kaupungissa, jotka tontit, sen jälkeen, kuin edespäin säätettämän pitä, tulewat heille huokiata maroa vastaan jätettäväri, ja jonga siwussa tila, wirtaa nautita, niille Fabrikin harjoittaille annetaan, jotka toimituksens tähden sitä tarwitsewat: alinomainen wapaus hengiluku- ja muista ulosteoisista

Kruunulle, ilman eroitusta, niin hyvin itse edestänsä, waimonsa ja lastensa, kuin työntekijänsä ja tarpellisen palkka-wäkensä edestä, niin myös Kartanoinsa, työ-huonettensa, Besi-rakennustensa ja tekonsa edestä: wapaus majan-pidosta Sota- ja muulle Kruunun wäelle ja Majanpito ulosteista: oikeus, että ostaa niin hyvin työ aineensa kuin elatuksen tarpeensa, koska ja kusa he hyvänsä tahtowat ja hyödyllisimmäksi löytäwät, niin myös että tekonsa estämätä Raupungeisa ja Maalla Suomenmaasa myydä ja waihettaa, awoimisa puodeisa, wähittäin ja joukottain, niin markinoilla kuin muutoin: ja wapaus tullista ei wähemmin sisälletulewaisten Fabrikin työ-ainetten, työ-asetten ja rakennusten, kuin omain tekoinsa edestä kuin ulkomaalle wiedän: jonga siwusa myös kaisenlainen luwallinen kaupanteko Wapa-Raupungisa kaiskina aikoina wuodesta saapi harjoitettaa että Fabrikin haldiat woittaisit sitä helpomman tilan, saada tarpensa.

Niinkuin MC aiwomme yhdesä erinäisesä Reglementisä edespäin Armosa likemmin säätää, mitä tämän Wapa-Raupungin eduri ja menestyxi tulla taitaa ja järjestyren woimasa pitämiseen siellä, niin olemma MC sillä wälillä Armosa tah-toneet selittää, että kaikkein niiden jotka harjoittajensa Fabrik- eli Käsi-työ liikundota, Wapakaupungin muuttawat, pitä seisoman siellä olewaisen Raupungin-Dikeuden alla, joka ynnä muiden asianomaisten Dikeuten ja Wirkamiesten kansa peräänkatsoo, että ne nyt Armosa suodut Wapakaupungin edut ei saa hywäri nautittaa personeilda, joilla siihen ei ole oikeutta. Jonga jälkeen kaikkein asianomaisten tulee heitänsä alamaisu- desä ojendaa. Sitä suuremmaxi wakuudexi olemma MC tämän Omalla Käbellämme alafirjoittaneet, kuin tapahtui Zar- sfoje Selosa s. 1 p. Elokuusa 1821.

ALEXANDER.

Robert Rehinder.

Wielä enemmäksi armonsa osotukseksi kaupunkia kohtaan päätti sama Keisari armollisen julistuksen kautta kesäkuun 16

p. w. 1824, että Tampereen kaupunki rauhan-aikoina pääsee sotawäen majotuksesta kokonaan wapaaksi.

Armollisen julistuksen kautta joulukuun 20 päiw. w. 1856 Hänen Majesteetin sä meidän nyt hallitsewa Keisari ja Suuriruhtinas Aleksander toinen, Suomen kenraali-kubernöriin alamaisestä esityksestä, wakuutti ja wahwisti kaikkia vuonna 1821 suotuja wapauksia ja etuoikeuksia, Tampereen kaupungin edelleen nautittawiksi wiisikymmentä vuotta, luettuna 1856-wuoden alusta.

Keisari Aleksander ensimmäiselle, täällä käydessänsä, oli asunto valmistettu silloisen etewimmän kauppamiehen Gustaf Lundahl'in talossa. Sen perästä owat tehtaan isännän von Rottbeck'in tykönä asuneet ei ainoastaan keisari Aleksander toinen koko saattonsa kanssa vuonna 1856 maaliskuun 28 päivänä ja hänen weljensä Suuret ruhtinaat Nikolai ja Michael, kesällä w. 1855 Suuriruhtinas Nikolai Nikolajewitsch, ja vuonna 1862 Suuret ruhtinaat Aleksei Aleksandrowitsch ja Nikolai Konstantinowitsch.

Mainitun vuoden Helsingfors tidningit kertowat tästä Keisarin matkustuksesta seuraawata:

Hänen Majesteetin sä Keisari lähteisänsä Turusta w. 1856 maaliskuun 27 päivänä ehtooyhllä oli vähäisen seisahtanut Maarian kirkolla kuuntelemaan reestänsä ur'un soittoa ja Tyrwään kaunis kirkko oli ollut silloin walaistu. Tampereen Hänen Majesteetin sä ynnä suuriruhtinasten kanssa saapui kello 1/2 2 päivällä, odotettuna jo yökautena monelta, ja aikaisin aamusta kadut kihiji wäestä. Joukko maalla majoitetusta sisälle kutsutusta ruhtinas Barclay de Tollyn karabinieri-sotawäestöstä seisoi Turun tullissa, josta Hänen Majesteetin sä piti tuleman. Wasta kello 10 e. pp. hänen ylhäisyhtensä kenraali-kubernöri tuli. Kaupungin pormestari, wanhimmat ja muut porwarit olivat asetetut tullin likelle ynnä suuren sääty- ja maawäestön kanssa, wastawarten tulleena Hänen Majesteetillensä kunnioitustansa ja uskollisuuttansa osoittamaan. Kello 1 seisahdi siwä kuomireki wähä matka tullista, kuomi laskeettiin alas, ja Hänen Ma-

jestteetinsä keisari korkeain weljeinsä kanssa terwehti ääretöntä wäkijoukkoa, joka samassa elävöön-huudolla terwe-tuletti rakasta hallitsijansa. Hänen Majesteetinsä katsoi hywäksi mennä tehtaanisännän von Nottbeck'in taloon, jossa maja Hänen Majesteetille ja hänen korkeille weljille oli valmistettu. Siun kan aikaa sen perästä Hänen Majesteetinsä tawallisella reellä ajoi kirkon torille jossa hän tänne majoitettua sotawäkeä katsottua läksi sotawäen sairaushuoneen ja tehtaanyhtiön lapsukaiskouluun, jossa seisotetut lapset Hänen Majesteetille lauloiwat wenäjänsä kansallislaulun, josta Hänen Majesteetinsä kiitoksensa ja siunauksensa heille jätettyä kello 3¹/₄ j. pp. jatkoi matkansa Hämeenlinnaan. Herra Nottbeck'in pihan ulkopuolella oli kunnia-wartiat asetetut, jotka pakeni-wat kohta Hänen Majesteetinsä majahansa noustua. Hänen K. K. Suuriruhtinaan Nikolain käyntiä wästen edellisenä vuonna tehtaanyhtiöltä Finlayson & Komp. pystytetty kunnia-portti Runinkaan-kadun päässä oli nyt uudestaan maalattu, korjattu, liputettu seppelien ja kirjoituksen kanssa. Sen wastapäätä oli Mältin wuorella toinen ihan uusi kunnia-portti rakennettu, jonka keskessä suuri A oli sowitzettu.

Soreästi kaunistettuun puistikkoon tehtaanhaltian von Nottbeck'in asuntomajan läheisyyteen on nykyinen haltia ihanaan wähäiseen kostonsaareen näiden molempain keisarien matkamuiستoksi asettanut kaksi kullattua taiteilijan Chopin'in Pietari'ssa tekemää taulua, rinnakkain kalliohon juotettuina, ja joiden ylitse aika suuri walowastinen kotta leijailee. Niissä on seuraawaiset kirjoitukset, joita me tähän liitämme alkukirjoituksena ja suomennettuna, näin:

Alexander I

Rossiae Imperator

Fenniae Magnus Dux
stans in hac rupe d. X. m.

Sept. a. p. Chr. n. MDCCCXIX

primus jussit

ut undae spumantes
hominibus succurrant.Quae nunc diligenter
constructa vides, viator,
hominum permultorum
in usumViva voce laudant
memoriam patris patriae
in coelum erecti.**Alexander II**

Rossiae Imperator

Fenniae Magnus Dux

d. XXVIII m. Martii a. p. Chr. n. MDCCCLVI

Ex hac rupe oculis collustrans undarum torrentium vim, hominum graves labores, Patruī benedicti aequae ac Genitoris beatissimi vestigia secutus regionis hujus industriam novis beneficiis benigne ornavit.

Aleksander I

Venäjän Keisari
 Suomen Suuri Ruhtinas
 seisoen täällä kalliolla
 Syysk. 10 p. w. 1819 Krist. syntymästä
 ensimmäisenä käski
 waahtoamia kuohuja
 olemaan ihmisillen apuna.
 Monen monien ihmisten
 hyödyksi huolikkaasti
 rakennetut laitokset
 mitkä nyt näet, matkamies,
 suurella äänellä
 muistoa ylistävät
 isänmaan isän
 taiwaasen koroitettun.

Aleksander II

Venäjän Keisari
 Suomen Suuri Ruhtinas
 Maalisk. 28 p. w. 1856 Krist. syntymästä
 Tästä kalliosta katsoen
 kuohuvien lainetten voimaa,
 ihmisten ankaraa työntekoa,
 siunatun setänsä
 ja isä-wainajansa
 jälkiä noudattain,
 tämän maakunnan keinollisuutta
 uusilla armoilla juosiollisesti
 kaunisti.

Sitte kun ylempänä mainitut etuisuudet Tampereen kaupungille myönnytettiin, ja jotka warmaanfin sen menestystä paljon ovat kartuttaneet, ovat uudemmat wapaamieliset aatteet waltiotaloudessa päässeet waltaan ja tuottaneet sääntöjä, jotka, jos eivät ole kumoonneetkaan Tampereen etuoikeuksia, kuitenkin niiden tärkeyttä ja alkuperäistä tarkoitusta tehneet mitättömiksi. Sentähden wapaan-kaupungin etuisuudet tätä nykyä ja wastedes eivät ole muuna pidettävänä kun entisen ajan sulo-muistona. Helmikuun 24 p. 1868 häwişi ammattilaisuus ja samassa suuri osa niistä etuoikeuksista jotka Keis. julistuksen kautta elokuun 1 p. 1821 kaupungin käsityöläisille suotiin. Kun uusi Reinolaki tämän vuoden päätettyä ennättää woimaansa päästä, etuoikeudet lakkaawat. Mitä tehtaiden työwäen werottomuuteen tulee, niin sekin etuoikeus on kumottu asetuksen kautta helmikuun 2 p. 1865, joka laskee werolliseksi jokaista katsomatta säätyhyyn taikka asuntoon. Tulli-wapaus saatti kaikki muut kaupungit kateuteen; se etuoikeus supistettiin asetuksen kautta elokuun 15 p. 1856, joka määräsi Senatin tutkittawaksi, kutka ulkomaan tuonnit oliwat raaka-aineita, joita myöden siis suuri osa tuontitawaroista joutui tullittawaksi, ja pääälliseksi pumpuli, tuo pumpulitehtaalle nimeenomaan tärkeä raaka-aine, on nyt jo tullittomasti jokaisen tuotawa ulkomailta toisen yhtä hywin kun toisen.

Ryttälän osto.

Likeisessä yhteydessä Tampereen kanssa on Gatanpään kartano, jonka maata kaupungiksi kahdesti on otettu. Sen wanhin nimi wanhoilta pitäjäläisiltä sanotaan olleen Tausko. Presidentti paroni Boijen kuoltua ruununwouti asjessori Ahlman awisionissa hänen konkurssipesän hywäksi kartanon osti, ja sääsi testamentin kautta annettuna w. 1798 heinäkuun 2 p. että sekä koko Gatanpään kartano että kaikki muu hänen omaisuutensa oli

lankeama Suomen Talousseuralle Turussa, ja myöskin että siitä, rahaksi muutettuna, asetettaisi rahasto, josta, pait muuta, kansakouluja laitettaisi pitäjihin Tampereen ympärillä. Kiitostansa ojoittaaksensa tästä suuresta lahjastansa panetti Talousseura hänen hautansa päälle Kivikirkon vanhalla kirkkomaalla kuwanweistäjän Nils Stenstam'in tekemän hautapatsaan, jossa on luettavana pöyhkiä kirjoitus, jonka vertaista tuskin liene, ja joka sanotaan lähteneen Turun kaunopuheen professorin J. Fr. Wallenius'en kynästä: „Uppå den Allsmäktiges vink öppnades Evighetens port och Gabriel Ahlman inträdde i oförgängligheten den 5 October 1799, sedan han i 62 år uppfyllt sin bestämmelse“. Suomeksi: Kaikkivaltiaan wiittauksesta avettiin Jänkaikkisuuden portti ja Gabriel Ahlman astui katoomattomuuteen Lokakuun 5 päivänä, täytettyänsä 62 wuodessa tarkoituksensa. Talousseuralta eversti Leijonankar osti Hatanpään kartanon, häneltä Lars Gustaf Lefrén, Tampereen paperiruukin perustaja, ja Lefrén'in leski w. 1833 sen möi julkisessa awisioisissa, jonka kautta laamanni Nils Johan Idman joutui sen suuren maatilan omistajaksi. Idman'in yhteisiltä perillisiltä kaupunki lunasti Rytälän esikaupungin Tampereen kaupungin alle.

Suuresti entiset erhettyivät, kun kaupunkia perustaisja sen sioittivat ainoastaan yhdelle puolelle koskea, jonkatähden ei ainoastaan menetettiin toisen puolen wesivoimaa, waan myöskin, kun tulewaan aikaan toinen kaupunki, esikaupunki, nousi, joka ei kuulunut kaupungin piiriin ja hallintoon, kaikellaisia sekaannuksia ja epäjärjestyksiä syntyi. Molempain rantain tarwihtaisja kaupungille, otettiin jo 1830-luvulla puheiksi, laamanni Idman'ilta, joka wasta oli Hatanpään isännäksi tullut, lunastaa koko Hatanpään kartano, taikka kumminkin sen kosken takuista liikempää osaa. Useat kaupunkilaisista siihen kyllä juostuivat, mutta sopu ei syntynyt, kun yritys näytti waikialle, liikoja maksawaksi. Taas ruvettiin 1850-luvulla sitä asiaa puuhamaan, ja oikein toden perästä. Hallitus asiaa puolusti, warjinkin silloinen kenraal-kubernöri kreivi Berg koetti sitä pe-

rille saattaa ja Hämeenlinnan kuvernööri paroni Rehbinder parhaasta päästä asiaa ajoi Hatanpään isännän tykönä. Lunastettavasta maasta, joka oli paljo vähempi kun mikä sitten ostettiin, pyhdyttiin 120,000 ruplaa hopeassa, jota paitfi kaupungin pitäisi sitoutumaan isännälle vuosittain maksamaan 420 tynnyriä rukiita korvaukseksi mylly-oikeudesta koskessa, joka yksinomaisesti Hatanpäähän kuului. Se hinta nähtiin kaupungille liika kalliiksi, waikka waltiofin mahdollisesti wäähä auttaisi, ja siihen asia silt'kertaa jäi, kunnes kauppiamies L. J. Hammarén kaupungin wanhinten kokouksessa 1871 uudestaan otti sen puheiksi. Wähä oli wieläkin toiwoa tyydyttävällä tawalla paremmin perille päästä kun ennemminkään. Hatanpään maasta Näsijärvestä Wiinikkaan asti ja koskesta Takahuhdin rajalle pyhdyttiin 750,000 Suomen markkaa pait kaupungin welwoittamista maksamaan Talousseuran Hatanpään kartanoon fiinnetty welka.

Asia ajaksi seisahtui, enimmästi sen wooksi että kaffi asian parasta harrastajaa kaupungin waltiomiehinä olivat poisja 1872-wuoden waltiopäiwillä, mutta asia otettiin taas puheiksi, ja kaupunkilaiset walitsiwat toimikunnan edelläkättä kauppaa walmistelemaan. Sitä warten lunastettava maa-ala annettiin mitattawaksi, ja kartattawaksi insenööri J. J. Inberg'ille ja hyöty-armio tehtiin Hatanpään omistamista Ryttilän ja muista tiloista sekä Juha Eklundin omistamasta Ala-Erkkilän talosta Hatanpään piirin sisällä, joka oli tarpeena saada lunastetuksi. Kun näiden pitkälistien alkutöiden lopetettua asia jälleen esiin tuotiin maistratin kokoukseen helmikuun 25 p. 1874 kutsutuille kaupunkilaisille, päättiwät ne yksimielisesti suostua Hatanpään omistajain mainittuun hintaan 750,000 markkaan ja welkaan Talousseuralle, sekä Eklundille, joka Erkkilästä waati 150,000 markkaa, tarita 100,000 markkaa, waan ellei hän siihen tyytyisi, pyytää Erkkilän lunastamista pakolla ja panna hallitukselle hakemus yhden miljonan lainasta eli mainittuun tilusten lunastamiseksi riittäwä summa. Tarpeellisten rahain hankkimiseen, kaupan päättämiseen ja muun tarpeellisen ajoon

walittiin ja waltuutettiin pormestari Brocopé, kaupungin-lääkäri tohtori Bläfield ja kauppias Hammarén.

Kaupungin waltuusmiehet panivat Suomen Senaattiin alamaisen anomuksen näyttävän miten kaupunki oli awaramman tilan tarpeessa, Rytälän esikaupungin läheisyys kaupungille waikeutti kaikenlaista poistettawaa sekajotkua, sekä että kaupunki jo oli Hatanpään perillisten kanssa tehnyt kauppa eräästen sen alle kuuluwain tilusten ostopista ja myös oli aikonut pakko-kaupan kautta saada kaupungin alle seppä Eklundin maatilain Erkkilän Maista, jota warten pyhettiin yhden miljonan markan suuruinen laina waltiowaroista, sekä Hatanpää-Dtawallan säterien welwollinen $\frac{3}{4}$ ratsuwelwollisuus siirrettäisi muutamihin vielä weroittamattomiin uudistaloihin Hämeenlinnan läänissä, ja että Tampereen kaupunki pidettäisi siinä yksinomaisessa tullimylly-oikeudessa Tampereen keskessa ja koko sillä alalla, joka Hatanpään isännälle kaupanteossa Ruotsin ruurun kanssa oli wakuutettu. Siihen keis. Senaatti kirjehen kautta: Hämeenlinnan kuvernörille maaliskuun 4 p. 1875 antoi päätöksen, että jos asian muista suhteista Senaattia tyydyttävällä tavalla sowitzanee, Senaatti Hänen Majesteetille on esittelewä 850,000 markan lainaa kuoletus-rahastosta kunnan welwoitusta vastaan vuosittain koko rahasta suorittaa $4\frac{1}{2}$ prosenttia eli 38,250 markkaa, neljä prosenttia koroksi, puoli kuoletukseksi, jota myöden laina 56 wuodessa tulisi maksetuksi, sillä ehdolla että kaupunki kirjallisesti sitouu welan maksuun sekä että kaupunki Hatanpään omistajain kanssa tekee semmoisen sopimuksen, ettei kiusaksi kaupungille wastaiseksi ketään muuta kun maawiljelöitä asutettako siihen Hatanpään kartanon alusmaahan, joka on kaupungin ja kartanon aseman wälillä. R. Senaatti ei katsonut sowliaaksi myöntää $\frac{3}{4}$:n Hatanpää-Dtawallan ratsuwelwollisuuden siirtoon muihin taloihin, jota wastoin R. Senaatti, jos kaupunkikunta ottaa ratsuwelwollisuuden kantaaksensa, on tahtonut wakuuttaa Tampereen kaupungille oikeuden yksinomaisesti Tampereen keskessa asettaa ja käyttää weromyllyä, kuitenkin ainoastaan sifsi ajaksi.

joka aiwotun lainan maksamiseksi on määrättävänä, ja vielä sillä ehdolla että etuoikeus hävitettäisi, ellei laina määrätysjä järjestyksessä maksettaisi.

Kaupasta ensin keskusteltaessa laskettiin Talousseuran Hatanpään kiinnitetty saatava, olewa welkafirjan mukaan joulukuun 17:stä p:stä vuonna 1807 25,700 Riksdaler Specie Banko, joka raha siihen asti oli arwattu yhtä merkittewän kun Riksdaler Banko ja vastaawan 53 å 54,000 Suomen markkaa, jonka arwiosta myös korke tähän asti oli maksettu; mutta nyt Talousseura, selittäen että Riksdaler Specie Banko oli sama kun Specie eli Hopea Riksdaler, waati saatawansa maksettawaksi tällaisessa rahassa ja welan sitä myöden nousewan noin 145,000 markkaan Suomen rahassa,*) jonka ohessa maisteri Karl Gustaf Idman Hatanpään haltiaain asiamiehenä sitoutui 40,000 markalla ottaa osaa maksuhun, jos se viimeksi mainittua laskua myöden suoritettawaksi tuomitettaisi.

Kaupungin waltuusmiesten kokouksessa huhtikuun 14 p. 1875 päätettiin Ryttilä lunastettawaksi R. Senaatilta nyt määrättyillä ehdoilla, nimittäin että kaupunki sitoutuu ratsuvelwollisuuteen ynnä maisteri Idman'ilta myönnyttämällä helpoituksella Talousseuran saatavaan maksioon, kuitenkin sillä ehdolla että lunastettava maa-osa hallinnon-, lainkäynnin ja kirkollisuuden suhteiden kuuluihi kaupunkiin, ja samassa päätettiin tarjota Eklundille 100,000 markkaa Erkkilästä, mutta, ellei hän tähän tarjoomukseen tyytyisi, hakea tilan pakko-lunastamista. Päätöksesjäsnsä toukokuun 19 p. 1875 ilmoitti R. Senaatti ei taitawansa wawistaa Hatanpään haltiaain kanssa ehdollisesti tehtyä kauppaa, kun waltuusmiehet eiwät ole selwittäneet, josko ja kuinka puheenalainen maa-osa, sisältäwä 1804 tyunyrinalaa, josta kauppa on tehty, Tampereen kehittämiseen ja waurastumiseen sekä järjestyksen pitämistä warten sille wälttämättömästi tarpeellinen olisi, tullen waltuusmiesten sekä ilmoittaa kuinka awaraksi mainittuun suhteiden kaupungin piiri olisi laajennettava, että kau-

*) Asia päätettiin sitten Talousseuran selityksen mukaan.

punkia velvoittaa maksamaan pakkolunastus-arviolla ma-
ofasta määrättävää hintaa, jos edelleen tahtovat saada Se-
natilta jo luvattua lainaa. Kaupungin valtuusmiesten ko-
kouksessa elokuun 20 p. 1875 nähtiin koko maa-ala kosken ja
Eklundin Erkkilä-Mäsen metsän-jakauksen välillä tarkoitukseen
wälttämättömäksi, ja päätettiin samassa panna anomus siihen suun-
taan, että, jos puheena oleva maa-ala pakko-lunastamalla kau-
pungin alle tulisi, myös osa Wiinikan ja Hatanpään kartanon
aseman välistä maata (975 hynärän pituiselta Pinnin sillasta
etelään päin Lempälän maantien varrella) saataisi lunastetuksi
kaupungin piiriin, kiusan wälttämiseksi siellä ehkä nousewasta
uudesta esikaupungista; että mylly, ehkä ei kaupungille wälttä-
mättömästi tarpeellinen, kuitenkin oli lunastettava, sekä että
kaupunki sitoutui maksamaan pakkolunastus-hinnan mainitusta
alasta. Pakkolunastuksen tähden antoi Senaatti, saadaksensa
selville kuinka awaralta kaupunki wälttämättömästi tarvitsisi
piirinsä laajentamista, käskyn katselemukseen läänin kuvernö-
rin ja maamittaus-tilitirehtörin läsnä ollessa, josta seurasi kau-
pungin valtuusmiesten yhtäpitävä lausunto, jonka johdosta
Senaatti waati kaupungin valtuusmiesten lausuntoa, ottaisivatko
kaupunkilaiset maksaksensa pakkolunastusrahan koko mainitusta
alasta, wai erittäin jopia Hatanpään haltiain kansja. Kaikki
asian haarat saivat lopullisen päätöksensä sillä, että Edman
luopui kaupungin velvoittamisesta Talousseuran maksusta, ja
kauppa-summaksi määrättiin 800,000 markkaa.

Edman'in kansja lopullisesti näin kauppaehdoista sowi-
tua ja kaupungin valtuusmiesten ne huhtikuun 15 p. 1876 hy-
wäksytyä, tekivät allekirjoittaneet kontrahdin, joka, saatua R.
Senaatin wahvistuksen, vielä sitte kauppa kirjana allekirjoitettiin
marraskuun 4 p. 1876, ja sisältää seuraawata:

Kauppa kirjja.

Kun minä omasta puolestani sekä waltuutettuna asianajajana
muitten laamanni Niils Johan Edman wainajan perintöosallis-
ten puolesta: leskirouwa Kamarineuwoosleski Abelaide Holmberg

lappinenja, lääketieteen tohtori Axel Holmberg, leskirouwa Nina Tammelander ja waltaneuwostrouwa Hilma Moerder ja myös wiimekfi mainitun mies todellinen waltaneuwo Jean Moerder, Tampereen kaupungin waltiomiesten kansja toukokuun 5 p. tänä vuonna olen tehnyt kaupakontrahdin näin kuulowan:

Kaupakontrahdi.

Myytämistä Tampereen kaupungille allafirjoittaneitten laamanni Nils Johan Idman wainajan perillisten omistamasta entiseen Tammerkosken kahdenkertaisesti ratsuwelwolliseen säteriin lisätalon werosta annetusta, mutta Tampereen perustettawan kaupungin juhteen joulukuun 16 p. 1777 tehdyn waihtofirjeen kautta meidän omistamien Hatanpään ja Otawallan Spinnin neljäkertaisesti ratsuwelwollisten säterien alle Messukylän pitäjässä annetusta myllystä Tammerkoskessa ynnä sen maan-osan kansja Otawallan Spinnin rysthollin alasta, joka on pohjoispuolella Wiinikan jokea ja Jiresjärweä, joka mylly ja maanosa on laskettu vastaawan kolmeneljättäosaa Hatanpään ja Otawallan Spinnin sätereistä, sekä meidän mainituille sätereille lisätaloiksi annetuista rysthollin alla wiljelyistä taloista liki kaupunkia, nimittäin Siukolan kylän Ylinen ja Alanen, Rytälän Ylinen ja Alanen sekä Erkkilän Ylinen ja puoli Alajesta mainituissa pitäjässä, ja jälellä olewasta mainitun myllyn osasta ynnä sen weroitettuun kiwiparien kansja owat allafirjoitetut perilliset ja Tampereen kaupungin walitsemat miehet seuraawilla ehdoilla sopineet:

1:ksi. Suonnollisia ja wiljelykselle sopiwia rajoja warten kaupungille myytämän maa-alan rajaksi tämän kautta määrätään: pohjoispuolella Näsijärwi, lännen puolella sama järwi, Tammerkoski ja Pyhäjärwi, etelän puolella wiimemainittu järwi, Wiinikanjoki ja Jiresjärwi sekä Järwenfiumun rysthollin raja Wuohensiltaan päin, itäispuolella mainitusta rajakulmasta Tammerkosken lohkokunnan ja Messukylän Takahuhdin wäkiraja, kuitenkin niin että se raja tehdään suoraksi niillä paikoilla, kussa Tammerkosken lohkokunta ja Takahuhdin kylänmaa owat

rajoittain. Tämän kaupan teosja on lukuun ottamatta se maa-ala ja wesi, joka Tampere-Hämeenlinnan rautatietä warten on pakkolunastettu.

2:ksi. Wastaa-ottaisjaan myllyn, tilat ja wastamainitsemat arentikontrahdit, joka on tapahtuwa tammi. 5 p. 1877, Tampereen kaupunki meille myhjille on maksawa kauppahinnan kahdeksanjataatuhatta (800,000) markkaa Suomen rahassa.

3:ksi. Tampereen kaupunki ottaa wastataksensa kolme neljättäosaa kaikista Hatanpään ja Dtawalta Spinnin neljäkertaisesti ratsuwelwollisten säterien weroista ja ulosteista minkä nimellisiä ja minkälaisia hywänjä, wuotisia taikka satunnaisia, siksi kun Hatanpään ja Dtawalta Spinnin säterit laillisesti pääsivät kolmesta neljänneksestä vielä nyt welwollista ratsumiehen-warustusta sekä maksettawia weroja ja ulosteja.

4:ksi. Tampereen kaupungin näin puolestansa ratsuwelwollisen myllyn haltiaksi päästyä, joka tähän asti on ollut osa Hatanpään ja Dtawallan Spinnin säteri-rysthollia, sekä myös viimeksi mainittuun rystholliin kuuluwan maan omistajaksi, ja me myhjat pitäisjämme ikuisesti hallussamme ei ainoastaan mainittujen talojen wäähäpätöisempiä tiluksia, jotka yllämainitun sowitzin rajamääräyksen kautta woiwat Hatanpään kartanoon kuulua, waan myös mainittuin talojen tiluksia ja maasarkoja, jotka owat tämän kaupakirjan 1:n pykälän myhthyin maiden ulkopuolella, luowutamme, Hatanpään ja Dtawalta Spinnin haltioina, kaikeksi wastaiseksi Tampereen kaupungin omaiksi itseltämme aputaloweron mainitusta Siukolan ja Rytälän Mlisen ja Mlisen aputaloista sekä Erkkilän kylän Mlisen ja puolen Mlisen aputalosta ja waltuutamme Tampereen kaupunkia kaikeksi wastaiseksi kantamaan toisen puolen meille myhjille ei kuuluwaa mainitun Erkkilän kylän Mlisen aputalon apuweron, ollen luowutetut aputalowerot olewia ei ainoastaan sen ratsuwelwolliselle myllhlylle ja mainitulle maalle tulewana osuutena Hatanpään-Dtawallan säterien alle pannuista aputalon-weroista, waan myöskin wuotisena arentiformauksena meidän, paitsi 1:sjä pykäläsjä rastittuja rajoja, wiljelewistä

ja ikuisesti pidettävistä niitten talojen tiluksista. Sitä vastaan waadimme itsellemme ja wastaisille näitten säterien haltioille wastaiseksi ja edelleen kantaa lisätalowerot kaikista muista Gatanpään ja Otawalta-Spinnin säterien aputaloista.

5:ksi. Tampereen kaupungille lankee meidän mainittuun tilusten oikeus kalaweteen, yllämainittuun myyhyin tiluspiirien alla Näsijärwessä ja Tampereen koskessa ja Pyhäjärwestä wesi pohjoispuolella wedettävää wiivaa kaupungin alustan Nalkalanniemestä Wiinikanjoensuun pohjoispuoliseen rantaan asti.

6:ksi. Annetaan Tampereen kaupungille oikeus, wasta tarwittaisja, kuudensadan (600) Suomen markan wuotuista weroa vastaan wuorota Pyhäjärwen Wiinikanlahtea kahdeksansataa kynnärää sen suusta suoraan u. k. Wiksholmaa kohti.

7:ksi. Waadimme me Gatanpään kartanon omistajat kaikeksi wastaiseksi hiedansaantia meille sopiwista, kaupungin ja maistraatin määräämistä, paikoista.

8:ksi. Maksamme myyjät kaikki tilusten werot ja ulosteot, kunnallis- ja ruununwerot wuodelta 1876, mutta sen peräiset werot sekä kaikki kaupanteon maksut karttapaperista, ratsumelwollisuuden waihdoista owat kaupungin suoritettawat.

9:ksi. Me myyjät sitoumme wastata mainittuihin tiluksiin kiinitetty welka Suomen Talousseuralle, sekä pääoma että korko ja sitä myöden niitä siitä kiinityksestä wapauttaa.

10:ksi. Me kannamme kaikki tammikuun 2:ksi p. 1877 asti maksettawat werot ja arennit j. m. kaupan alle kuuluwista tiluksista, asemista ja laitoksista, mutta kaikki samana päivänä taikka sen perästä maksettawat arennit ja muut owat Tampereen kaupungin kannettawat.

11:ksi. Sitoumme itse sekä jälkeläisemme Gatanpää-Otawalan säterissä ettemme, Tampereen kaupungin wastaiseksi kiusaksi, sallii ketään muita kuin maanwiljelijöitä asumaan sillä Gatanpään alalla, joka on kaupungin ja kartanon aseman välillä.

12:ksi. Jos myllynrakennus sattui palamaan ennen wastaanottopäiwää, sitoumme me myyjät, ellei se ennen vastaan-

ottoa meiltä olisi uudestaan rakennettu, kaupungille jättää palovakuutuspalffiosta sen werta kun myllyn korjaukseen ei ole käytetty.

13:ksi. Tähän kauppaKirjaan on suljettu kaikki meidän myyjäin huoneet ja rakennukset mitä lajia ikänänsä, jotka ovat sekä ensimmäisessä pykälässä kirjoitetulla alalla että Tampereen koskessa; jonka ohessa niistä luopuen siirrämmme kaupungille kaikki arentikontrahdit, jotka koskewat mainittua maan-alaa ja sinne rakennettuja laitojia.

14:ksi. Emme myyjät sitou mihinkään kaupanwastaukseen.

15:ksi. Jos Tampereen kaupungille suodaan oikeus ottaa laina tätä kaupantekoa warten, pitää kauppaKirja sen suuntaiseksi kirjoitettaman. Tampereen kaupunki taas sitouu siihen että jos wasta maksamattoman, ikuisen nautinto-oikeuden lailistamiseksi 1:ssä pykälässä rajoitettuin Hatanpää-Dtawallan Pinnin tiluksia, arentikontrahtia eli muuta asiaKirjaa torwitaisiin, sen tehdä. Hatanpää toukokuun 5 päivänä 1876.

Carl Gustaf Edman.

Dmansa ja muitten Hatanpään haltiain puolesta
waltuusKirjeen mukaan.

Yllämainittuun kontrahtiin lausuwat allekirjoitetut, Tampereen waltuusmiesten lisälukuisessa kokouksessa huhtikuun 15 p. sitä warten walitsemat asiamiehet, Tampereen kaupungin tyytywän. Paikka ja aika yllä.

Fredrik Brocopé. Otto Blåfield. E. J. Hammarén.

Todistajina:

D. Helenius.
w. t. Asemanpäällikkö.

Elesier Johansson.
Maatalon haltia.

Siis ja kun Hänen Keisarillinen Majesteetin sä jo Armosta on myöntänyt Tampereen kaupungille lainan tähän kaupantekoon, minä tämän kauppaKirjeen widentoista pykälän johdosta tämän julkisen kauppaKirjeen kautta oman ja mainit-

tuin muitten perintöosallisten puolesta Tampereen kaupungille siirrän ja myyn tässä kauppakontrahdisia viime 5:ltä päiväältä nimitetyn maa-alan niinkuin siinä kirjoitettu on, kauppakontrahdisia mainituilla ehdoilla, sekä ilmoitan viime toukokuun 5:ltä päiväältä tehdyn kauppakontrahdin vahvaksi ja pyhyväksi. Hatanpää marraskuun 4 p. 1876.

Carl Gustaf Edman.

Yllämainittuun kauppakirjeeseen julistamme me Tampereen kaupungin tyytyvän ja sidomme kaupungin kaikin puolin täyttämään ja vastaamaan tässä kauppakirjeessä ja siihen liitetysissä kauppakontrahdisia mainitut velvollisuudet. Mita ja paikka niinkuin yllä.

Fredrik Procopé. Otto Bläfield. L. J. Hammarén.

Todistajina:

D. Helenius.
w. t. Asemanpäällikkö.

Elieser Johansson.
Maatalon omistaja.

Tätä kauppakirjaa on kaksi kappaletta tehty, toinen myyjille, toinen Tampereen kaupungille, joka tunnustetaan. Hatanpää niinkuin yllä.

Carl Gustaf Edman.
Otto Bläfield.

Fredrik Procopé.
L. J. Hammarén.

Yllämainitut kahdeksansataa tuhatta markkaa kuitataan. Hatanpää tammikuun 5 p. 1877.

Carl Gustaf Edman.

Adelaide Holmberg.

Jean ja Hilma Moerder. Aina Tammelander.

Adolf Törngren'in kautta, waltuutettuna:

Axel Holmberg.

Todistajina:

D. Helenius.

Axel Härdh.

Yhdessä tämän kauppatirjan vahvistamisen kanssa antoi K. Senaatti kaupungille ennemmin luwattua lainaa 850,000 markkaa ja määräsi samassa, että Eklundin Erkkilän Manen-talo tulee kaupungin eduksi pakko-lunastettavaksi. Pakkolunastushinta siitä tilasta, joka ei monta vuotta sitten tarjottiin 16,000 markan hinnasta, ei noussut täyteen siihen summaan, 100,000 markkaa, joka kaupungilta Eklundille oli tarjona. Eklund ei siihen tyttynyt, waan weti asian oikeuteen, eikä se vielä ole ylimmässä oikeudessa päätetty. Pakkolunastuksen maksamiseksi Eklundin talosta sai kaupunki 50,000 markan lainan, wiidesjatoista vuodessa takaisin maksettavaksi.

Tammikuun 5 p. 1877 siirtyi Hatanpäältä ostettu ala kaupunkiin ja maisteri Edman Tamperelaisia suurilla juhlapidoilla kunnioittain vahvisti kaupanteon, joka koko ajan kaupungin puolesta erinomattain ajettiin maistratin kokouksessa w. 1874 walituilta asiamiehiltä, jotka monta kertaa käiwät pääkaupungissa neuvottelemassa hallituksen jäsenten kanssa, jotka kohdastansa suosiollisesti asiata puolustiwat ja jouduttiwat ynnä saattiwat sitä toiwottuun hyvään päätökseen.

Armollisten asetusten kautta syyskuun 26 p. 1876 ja maaliskuun 26 p. 1877 säädettiin, että kaikki kaupunkihin nyt siirretyt tilat toukokuun 1:stä päivästä 1877 kirkollisesti, ja heinäkuun 1:stä päivästä samana vuonna lainkäynnissä sekä hallitusasioissa kaupungin alle kuuluivat. Uuden kaupungin-puoliset, jotka ennen kaupan päättämistä yleisesti ilmoittiwat tytywänsä joutumaan kaupunkiin siirrettäväksi, owat sitten mieltensä muuttaneet. Ehkei se paikka, johonka talonsa owat rakentaneet, heidän oma ollut, oliwat he kuitenkin tottuneet sen omanansa pitämään, sentähden useat heistä eiwät ymmärrä, että heidän, paitsi maarentia, on myös kaupungin weroja maksaminen muihin kaupunkilaisiin yhdenvertaisesti. Ensimmäisenä toimenä oli uuden kaupungin järjestäminen, ja koskentakuisia tappiosta säästämiseksi suotiin heidän asuntonsa pysyä entisellensä wiisitoista vuotta, toukokuun 1:stä p:stä 1877 luettuna, ellei talon-paikkaa yhteiseen tarpeesen sitä ennemmin olisi, ja siinä kohden talolli-

nen oli saava korvausta jällellä olewan ajan suhteen. Uusi koskentaustan järjestämisehdotus on toimikunnalta tehty, mutt'ei vielä kaupungin waltuusmiesten keskusteltawana ollut. Suurin ansio siitä suunnituksesta on kaupungin arkkitehti Caloniinus'en, jonka tekemä myös tähän wihkoon liitetty vähämittänen koskentaustan kartta on. Rautatien takana on karttaan piirustettu wastasyntyvän kaupunginosan maa-ala, liikeisen töl-
lin nimellä kutsuttu Tammelan kaupunginosa. Se osa arwattawasti hyvän asemansa tähden tulee piakkoin rakettawaksi, erittäin kuin Ryttyälän järjestettäissä awarampaa tilaa tarwitaan. Kartan selitykseksi mainittakoon vielä, että wiivoitut linjat osoittawat nykyistä uutta ja wanhaa maantietä, Leweetä katua ja Siukolan katua.

Kaupungin asento.

Tampere kuului ennen Turun ja Porin lääniin. Sen ja Hämeenlinnan läänin waakunat seisoivat Tampereen sillan keskellä. Lääninrajain puuhissa w. 1830 oli sanoma lewinnyt, että Tampere oli eri läänin pääkaupungiksi katsottu, ja se luultiin jo niin tietynä asiana, että waratuomari Berndt Schrey Kaupparadun warrella rakensi hänen mielestänsä tänne tulewalle maaherran wirastolle pian tarwittawan talon. Tuomari G. A. Bläfield sen sitten osti ja häneltä kaupunki sen sai 6000 ruplalla pankossa. Talo monta vuotta käytettiin kouluna siksi kun Karl Lindberg sen w. 1875 osti 67,000 markalla.

Kun Turkuun oli kolmatta wertaa pitempi matka kun Hämeenlinnaan, Waasan, Turun ja Hämeenlinnan kuvernörit, senatori paroni von Born puheenjohtajana, rajain jäjestämisestä Turun, Hämeenlinnan ja Waasan läänien välillä pitivät helmikuun 15 päivänä w. 1866 Tampereella kokousta, johon myös oli neuwottelemaan kutsuttu asiamiehiä Tampereen kaupungista ja sen ympäristöltä. Siitä seurasi Arm. Julis-

tuksen kautta marraskuun 2 p. 1868 Tampereen siirto Turun läänistä Hämeenlinnaan läänin tammikuun ensimmäisestä päivästä w. 1870.

Satakunnan maakunnan taikka Kofemäenkartanon, sitten Borin läänin vaakuna on Dahlbergin mukaan,*) tämän wihkosien nimilehteen kuvattu ja sen rinnalle Tampereen kaupungin keisari Nikolain maaliskuun 8 p. w. 1839 wahvistama vaakuna. Se on vaakunan-tilpi ilman kruunutta, wiistoen siniseltä koskelta jaettu; sen ylipuolella on punainen T kultasen pohjan päällä, alipuolella kultanen Merkurian-sauwa pantu kultasen wasaran poikki.

B. 1800-luvulla postimestari, luutnantti C. F. Tihlman oli kaupungin järjestysmies. Hänen perästä Fredrik Adam Sacklén tuli järjestysmieheksi w. 1827 ja w. 1830 pormestariksi kun huhtik. 26 p. 1830 annetun armoll. päätöksen johdosta kaupunginoikeudelle annettiin nimi Raastuwanoikeus ja Maistraati sekä kaupungin järjestysmiehelle pormestarin nimi. Sacklén sai wirtawapauden helmikuun 19 p. 1861, josta ajasta asti Fredrik Wilhelm Procopé teki wirtaa. Sacklénin kuoltua w. 1866 Procopé nimitettiin w. 1867 warfinaiseksi pormestariksi.

Raupungin wiskaalia on olleet:

Edward Brander.

Karl Fredrik Renfors 1866, † 1867.

Ernst Alexander Wigren 1868.

Tampereen wanhimman kartan wahwisti Kuningas Gustaf III Gripsholman linnassa 1 p. Lokakuuta 1779. Tämä kartta, jonka mukaan kaupungimme läntinen raja ulottui nykyiseen läntiseen pitkäkatuun saakka, sisältää kahdeksan pienempää ja neljätoista suurempaa kortteria. Torin warrella on raatihuone saanut omaksensa saman paikan, jolle se tulewaisuudessa on rakennettava. Torin ympärillä löytyy neljä tonttipaikkaa, aiottut, kuten kartasta luemme, asemapaikoiksi neljälle kirkolle eri

*) Svecia Antiqua & Hodierna.

uskontoa tunnustavia warten. Nämät paikat owat tämän wihkoon liitetyllä kartalla jätetyt wäritä. Muuten owat kaikki tällä vanhalla kartalla löytywät asemapaikat hienoilla wiivoilla osoitetut wihkon kartassa. Vielä on tallella toinen vanha kartta, jonka on piirtänyt Johan Simon vuonna 1780 ja J. D. Bergman w. 1851 kopioinnut. Tämä kartta on muuten saman pitävä edellisen kanssa paitsi että tontit owat numeroilla merkityt ja lisäksi owat siinä istutusmaat, jotka arwan heiton kautta lankeiwat talonomistajille, mitatut ja merkityt. Nämät istutusmaat oliwat silloin luvultaan 95. Tonttien luku oli 92 paitsi kaksi Pyyhnikin rannalla, merkityt numeroilla 93 ja 94. Kun kaupungin wäestö lisääntyi, entisten taloin asemat eiwät enää riittäneet, waan jo 1800-luvulla walitettiin asemain puutetta, jonka tähden kaupunkilaiset 1824 pyysiwät asemain lisäämistä ja uusi kaupungin asemakartta wahwistettiin w. 1830. Tämä laajentaa kaupungin talonriwit puiston (Esplanadin) toiselle puolelle niin kutsuttuun uuteen kaupunkiin. Vuoden 1865 tulipalon perästä tehtiin uusi järjestyks, jonka H. Majesteetti Zarfoje Selossa helmikuun 10 p. 1868 wahwisti. Pää-muutokset siinä oli Hämeenkadun muutos 50 kynnärän lewiäksi, Uudenkadun ja Kantakadun laajentaminen, jonka vanhalla warrella ainoastaan kivihuoneita saa rakentaa; sitten vielä annettiin puistolle sadan kynnärän leveys, kun oli ennen 60 kynn. lewiä ollut, ja kaupunki laajennettiin länteenpäin niin paljo että asemapaikkain luku kaswoi 261:een asti, pait 80 wähempää tonttia työwäestöä warten aiottuja. Isompi osa uusista talonasemista owat jo rakennetut, ja pienempään luku nähtiin pian niin riittämättömäksi että lisäksi 24 vielä wäheisempää asemaa warfinaisen kaupungin ulkopuolella jaettiin, ja myös nekin owat rakennetut.

Uusi raastupa, määrätty rakennettawaksi wanhan raastuwan asemalle kauppatorin warrella yhteydessä wankihuoneen kanssa Hämeenkadun warrella, on wuodesta 1870 saakka ollut aiwottu, nyt on siihen yli-arkitehdin L. Lindqwist'in tekemä piirustus walmis. Se rakennus, kulunkiarwioa myöden 380,000

marffaa maksawa, on olewa kassikertainen matalammassa kes-
kikerralla, jonka asuinhuoneet kufin erikseen owat yhteydessä
alisen kerran kahdeksan kauppuodiu kanssa. Olfissa ker-
rasa on isompi kaupunginwalmuusmiesten kokoushuone ja tar-
peekkisia huoneita raastuwanoikendelle, maistratille ja raha-
toimikamarille (drätselkammare). Piirustus, joka oli näytteellä
wiimeisessä Parisin näyttelössä, maksoi 4,375 marffaa.

Kaupungin rakennusääntö on annettu elok. 12 p. 1823
ja uudistettu toukok. 8 p. 1869.

Palosääntö annettu jouluk. 12 p. 1826 uudistettiin jouluk.
9 p. 1865.

Tulipaloja on usein ollut Tampereella ja tänäkin vuonna
1879 ainakin kuusi, joista wiimeinen syysk. 26 p. Joka kerta
on suurempia taloja joutunut liekkien uhriksi, mutta walkeaa
on aina woitu rajoittaa pienempään alaan. Winoa tulipalo,
jolla oli suurempi laweus, raiwoi 19 p. elokuuta 1865, jolloin
yli 30 taloa, joista useimmat oliwat Kauppaakadun warrella
ja siitä alaspäin Rantakatuun, kokonaan paloi; 32 talosta
jai kaupunkien yleinen palowakuutus-yhtiö silloin maksaa pal-
kintoa 309,458 marffaa.

Suomen kaupunkien yhteisessä Palowakuutusyhtiössä on
Tampereella ollut wakuutettuna.

Wuonna	Taloja	Wakuutussumma Suomen markoisja
1841	55	481,648
1853	74	1,064,346
1854	80	1,146,886
1855	82	1,181,373
1857	88	1,298,435
1858	90	1,331,788
1859	97	1,386,840
1862	116	1,821,355
1863	128	2,022,104
1864	140	2,206,392
1865	140	2,226,973

Vuonna	Taloja	Wakutussumma Suomen markoissa
1866	152	2,422,410
1867	155	2,534,264
1868	161	2,600,022
1869	168	2,674,335
1870	174	2,758,886
1871	179	2,897,306
1872	183	2,994,789
1873	185	3,144,157
1874	189	3,256,418
1875	194	3,430,871
1876	195	3,554,471
1877	203	3,986,581
1878	208	4,198,200

Paitfi kaupungin omat palosammutuskeinot on suurimilla tehtailla myös omat oivalliset sammutuskoneet. Wapaehtoinen palokunta perustui täällä 1873 ja sen säännöt wawistettiin huhtikuun 21 p. 1874.

Raupungin haminajärjestys on annettu jouluk. 1 p. 1874.

Muntonja w. 1878 kaupungin wanhasja osassa oli 526 ja Rytälän kaupunginosassa 572, yhteensä 1098. Riistä oli kivestä 25 ja puusta 1072.

Rahatoimikamari perustettiin 1875, sen sääntö on wawistettu toukokuun 9 p. 1865.

Sen wirkamiehet: kaupungin kasjööri, Petter Molin 1867.

kaupungin kamreeri, Fredrik Jäderholm 1875.

kaup. arkitehti Frans Ludwig Galonius 1876.

Suomen pankin asioimisto: asiamies, Karl Gildén 1861-78.
johtaja Karl Holmberg 1878.

Suomen Yhdys-Panfin Tampereen kontoorin toimitusjohtajia:

W. von Rottbeck 1862—1866.

Aushelm Grahn 1867.

Pohjoismaiden Osakepankin asioimisto Tampereella:

Toimitusjohtaja, Frans Sumelius.

Tullitoimisto: johtaja, Axel von Zanssen 1877.

Kaupungin edusmiehet waltiopäiwillä:

1863 ja 1867 J. W. Frenckell.

1872 ja 1877 J. W. Procopé ja L. J. Hammarén.

Kaupungin waltuusmiesten puhemiehet:

Karl Otto Johan Blåfield 1875—1878.

Lars Johan Hammarén 1878.

Tampereella on olleet seuraawat lääninlääkäreitä:

Nils Lönnrot.

Lars Henrik Törnroth 1824.

Karl Henrik Ringbom 1834.

Gustaf Asp 1845.

Lars Jaf Ahlstrubbe 1856.

Nils Johan Wilhelm Idman 1859.

Karl Edward von Bonsdorff.

Kaupungin lääkäriä:

Nils Joh. Wilhelm Idman 1849.

Karl Otto Johan Blåfield 1859.

Toinen kaupungin lääkäri: Axel Hårdh.

Ensimmäinen eläinlääkäri oli Erik Lumén 1870.

Apteekaria:

1:sen apteekin omistajat: Långhjelm.

M. Wilhelm Tennberg.

Gustaf Adolf Serlachius.

Karl Molin.

2:sen apteekin omistajat: Edward Julius Granberg.

Otto Mellgren.

Thomas Clayhills.

Sairashuone 35 vuoteella awattiin marrask. 1 p. 1848 Keisar. marrask. 30 p. 1847 annetun päätöksen johdosta, niillä ehdoilla että kaupunki sai waltiolta vuosittain 1,800 ruplaa hopeassa sillä toimittaaksensa sairashuoneen ylläpito. Marrask. 1 p. 1864 waltio otti haltuunsa tämän laitoksen joka sitten

perustettiin wakinaijella kannalla, nimellä „Meinen Sairashuone Tampereella“. Sairashoidon toimittaa kaupungin lääkäri.

Talossa N:o 28 joka on n. k. Mollerin ja nyt yhtiön Finlaysonin & Komp. talo oli kaimo raudanjekaisista wettä, jota käytettiin terweyslähteenä. Huone oli sitä warten erittäin tehty ja niin monta juojaa oli ettei wesi tahtonut riittää tarpeesen.

Tampereen eläinsuojelusyhtiön säännöt wahvistettiin toukof. 5 p. 1876.

Postikonttori. Misjä suhteessa kirjewaihto on edistynyt Tampereella nähdään seuraawasta lähetettyin kirjetten lisääntyneestä luvusta.

W. 1853	—	8,219	kirjettä,	joista	1234	wapakirjaa.
„ 1858	—	13,414	„	„	1154	„
„ 1862	—	19,419	„	„	—	„
„ 1863	—	21,278	„	„	1274	„
„ 1864	—	23,710	„	„	1483	„
„ 1865	—	24,862	„	„	1602	„
„ 1867	—	27,941	„	„	—	„

Postilaitoksen tilastollisesta luettelosta viimeisiltä vuosilta ei enää saa tarkempia tietoja lähetetyistä kirjeistä waan ai-noastaan tulleistä ja oli näitten kirjeitten luku w. 1877 70,000 kirjettä, 4000 kirjeforttia ja 7200 ristisiteillä warustetuita.

Kolmas wiikkoposti Helsingistä saatiin 1860-luvulla, ja wasta rautatienkulun aljettua tuli jokapäiwäinen posti toimeen. W. 1865 postinkulku kerran wiikossa täältä Skalisiin laitettiin. Postilaatikoita kaupunkiin asetettiin w. 1866, ja senaikainen postimestari Reuter walmistutti 12 pennin postimerkkiä kirjewaihtajain käyttäjä kaupungin lähipaikoihin. W. 1867 alusta Pohjanmaa sai kolmanen wiikkopostin etelästäpäin Pohjanmaalle Tampereen kautta.

Rykyinen postimestari G. A. Forsström muutti Tampe-reelle 1867.

Telegrafi-konttori awattiin lokaf. 11 p. 1865.

Kaupungin tuloja vv. 1873—1876.

	1873	1874	1875	1876
	Suomen markkoisia.			
Krentia pilaripubeista ja muista huoneista	4,551	6,333	6,963	10,246
” plantaajista sekä muista paitoista	8,963	8,835	10,864	12,606
” niittymaista ja kalavedestä	565	702	835	—
Miotun ratastien lupauksesta	—	1,000	—	—
Satamatuloja	4,639	7,681	8,501	4,342
Korvoja	614	1,327	1,475	1,465
Tuloja kaupanteosta ja keinollisuudesta	4,668	8,041	9,242	4,930
Apua Ruunun puolesta: jafforahoja.	599	855	1,075	473
” ” : kausi- ja jumuntaitouluille	—	—	953	5,000
Kaupunkilaisten veroja	27,973	32,765	38,685	60,688
Myytyä omaisuutta.	23,494	—	15,000	702
Waiwaisihoidon rahasto	—	—	5,946	1,437
Kansakoulun rakennuksen rahasto	—	—	25,429	—

Kaupungin menoja vv. 1873—1876.

	1873	1874	1875	1876
	Eurojen markkisa.			
Virkamiesten palkat	13,150	17,139	18,786	24,196
Sunnuntai- ja ehtokoulut y. m.	3,995	3,789	3,862	20,173
Palo-toimisto	3,016	4,038	3,480	3,652
Waiwais-hoito	—	—	—	16,422
Marffinan poliisi ja wanguinhoito	1,872	1,762	2,030	1,206
Restifiewarin ylöspito ja hoitokyyti	2,007	2,000	2,475	2,394
Katujen walaisuus	3,468	2,978	2,612	2,559
Katujen ja teitten ylöspito	5,096	4,972	4,284	4,429
Kaikenlaisia yhteisiä menoja	5,216	2,898	7,969	8,291
Yhteisiä rakennustöitä	10,035	31,848	756	—
Wankihuoneen rakennus	—	—	53,793	17,913
Ranrafoulu ”	—	—	8,852	—
Wanoniuksen talon kyttäläsiä lunastussumma	—	—	3,146	—
Esplanaadit	—	—	2,682	4,010
Wiemäri-oja pitkin itäistä esplanaadi katua	—	—	—	9,564

Kaupungin kassan tila Joulukuun 31 p. 1878.

Tuloja:	Markkaa.
Saldo vuodelta 1877	36,440
Takserattuja varoja ja lainoja . .	135,077
Arenti-maitten lasku	5,782
Balotoimiston lasku	62
Puotihyyryjen lasku	7,203
Bura-maksujen lasku	2,150
Wiina-weron lasku	1,290
Kaikenlaisten warain lasku . . .	4,318
Waiwaisskassan lasku	1,654
Kansakoulun lasku	5,412
Satama-varojen lasku	2,739
Marffina maksujen lasku	1,249
Laitumen maksujen lasku	598
Elatus-keino maksujen lasku . . .	345
Ystutusmaitten (plantaasien) lasku .	6,274
Sunnuntai ja iltakoulun lasku . .	291
Kyttälän tulojen ja menojen lasku .	43,325
Suom. markkaa 254,215	

Ylläseisowista summista owat pennit poisjätetyt.

Menoja.

	Marffaa.
Maksettuja lainoja	44,368
Palkkojen lasku	36,980
Oleisten laitosten lasku	9,442
Palotoimiston lasku	6,120
Wiinawerojen lasku	690
Kaikenlaisten warain lasku	6,078
Waiwaiskasjan lasku	20,291
Kansakoulujen lasku	12,656
Wankihoidon lasku	2,819
Katujen ja teitten ylläpitämisen lasku	10,294
Kestikiemari- ja hollityhdyttämisen lasku	4,000
Satama menojen lasku	865
Kaswujen lasku	417
Waltiöpäiwä-menojen lasku	3,373
Marffina maksujen lasku	688
Laitumen menojen lasku	220
Kustannuksien lasku	1,255
Realikoulun lasku	4,590
Sunnuntai- ja iltakoulujen lasku	3,473
Ryttälän tulojen ja menojen lasku	52,416
Saldo wuodelle 1879	33,171

Suom. marffaa 254,215

Menoista 1873:vuoden yhteisiin rakennustöihin on 8000 markkaa pantu wankihuoneeksi ja kansakouluhuoneeksi, mutta ilman nimitämättä tilinteoisia paljonko kumpaiseksi; samate saapi samasta 1874 vuoden meno-kohtaasta wetää pois 26,000 markkaa, jamaiksi rakennuksiksi myöskin.

1847 vuoden palkkausmääräyksen wahvistamisessa jäädettiin että ne istutusmaat eli plantasit, jotka entijestä olivat erälle wirkamiehille määrättyt, wasta palautettaisi kaupunkiin.

	Palkka hopee ruplaissa.			
	1839	1847		
		Maan ja plantastin kanssa.	Sittan maata ja plantastin.	1857
Pormestari	200: —	300	335	700
Wesjä neuhosmiehistä yhtenä	57: 14	140	200	400
Weskfali	28: 57	—	60	100
Kaupungin notarius	57: 14	—	100	150
Wuifonin firehtöri	28: 57	35	—	—
Kaupungin wouti	28: 57	85	50	75
Reminin kasiböri	—	—	100	50
Kaupungin kasiböri	85: 71	—	—	50
Kaupungin haawalääkäri	—	—	35	50
Wanhempi kaupunginpalwelija	—	—	20	50
Wuorempi kaupungin palwelija	75: —	—	36	35
Wuorempi kaupungin palwelija	—	—	—	25
Wahtimestari ja Wankimihiti	28: 57	—	35	40
Rättilän	—	—	42	50
Wuorempi famoin	—	—	—	15
Wuohoja	—	—	40	90
Wlumputtaja	—	—	3 ¹ / ₂	5
Yhteen	58,929	560	1,056¹/₂	1,885

Palkkausmääräys Komperen kaupungin wirkamiehille ja palwelijoille.

Palkkausjäätö, wahwistettu w. 1877.

	<i>Smk.</i>
1 Bormestari	8,000.
1 Dikeusneuwosmies	3,000.
2 Kunnallisneuwosmiestä	2,000.
1 Kaupunginnotarius	1,200.
1 Kaupunginwiskaali	2,500.
1 Kaupunginkamreeri	3,000.
1 Kaupunginarffitehti	2,000.
1 Kaupunginwouti	600.
1 Kruununkasjööri	800.
1 Kaupunginkasjööri	2,000.
2 Kaupunginpalwelijaa, kumpikin 400	800.
1 Poliisikonstaapeli	1,000.
8 Poliisipalwelijaa, kufin 700 m., yhteensä	5,600.
1 Naaastuwan wahtimeestari	1,200.
1 Kaupunginlääkäri	3,500.
1 Wanhempi kätilöin	300.
1 Nuorempi "	200.
1 " "	100.
1 Kumpari, palkkiota	40.
20 Palowartijaa, kufin 240 m., yhteensä	4,800.
1 Eläinlääkäri	600.

Yhteensä 43,240.

Weroosien eli n. k. puolijertonteelien luku w. 1873 oli 4,807 ja wero 5 marffaa äyriltä; w. 1874 niitä oli 5,336 ja wero sama kun entisenä vuonna. — W. 1875 ensi kerta kun wero 1873-wuoden kunnallislain mukaan lasfettiin, oli wero-äyrien luku 9,877; vuonna 1876 9,513 ja tuli kumpikin wuosi 6 marffaa weroäyriltä.

Kaupungin hoitamat lahjoitusrahastot owat:

Johan Kasper Gref'in koulurahasto oli w. 1865 *Smk.* 17,825.
 Frans Wilhelm Frenckell'in " " " " 10,000.
 Leskirouwa Johanna Grönlund'in eläkerahasto 1879 " " 8,800.

Kaupungin jäästöpantffiin oli w. 1878 talletettawaffi pantuna 251,476 marffaa.

Kauppa ja teollisuus.

Marckkinoita muinaan kaikissa maisissa vietettiin. Suomessa ne olivat tärkeät erittäin Tampereen tienoilla, sentähden niistä tässä erittäin vähäsen:

Marckkinoita Yli-Satakunnassa ennen oli paljo. Kauppa ja marckinat ovat kirsteyttä vanhempia koko maailmassa. Lapalaisten kanssa Birkkalaiset sortu-kauppansa pitivät arwattavasti talwella. Talwe, dalwe, Lapin kielessä on talwi, mutta talwadas (kuljetus talwella) on paikka missä kirkkoa ja marckkinoita pidetään. Marckkinat oli kirkkopyhiä; mutta niiden aikoja ja paikkoja on paljo muuteltu. Kurun Aureella „Saksan talo oli ennen kun Birkkalassa oli kirkk“. Koko Näsijärwen awara maakunta oli rantamaihin werraten supussa; kun Nistinan kaupunki w. 1649 perustettiin, wei joku ainoa kurulainen Jkaalisten kautta sinne pienen tawarakuorman; taikka waihtoivat ylimaiset tuskallisesti jywiansä silakoihin Taiwanjalon Kallen-marckkinoilla. Marckkinoita Birkkalassa kutsuwat „pitäjän häikfi“ ja tieten wanhimmat pidettiin tällä paikkakunnalla Harjun kirkkomäellä. Sieltä ne siirrettiin Tammerkosskelle. Wanhan wirsikirjan ajantieto w. 1673 mainitsee marckkinat Tammerkosskella elokuun 15 päiw.*) Wanhin almanakka w. 1705 tietää kahdesta marckkinasta Tammerkosskella: Tammiikuun 1—6 päiwinä ja Pertun marckkinoista elokuun 24 päiw. Kun ne muka Tampereella eiwät olleet soweliaat, niin ne muutettiin 1708 sieltä poisjes entiseen paikkaansa **) ja piispan keräjissä 1730 päätettiin ne kirkon läheisyydestä muuttaa Piispalaan taikka Tampereen kylään. Piispala oliin wanhanaiikasta käsitystä myöden sowelias, sen kaksi taloa oli Turun piispan werotaloa, ja semmoiset oli tawallisesti olleet pakanain uhripaikkoja, jotka sitten pyhitettyinä etupäässä määrättiin, „morjuuslahjana Kristukselle“, kirkkolisiin tarpeihin, joissa uskoa saarnattiin kaup-

*) Tamp. Sanom. 1875 N:o 21.

**) Commerce Colleg. ordres.

poihiin kokoontuneille. Tampereen kaupunki on vähitellen niel-
lyt kaikki likipitäjäin markkinat; Hämeenkyrön Mahnalan, Häi-
hän Mouhijärvellä, Riihiälän Kangasalustalla, Laukialan
Urjalan kirkonkylässä, Wesilahden Narwan Aholahden rau-
nalla, Tyrwään Paamilan ja Orihweden markkinat. Garjun
ja Piispalan mainiot markkinat olivat Tampereen kaupungin
alku. Vuonna 1741 se markkinapaikka ehdoteltiin kaupungiksi.
Kunink. päätös elokuun 7 p:nä 1801 wahwisti wastaiseksi
„entiset kahdet wapaat markkinat: syyskuun 2 ja joulukuun
12 päivänä,“ mutt'ei suostunut Tamperelaisten waltuus-
miehen 1800:n waltiopäiwillä Juba Stadigh'in pyyntöön saada
kolmannet „wanhuudestaan helmikuun 7:nä päivänä pidetyt,
kun heillä vielä oli suppea liike ja warattomuus ostella maa-
laisten jyyiä ja heidän tarpeitansa hankkia.“ Keisar. päätös
w. 1822 ei myöskään myöntynyt heidän anomukseen siirtää
Tyrwään wäjä ennemmin lakkautetut markkinat Tampereen
sentähden, että se päivä, kesäkuun 30, on maanwiljelykselle
tarkeä. Näitä Heinä-maarian markkinoita sittenki kieltöä was-
toin wietettiin, joissa weneitä erittäin Teiskosta on kaupaksi, wie-
läpä wanhan tawan jälkeen kansa tulwaili laskeis-, pääsiäis- ja
ja Tuomon markkinoille, ja lisäksi monen pyhän „runtupäiwä“
pidettiin. 1867-wuoden waltiopäiwäin johdosta häwitettiin
kaupungin kaikki entiset markkinat ja yksi uusi, helmikuun, sää-
dettiin. Tätä kesti ainoastaan kaksi vuotta, ja w. 1869 wanha
Perttu taas pääsi entiseen oikeuteensa — nykyiset ainoat lailliset
markkinapäiwät. Tampereen markkinoille kokoontui paljo kauppa-
miehiä rantakaupungeista tawaroitansa myymään, liikeistä ja
kaukaista herraswäkeä ja maakaupaa, kuka sokeria, kahweita ja
muuta wuotuisia tarpeitansa halwemmalla hinnalla ostamaan,
kuka muutoin huwittelemaan. Suurimmat seurakokoukset oli-
wat vuoden 1840-luvulla tawallisia. Mutta markkinain pa-
hempi puoli on jo astunut näkywiin: ajan ja rahan tuhlaus,
loisteellinen ylpeys, hewoshuijaus, warkaus, pahatauti ja kai-
kellainen irstaisuus. Kun Tampereen kauppiaat owat oppineet
asiojansa paremmin ymmärtämään, markkinat owat kadottaneet

alkuperäistä kauppa-tarfoistustansa eivätkä enää sowi nykyajan tarpeisiin. Parempi kotona maalla säästää ja työtä tehdä, kun markkinoilla kauniin palmikkonsa vaihettua juntalaisien ja reppuryssäin räpäleihin.

Sopimatonta tapaa vielä harjoitettiin maalaisilta talosta taloon kuljetella tavarointansa; mutta piirilääkäri Lönnrotin ja aptekari Tennbergin valituksesta armoll. asetuksen kautta säädettiin lokak. 28 p. 1823 että myydä sai ainoastaan kaupungin torilla.

Kauppa oli viimeisillä vuosikymmenillä parhaasta päästä maatawara-kauppaa. Entisistä kauppioista mainittakoon kauppaneuvos Gustaf Lundahl, joka oli hyvin etewä mies. Kätönuosina 1820-luvun alulla oli hän muita paremmin miettinyt maakunnan tarpeita ja taifi sen wooksi hädänalaisia auttaa. Siitä hän sai maalaisten, ei ainoastaan liikeisten, waan kaukaistenkin suuren luottamuksen. Gustaf Lundahl oli syntynyt Tampereella w. 1783, kuoli 1846. Hänellä oli kaksi welijestä Johan ja Joel, nefin kauppamiehiä täällä. Heidän isänsä Birger Lundahl oli syntynsä ruotsalainen ja perehtyi Tampereella w. 1782. Kauppaneuvos G. Lundahlin pojat olivat Gustaf, tähtitieteen professori Helsingissä, Karl lääketieteen tohtori, tunnettu etewäksi luonnontutkijaksi; ja tytär Augusta, naitu Birkkalan prowastille Wallenius, etewä kirjallisisa yrityksissä. „Helsingfors Morgonblad'in“ ensimmäisissä woosikeröissä on useampia hänen kynäilemiä tuotteita.

Mainittawaa liikettä Tampereen wessillä ei ollut ennenkun masuunin ja liinatehtaan isännät waratuomari Adolf Törngren ja ruukiniisäntä Gustaf Wasastjerna w. 1858 rakensivat höyrylaiwat Abti Näsijärweä ja Laukko Pyhäjärweä käymään. Laukolla, joka oli aiwottu tawaraa wiemään kaupungin ja Törngrenin kartanon Laukon wälillä Wessilahdessa, oli paljo wastuksia, kun kulkureitti ei vielä ollut wiitotettu, ja Sotkan wirta wajawaisesti parattu. Höyryaluksen kerran walmiina ollessa, ja kun se oli näyttänyt ojaawansa tätä tietä käydä, nämät hankaluudet hallituksen kautta wähittäin poistettiin, ja Laukko raiwasi tien ei ainoastaan itsellensä,

waan monelle seuraajalle. Muutamia vuosia myöhempänä höyrylaidat Elias Lönnrot ja Wanaja rakennettiin liikettä kannattamaan Tampereen ja Hämeenlinnan välillä sillä tavalla, että Elias Lönnrot kulki Lempoisiin asti Lempälässä, Wanaja taas sen maakannaksen toiselta puolelta jatkoi käydä Hämeenlinnaan. Tätä liikkeen hankaluutta hallitus poisti sillä että se Lempoisiin teetti kaimannon, joka syksystä 1868 laivaliikkeelle avettiin. Monta muuta höyrylaidaa sitten rakennettiin, ja liike tällä kulkuvälillä tuli aina vilkkaammaksi, kunnes rautatie Tampereen asti joutui walmiiksi, jonka perästä sitä ainoastaan on ruwettu kulkemaan. Jotkut pienemmät höyryalukset tawaraa ja wäkeä kaupunkien ja ympäristöjen välillä vielä kuljettawat. Kuoweteläisten pyynnöstä w. 1825 Wuroleen wirta perattiin, jonka kautta kulkutietä saatiin kaukaisille toimeen; wilkkaammaksi liike pohjoisista pitäjistä kuitenkin ei tullut. Polttopuita saadaksansa masuunin isännät rakensiwat purjelaidan „Kurulainen“, ainoa isompi Näsijärwen aaltoja kyntävä alus siksi kun Uhti syntyi ja liikkeelle aina lisääntywää wauhtia antoi. Reljättäkymmentä puu-alusta puita toiwat Tampereelle, ja uusia höyryaluksia melkein vuosittain tuli lisää. Höyryalusten kanssa puualusten oli waiwia kilwata, ja owat ne Tampereella wuosi wuodelta wähentyneet. Lopulta wuotta 1878 oli Näsijärwellä 16 höyrywenettä 250 hewoiswoimalla, niistä 10 lästia ja sitä enemmän wetäwiä 11 ja 5 höyrywenettä. Wuonna 1879 rakettiin 3 pientä hyyrypurtta 26 hewoiswoimalla. Kaupungilla on 9 jahtia 114 lästillä ja 14 proomia 314 lästillä.

Kallein tärkeintä Tampereen liikkeelle on rautatie. Waltiopäiwillä w. 1863 säädety määräsivät 9,244,892 marckkaa rautatietä rakennettawaksi Hämeenlinnasta Tampereelle. Hänen Majesteetin ja Keisari maaliskuun 2 p. w. 1865 tämän säätöjen päätöksen wahwisti. Mutta ajatukset maassamme muuttuivat, Tampereen rautatie jätettiin sillensä, ja Riihimäki-Lahden tie, joka sitten Pietariin jatkettiin, tuli sijaan. Wähä forwausta toiwotun rautatien werosta suotiin Tampereelle, kun

wesikulkutie Hämeenlinnaan w. 1868 awettiin kaiwannon kautta Lempoisissa. Kun hallitus ei arvellut woivanja rakentaa rautatietä Hämeenlinnasta Tampereeseen ja Turkuun, eräät yksityiset anoiwat sitä saada käsiinsä. W. 1871 kunnallisneuwos Robert Ullner sai myönnytyksen, jonka hän taas w. 1872 Ruhtinalle Uchtomski siirsi. Kun tämä ei täyttänyt myönnytyksessä pantuja ehtoja, julisti Hänen Majesteetinjä helmikuun 20 p. 1874 sen menetetyksi, ja rautatien rakentamisen waltiowaroilla kohta alotettawaksi. - Muusta vuotta 1876 jallittiin wäliwaraista liikettä sillä uudella tiellä, ja työn päätettyä Hämeenlinnan-Turun-Tampereen rautatie kesäkuun 23 p. 1876 juhllallisesti wihittiin. Tänä vuonna on Tampereen-Waasan rautatyönteko aljettu.

W. 1805 oli kaupungissa 1 tehdas, nimittäin paperipruuffi 5 työmiehellä, 2 wärjaria, 3 karwaria, 4 hattumaakaria, 3 kruukumaakaria, 2 liinanankuria, 2 muuraria, 2 satulamaakaria, 5 suutaria, 3 kraataria, 4 nikkaria, 2 warwaria, 3 sämistämaakaria ja 2 timpermannia, kaikkiansa 50 mestaria, 14 kiskäällä ja 16 aputyömiestä. Samana vuonna löytyi kaupungissa 35 hewosta, 45 lehmää ja 50 lammaista.

W. 1815 oli paperitehtaassa 40 työntekijää ja werkatehtaassa 21 työntekiällä.

W. 1835 ei ollut mitään werkatehdasta.

W. 1840 pumpulitehtaassa 58 miestä ja 147 naista. Käsi-työläisiä 261, joista 103 mestaria ja niiden joukossa 14 wärjaria, 14 karwaria, 10 hattumakaria, 6 suutaria ja 6 kraataria.

W. 1850 pumpulitehtaassa 230 miestä ja 634 naista, paperitehtaassa 73 työntekijää, paitsi näitä sukkatehdas 22 ja öljymylly 4 työntekiällä. Käsi-työläisten luku nousi 487, joista 115 mestaria.

W. 1860 oli pumpulitehtaassa 454 miestä ja 1023 naista; paitsi entisiä laitoksia oli olutehdas 9, willakehrutehdas 12, tultitehdas 20 ja tapettehdas 4 työntekiällä. Käsi-työläisten luku nousi 579, joista 122 mestaria, 338 kiskäällä ja oppipoikaa ja 119 työmiestä.

W. 1865 oli 16 kauppiasta, 8 ruokakauppiasta, 21 porwaria ja 48 ajajaa. Paperitehtaassa 94 työntekijää, kahdesja olutehtaassa 18, öljymyllyssä 6, pumpulitehtaassa 406 miestä ja 746 naista, willakehruussa 14, sukkatehtaassa 17 ja 2 tikkutehtaassa 24 työntekijää. Käsitöläisten luku nousi 549, joista 132 mestaria, 288 kätillää ja oppipoikaa ja 129 työmiestä. Mestareista 7 pakaria, 2 läkijä, 2 kirjannitojaa, 1 nahkuri, 2 rakennusmestaria, 7 värjäriä, 14 karwaria, 5 feltawalajaa, 1 lasimestari, 5 kultasäppää, 1 hanskamaakari, 1 hattumaakari, 3 karttamakaria, 1 instrumentimaakari, 4 säppää, 4 waskijä, 5 sawenwalajaa, 1 muurimestari, 9 maalaria, 2 neulamaakaria, 6 satulamakaria, 13 suutaria, 1 nuohari, 7 kraataria, 1 konditori, 7 nikkaria, 7 sorwaria, 3 jalwumiestä, 1 wannehtia, 3 kellojä, 2 waunumaakaria, 1 kaidemaakari, 2 sikarimaakaria ja 1 muskantti.

Tehtaita ja keinollisuuden laitoksia Tampereella vuonna 1878.

	Omistajan eli isännöitsijän nimi.	Mestaria.	Kätillä ja oppipoikia.	Vä 15 vuoden wanhjoja.		Alle 15 w.
				Suomalaisia.	Ulkomaalaisia.	Suomalaisia.
Pumpulitehdas, y. m. . .	Finlayson & Co	6	—	1410	—	390
Paperitehdas	J. E. Frenckell & Son.	1	—	231	8	20
Trifootehdas	W. v. Nottbeck.	2	—	15	—	8
Tapeetitehdas	J. E. Frenckell & Son.	—	—	—	—	—
Bellawatehdas	Yhtiö.	5	—	625	—	105
Öljymylly	J. E. Frenckell & Son.	—	—	4	—	—

Ölkipaperitehdas	J. E. Frenckell & Son.	1	—	20	—	—
Masuuni ja konepaja . . .	Yhtiö.	2	—	80	5	—
Ölviprüki	Johnsson & Waltonen.	1	—	9	—	—
Haulitehdas	H. Bergman.	1	—	1	—	—
Willakehrutehdas	Peterfon.	1	—	6	—	5
Rahkuri	D. Holmbergin leski.	1	2	1	—	1
Ölviprüki	A. Tenberg.	1	—	10	—	—
Wäkiwiinan tehdas	E. J. Granberg.	—	—	—	—	—
Tulitikkutehdas	Yhtiö.	1	—	33	1	6
Samoin	H. Eliander.	—	—	—	—	—
Wäkiwiinain tehdas	K. Hakulin.	1	—	—	2	—
Werkatehdas	Yhtiö.	4	—	72	—	10
Konepaja	A. Brander.	1	3	3	—	—
Maalaus ja lasinleikkaus .	A. Wuorinen.	1	3	—	—	—
Wiinapränni	E. Hagelberg.	1	—	16	—	—
Tampereen höyrypränni .	E. J. Granberg.	1	—	15	—	—
Kello tehdas	K. Toivonen.	—	2	—	—	—
Huonekalujen tehdas	B. Hartman.	1	6	—	—	—
Puuhiomo	Yhtiö.	1	—	85	—	4
Läkkiteos-tehdas	D. Hussö.	—	3	2	—	1
Waate tehdas	P. W. Ahlfors.	1	5	3	—	2

Kirjannitomis tehdas . . .	J. J. Olan.	1	6	6	—	—
Waate tehdas	R. G. Ekblom.	1	—	—	—	—
Wäkiwiinain tehdas . . .	D. Björkell.	—	—	1	—	—
Huonekalujen tehdas . . .	G. Lindell.	—	—	—	—	—
Zalin tehdas	A. Sommer.	1	15	—	—	—
Rahka tehdas	L. Nordström.	1	2	—	—	—
Kello tehdas	J. W. Ekendahl.	1	2	3	—	—
Paita-tehdas ja pesolaitos	J. Peterson.	—	—	7	—	2
Zalin tehdas	H. G. Wahlroos.	1	1	—	—	1
Rahwi-aineitten tehdas . .	D. Björkell.	1	—	7	—	—
Läkki-teos tehdas	J. Isaksjon.	1	1	1	—	—
Zasin-leikkaus-tehdas . . .	R. Lindberg.	1	—	—	—	—
Leipä-tehdas	D. Willandt.	—	3	—	—	1
Maalaus tehdas	D. Rifander.	1	—	2	—	—
Huonekalujen tehdas . . .	D. Solin.	1	2	3	—	—
Waatetehdas	A. Sjöblom.	1	1	2	—	—
Zalin tehdas	R. D. Sundell.	1	—	—	—	—
Waate tehdas	J. J. Ekberg.	1	7	—	—	1
Zalin tehdas	J. Enqvist.	1	4	4	—	—
Waate tehdas	J. W. Palmroos.	—	—	—	—	—
Rattohuopa tehdas	Yhtiö.	1	—	25	—	—

Ylämainitut luvut yhteen luettuna tekee 51 mestaria, 68 kirjallia ja oppipoikaa yli 15 vuoden vanhoja, 2,702 suomalaisia ja 16 ulkomaalaisia, sekä 357 alle 15 vuotta.

Tehaat joitten teosten arvio vuodelta 1878, heidän oman ilmoituksensa mukaan nousee yli 10,000:een markkaan.

Pumpulitehdas	4,250,000	markkaa.
Paperitehdas	809,000	„
Trikootehdas	42,000	„
Pellawatehdas	2,429,985	„
Frenckell'in puuhiomo	96,420	„
Masuuni ja konepaja.	139,008	„
Mustalahden olwipryki	22,030	„
Willakehru-tehdas	41,700	„
Onkiniemen olwipryki (Tennberg)	33,630	„
Tulitikkutehdas	82,000	„
Wäkiwiinain tehdas (Hakulin). . .	80,000	„
Werkatehdas	232,100	„
Wiinapränni (Hagelberg)	97,500	„
Wiinapränni (Granberg)	78,000	„
Pellawatehtaan Puuhiomo	145,000	„
Wäkiwiinain tehdas (Björkell) . . .	35,628	„
Jalin tehdas (Sommer)	30,000	„
Rahwiaineitten tehdas (Björkell). .	25,000	„
Leipä tehdas (Willandt)	15,000	„
Rattohuopa tehdas	120,000	„

Yläseifowista tehtaista on ainoasti kahdelle, Werkatehtaalte sekä Mustalahden Olwiprykille waltiolainoja, yhteensä 92,000 markkaa, annettu.

Buonna 1878 oli Tampereella seuraavia käsityöläisiä:

	Mestaria		Kisälliä.	Oppipoikia	
	Työnä vielä jatkavia.	Työstänsä laanneet.		Oli 15 vuod.	Alle 15 vuod.
Wärjäriä	5	4	13	—	—
Karwaria	13	1	13	9	—
Neulamaakaria	1	—	1	—	1
Kulta-seppiä	8	3	9	2	3
Kello-seppä	1	—	—	1	1
Rupari-seppiä	6	1	6	11	1
Kirjan-niojia	4	1	4	3	2
Satulamaakaria	5	—	8	2	8
Hattumaakari	1	—	—	—	—
Sorwaria	3	—	4	3	2
Gelbjutaria	3	—	3	2	—
Bloutu-seppiä	2	—	1	—	1
Nikkaria	5	2	4	3	2
Karstamaakaria	3	1	1	1	—
Waunumaakari	1	—	—	—	—
Maalaria	6	1	6	10	1
Kruufumaakaria	3	—	2	5	3
Sutaria	16	4	7	2	5
Käättäliä	7	3	7	3	2
Kondiitori ja Leipuri	1	—	3	2	2
Leipuria	9	4	6	5	5
Teurastajia	3	1	—	—	—
Kafennusmestari	1	—	—	—	—
Muurarimestari	1	1	—	—	—
Kaitamaakari	1	—	—	—	—
Sutaria	2	—	1	1	—
Makkaramaakari	1	1	—	—	—
Seppiä	4	—	9	8	5
	116	28	108	73	44

Tampereen Pumpulitehrun- ja kutoma-tehtaan perusti Skotlantilainen James Finlayson, Glasgownista kotoisin, palvelewa keisarill. mekanillisessa pajassa Kolppinassa Pietarin takana. Englantilainen Patterson kertoi hänelle keisari Aleksanderin muistettawan lauseen Tammerkoskella, kehottain häntä tehdasta sinne rakentamaan. Sen johdosta läksi Finlayson, jo sitä ennemmin halukas itsetyiseen asentoon päästä, Suomeen saadakseen selwä Tampereen tiloista, näki koskenpaikan tehtaa-tekoon soveltuwaiseksi ja ryhtyi kohta toimeen Suomen Hallitukselta pyytää suostumusta tehtaan rakentamiseen Tampereella. Hänen Majesteetinjä, harrastain oman aatteenja totentumista, mieltä Finlaysonin Keis. Suomen Senaattiin pantuun anomukseen, ja toukokuun 10 p. 1820 tuli armollinen päätös yleisesti seuraawata sisältäwä:

Maa-ala Tampereella oli Suomen waltioin lunastettawa, Finlaysonille omistus-oikeudella annettawaksi Hänen Majesteetiltä lähemmältä määräämillä ehdoilla; mutta mitä tulee Finlaysonin anomukseen saada useita wirran wuolteita Tammerkoskessa ja määrättyä osaa järweä sen ylipuolella, niin ruunulla ei niihin ollut suoraa käytäntöwaltaa, waan Finlaysonin tuli, asettuaan Tampereen, kääntyä kaupungin-oikeuteen, saadakseen määrättyksi sopiwaisia joutopaitkoja laitoksillensa, joita hän kaupungin perustusehdoja myöden kenenkään estämättä saa pitää, niin kauwan kun hänen laitoksensa käywät. — Mitä tulee Finlaysonin anomukseen saada asettaa walimoa masinain tekoon, karttunin painamoa, werkatehdasta, käsitehdaslaitoksia hienommuilla rauta-, teräs- ja metalli-teoksilla, oli Finlaysonin kääntyä Senatille Suomessa. — Finlayson sai oikeuden tullittomasti ulkomailta tuottaa kaikki laitoksillensa tarwittawia masinoita, joitakuita puulaija ja tekoaineita. Vielä juotiin Finlaysonille kymmenen wuotta takaisin saada tullimaksut siitä pumpulista, jota hän woisi näyttää walmistetuksi muussa häneltä wasta rakennettawassa tehtässa. Lisäksi myönnytettiin Finlaysonille, hänen perillisille ja oikeutensa haltioille Tampereella ja muissa Suomen kaupungeissa awoimissa kauppa-

puodeisja myhdä kaiffia teokfiansja. Finlayson tinki maa-
miehillensjä uskonnonwapautta, wapautta sotawäen majoituf-
jestä, ja jota=veroista, suomalaisen papiston palkkauksesta
omaistensja ja talonsja puolesta. Samasja hänen työssjä ole-
wat kwäkerit wapautettiin walanteosta, ollen heidän asiano-
maisille wirkakunnille annettu kirjalliset wakaamukset sen ohesja
täyden todistuksen sana.

Finlaysonin saattamiseksi siihen tilaan, että hän woisi toi-
wottua tehtaansa asettaa, suotiin hänelle tehtaansa panttausta
wastään Suomen waltiolta lainaksi 30,000 ruplaa banko assig-
nat korotonna ja viimeistäkin 20 wuodesja takaisin maksettawaksi.
Wuonna 1820 elokuun 30 päivänä kontrahiti tehtiin ruunun
— jonka asianajaja oli Lars Gabriel v. Haartman, sitten raha-
waraston päällikkö — ja kaupungin välillä, jonka waltuus-
miehenä oli kauppias Gustaf Lundahl ja werkatehtailia Fredrik
Gref Finlaysonin tehtaalle annettawasta alasta. Sen pää-
ehdot oli:

1:ksi. Tampereen kaupunki antaa ruunulle altiiksi käyttä-
mättömän maa-alan N:o 124 talon aseman ja Uudenkadun
jatkosja sekä maa-alan N:o 124-talonaseman pohjoispuolisen
ja kosken itäisen puolen välillä, Mältnin lahden suoraan Ku-
ninkaankatuun asti läntisellä puolella ja entisen wiinapolttimon
aseman etelä puolella talon=asemista, saatawasta 300 pankko
ruplan hinnasta; minkä suhteen kaupunkilaiset tehkööt tietä
koskeen rakennettuihin jurwin-myllyihinsjä, kunnes ne ruunun
toimesta pois siirretään.

2:ksi. Tie pitkin wiinapolttimon-katua koskeen asti pide-
tään auki weden=tuontia warten, ellei kulkufaiwantoa saada
aikaan poittimon-kadun kulmalla.

3:ksi. Kuninkaankatu ulotetaan u. k. polttimon-kadon
läpitse pohjoseenpäin Mältnin lahteen asti.

Finlaysonin Tampereen kaupunki oikeuteen annettuun
anomukseen oikeudesta koskeen antoi kaupungin oikeus mar-
raskuun 26 p. 1821 päätöksen, että kun kaupunki oli Finlay-
sonille antanut alan Uudenkadun ja Mältninlahden välillä, ja

myös Finlaysonin laitoksia warten ruunun kustannuksella pois-
muutetaan kaikki wanutusmyllyt pitkin sitä rantaa, ja Finlay-
son sitoutunut maksamaan samaa kalastusweroa, kun kaupungin
rahasto siitä rannikosta saapi, ja kohtuullista on ettei kalastus-
tehdaslaitoksia estä, sentähden sekä mahdollisesti nostettawain
haittain ja riitain poistamiseksi näkee kaupunginoikeus koh-
tuulliseksi, kauppacontrahdisja mennä vuonna elokuun 30 p.
mainituilla ehdoilla, tehtailija James Finlaysonin wapaan ja
yksinomaiseen nautintowaltaan jättää kaupunginalaiset kosken-
korwat Udestakadusta ylimäiseen putoukseen astikka.

Finlayson waimonensa muutti talwella w. 1820 Tampe-
reejen ja asui wanhasja kun. Gustaf III:nen aikaisessa wiina-
polttimossa, joka 1800-wuodesta saakka ei ollut käymässä ja
joka Finlaysonille annetulla alalla oli. Samassa talossa,
monesti lisätynä ja korjattuna, tehtaan isäntä wieläkin asuu.

Tehtaaksensa Finlayson rakensi kahdenkertaisen punta-
lon willakehrua warten. Kun ei hänen ensimmäinen yrityk-
sensä toivottawasti menestynyt, niin hän uudestaan kääntyi
Suomen Hallitukseen, ja Armollisen päätöksen kautta elokuun
28 päivänä 1824 juotiin Finlaysonille, myöskin 20 wuodeksi
Suomen waltiorahastosta 36000 pankko ruplan koroton laina
sillä ehdolla että hänen pää-keinonsa olisi olewa pumpuli- ja
willalangan ja kankaanteko sekä että konepaja wasta laa-
jennettaisi tekewäksi wähempää kehru-koneita maan työhuo-
neissa käyttää, että walimo kohotettaisi englantilaisten wali-
moin wertaiseksi, paikkakunnan köyhiä lapsia otettaisi oppilaisi,
ja että jokainen Suomalainen opiksensa saisi wapaasti hänen
laitoksiansa käydä katselemaan.

Finlayson sitten Pumpulitehtaan laittoi, itse koneitansa
tehden; mutta ei sekään yritys onnistunut, eikä hän nähnyt
jaksawansa welkojansa maksaa, lupauksiansa täyttää Suomen
ruunulle, kääntyi hän maamiehensä Wheeler'in tykö, joka ynnä
Reisari Alexanderi I:n entinen henkilöäkäri salaneuwo G. A.
Rauch'in ja funniaporwari C. S. Nottbeck'in kanssa w. 1835
otti kaikki Finlaysonin laitokset toimeksensa, sitoumuksiansa ruu-

nulle fuoritettawiksi entisellä toiminimellä Finlayson & Comp. — Finlayson, kwäkari-lahkolainen, oli kaikilta kunnioitettu jumalinen mies ja hänen hurskas luontonja kannatti samaa hyvää sydänalaa hänen työmäellensä. Hänestä ja hänen ajasta nousi se herätys ja lähetyksen into, joka aina siitä asti on hengissä pysynyt. Tampereelta Finlayson muutti kotimaahansa Skottland'iin ja kuoli siellä. Sitten Wheeler siirsi tehtaansa osuuden herroihin Rauch & Nottbeck, jotka sitä myöden yksin joutuivat tehtaan haltioiksi. Vuonna 1836 C. S. Nottbeckin poika William Nottbeck muutti Tampereen ottamaan tehtaan pääjohdon käsiinsä ja on siitä asti vielä isäntänä. Rauwan aikaa tehtaan johdossa yhteisesti olivat herrat W. v. Nottbeck ja Ferdinand Uhde. Uhde oli sullo sydämellensä, ystävällisellä ja laupealla luonteellansa yleisesti armossa pidetty ja elää vielä rakkaassa muistossa kaikilla niillä jotka hänen tuttavuuteen pääsivät. Wanhalla iällensä hän 1860-luvulla muutti Berliiniin, siellä ahkerasti waikuttain lähetystoimesja. Harrastain kaupungin parasta, lähetti hän sieltä katowuosina 1000 markkan lahjan silloin laitetun työhuoneen hyväksi sillä ehdolla että ainoastaan korke oli käytettävä, ja kun työhuone loppui, lahjoitti hän sen rahan tšekäläiselle naisyyhtiön tyttökoululle. Uhde kuoli tammik. 1 p. 1874. — Vuonna 1856 tehtaanisäntä William Nottbeck sekä Pietarisja asuwa weljensä Karl Nottbeck korotettiin Suomen aatelisjäätyyn ja 1857 Suomen Ritari-huoneesen jäsjään otettiin nimellä von Nottbeck.

Taiteellisen osan johtajina owat aina olleet englantilaisia, joista tätä nykyä wiisi, ja myös eri osakuntain päämiehet n. k. mestarit (englantilaisesta sanasta master) melkein yksinomaisesti englantilaisia, ja joista monta täällä owat woittaneet luottamusta ja ystämyyttä yleisesti ja työmäeltänsä. Etewimmistä mainittakoon Lucas Cooke, joka täällä päiwänsä päätti, ja kankuriosaston johtaja John Sharples, joka yli 30 vuotta tehtahan kuului ja w. 1877 täällä kuoli. Rauwan aikaa täällä asuessansa oli hän tänne kokonaan perhettynyt, hänen leskensä vielä Tampereella asuu sekä tyttärensä,

joista wanhin Lucia on naittu kauppialle Lars Johan Hammarén.

Tehtaasen kuuluu yhdeksän suurta kivirakennusta, joista yksi kuusikertainen, viisi nelikertaista, juuri mafasiini raaka-aineita warten, kaksinkertainen rakennus waalentamista ja pesoa warten, juuri wärjäysshuone, koneellinen työpaja ynnä kaafulaitos. Gräs rakennus, valmistettuna w. 1877, sisältää paitfi laitoksen konttori-huoneita, ainoastaan yhden suuren salin, joka saa walonsa ainoasti katon kautta ja jossa on 950 kangastuolia käymässä. Tämä sali on 229 kyynärää pitkä ja 65 kyynärää leveä.

Silloin kun nykyiset omistajat ostivat tehtaan oli siellä lähes 500 kehruä (spindelia), nyt on niitten luku 50,000. Finlayson'in aikana oli työntekijöitten luku ainoasti 50—60.

W. 1840 oli 58 miestä ja 14 naista

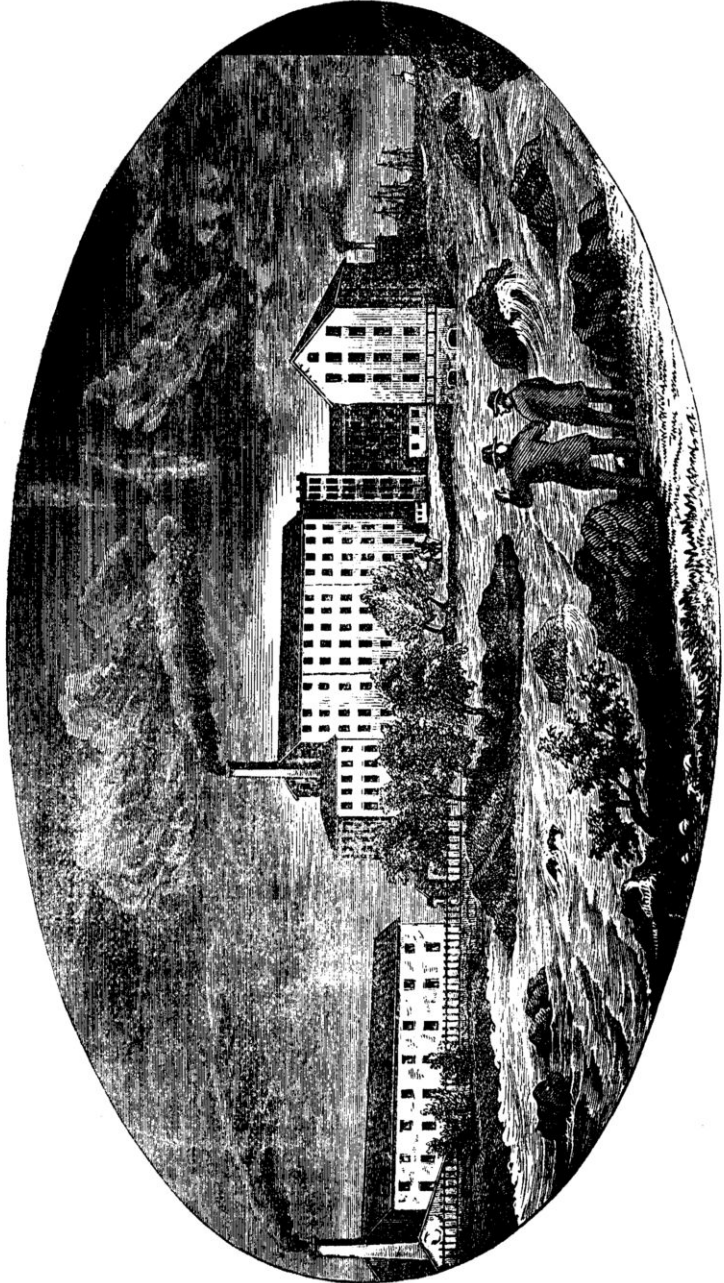
1850 „ 234 „ 634 „

1860 „ 454 „ 1023 „

1865 „ 406 „ 746 „

ja nyt nousee luku likimitten 2000.

1878 vuoden valmistus mainittiin olewan 256,000 kappalta pumpulifangasta, 2,700,000 naulaa lanvoja sekä 75,000 naulaa wattia. — Tehtaasen kuuluwassa puuhuoneessa on nykyään postikonttori ja sähkösanalennätin. Paitfi sitä, että laitos palkkaa oman papin ja kustantaa lääkärihoitoa työntekijöillensä, ylläpitää se pikkulasten koulua 150 lapselle, kaswatuslaitosta (asyli) 50 orpolapselle, lastenkotoa tyttöjä warten jotka tekewät työtä tehtaassa. Vielä on tehtaalla ravintohuone työntekijöitä warten, oma myymähuone, asuntopuoneita sekä mestareille että työntekijöille. Paitfi kaikfia näitä owat tehtaan omistajat rakennuttaneet rukoushuoneen kivestä, joka tehtynä gotilaiseen rakennusmuotoon vihittiin elokuun 24 p. 1879 ja makkaa 100,000 markan waiheilla. Kirkko on warustettu 22-ääniniisillä uruilla. Sen owiseinässä holwikaressa luetaan seuraawa firjoitus: Herra kätkeköön sinun uloskäymises ja sisällekäymises nyt ja ijanikaisesti Ps. 121: 8 ja holwilla fuorin päällä:

Pyhyys on sinun huonees kaunistus, Herra ijanikaikkisesti.
Ps. 93: 5.

Kuwa toisella siwulla näyttää kosken warrella ole-
waa tehdasta ennenkuin mitään tehdasrakennusta oli kosken
wastaisella puolella. Ujeampia kertoja on tehdas pahaksi on-
neksi joutunut liekkien waltaan. Helmikuun 18 p. 1841 paloi
wanha Finlayson'in rakentama tehdas; tammikuun 20 p. 1868
paloi suuri, wäähä ennen sitä, kadun warrella rakennettu teh-
dashuoneisto, sisältävä huoneita kutomista, wärjäämistä ja
kontoria warten, sekä myös nelikertainen rakennus, jossa oli
yli 400 kangastuolia; heinäkuun 28 p. 1870 joutui taas suu-
rin osa siitä kaksii vuotta tätä ennen palaneesta kutomahuo-
neesta liekkien waltaan.

Tehtaan työwäelle on perustettu säästöpankki, johonka
sijäänpanot heinäkuun 1 p. 1879 nousiwat 791,700 markkaan.
Wielä on apukasja wanhuuksia ja kiwuloisia warten 93,000
markan pääomalla josta maksettiin w. 1870 apurahoja 13,800
markkaa.

Paperitehtaan perusti w. 1803 Gustaf Lefrén. Se jou-
tui sen jälkeen Kirjakauppiaalle Joh. Christ. Frenckell'ille
toiminimellä J. C. Frenckell ja poika, joka nimi on sitten
pidetty. Tehdas sai oikeutensa huhtikuun 30 p. ja ne uudis-
tettiin syyskuun 7 p. 1871. J. C. Frenckell'in jälkeen tuli
poikansa Frans Wilhelm Frenckell tehtaan omistajaksi,
jonka hän suuresti lawensi. Tehdas sijaitsee kuudessa kiwihuo-
neessa ja konehistoon kuuluu 30 walilaitosta, 3 paperi- ja 3
siloituskonetta sekä kolme lumppukeittokonetta, joita käyttää
6 turbinia 350 hevoswoimalla. Stewin raaka-aine lumppu
kootaan suureksi osaksi Suomessa. Lähes puoli valmistusta,
joka on 60,000 riisiä paitsi 70,000 naulaa paperia, käytetään
maassamme; loppu suurimaksi osaksi menee Wenäjään ja
sen Itämeren maihin.

Jo ennen tämän paperitehtaan perustusta lienee Tam-
pereella paperia valmistettu. Abraham Häggman, kuollut 1781,
mainitaan olleen ensimmäisenä paperinvalmistajana täällä ja

wielä kerrotaan, että eräs Glas niminen oli täällä tehnyt paperia ja lienee ollut se, joka ensiksi pani alkuun nykyisen tehtaan.

Tehtaanhaltia Frans Wilhelm Frenckell walittiin Tampereen kaupungin edustajaksi waltiopäiwillä 1863; jamaassa myöskin Hämeenlinnan kaupunki hänen siihen walitsi, mutta käskettiin omaa edusmiestä walita. Uudestaan kaupungin edustajaksi 1867-wuoden waltiopäiwiksi walittuna Frenckell nimitettiin porwarisäädyn puhemieheksi, ja kaupunki jäi ilman edusmiehettä; kuitenkin porwaristo, kokoontuneena toista edusmiestä Frenckell'in sijaan walitsemaan, ilmoitti ei jaksawansa silloisten rasitusten aikana kahta edusmiestä palkata. Frenckell suositettiin kauppaneuvoksen nimellä ja korvitettiin lapsinensa perillisinensä w. 1868 aatelis-säätyyn ja sisäänotettiin Suomen Ritarihuoneesen nimellä von Frenckell. Hänen kuolemansa jälkeen 1878 hoitaa poikansa Waldemar von Frenckell tehtaan perillisten puolesta. Nimitoimisto J. C. Frenckell ja poika omistaa paperitehtaan sa wieresssä myös toisen tehtaan, joka kemiallisesti valmistaa paperiaineksia oljista. Tätä tehdasta, joka on oikeutettu helmikuun 28 p. 1864 ja toukokuun 18 p. 1874, käyttää 80 hevoswoimanen turbini, joka pitää käymässä myös öljymyllyn, jonka perusti w. 1843 aptekari W. Tennberg ja jonka wuotinen pellawan siemenen tarwittaminen mainitaan olewan noin 200 tynnyriä.

Tampereen masuuni on oikeutettu joulukuun 17 p. 1842. Sen rakensivat seuraawana vuonna salaneuvos August Ramsay ja Laamanni Nils Edman, ja myytiin siihen kuuluvan sahan kanssa w. 1856 Östermyran rautatehtaan omistajalle Gustaf Wasastjernalle, joka perusti siihen konepajan ja walimon. Nämät laitokset joutuivat w. 1861 Tampereen liina- ja rautateokkien osakeyhtiölle. Konepaja, jota käyttää yksi turbini, sisältää 4 pura-, 2 höylä- ja 2 pistokonetta. Konepajan työntekijöin apukassa nousi w. 1878 12,500 markkaan.

Liinatehdas, kankuri- ja waalentamislaitoksen kanssa tuli oikeutetuksi heinäk. 12 p. 1856. Waratuomari Adolf Lönngren'in rakentamana joutui se 1861 Tampereen Liina- ja Nauta-

teoffien osakeyhtiölle. Saitofjella, jota käyttää 5 turbinia yhteensä 390 hevosvoimaa, on 8050 kehää (spindeliä) ja 195 kangastuolia. Tehdas lämmitetään höyryllä putkijohdojen kautta kahdesta höyrypannusta. Vuotinen pellawan tarvitseminen on 75 ja 90,000 L^S:skän välillä, josta puoli saadaan Suomesta ja loppu Venäjältä. Vuotinen valmistus on lähes 1,200,000 naulaa lanfoja ja 22,000 kappalta kangasta ja sen yhteen laskettu arvo nousee lähes kolme miljonan markan vaiheelle. Saitofjella on oma 350 miehen vapaaehtoinen palokunta ja 4 ruiskua. Tehdas pitää koulun poikia ja tyttöjä warten, perustettuna w. 1860 ja sijoitettuna omaan kahdenkertaiseen kouluhuoneen, rakennettuna 1872 ja varustettuna kahdenäänisillä uruilla; oppilaisten luku w. 1879 oli 71 poikaa ja 75 tyttöä. Työnväestön kirjasto säilytetään kouluhuoneessa ja sen apukasja, jonka työntekijät ovat perustaneet, nousi 1878 vuoden lopulla 65,400 markkaan.

Puubiomo, sijoitettuna Siinatehtaan aluella, on erään w. 1872 yhtiön perustama. Sitä käyttää 10 turbinia 330 hevosvojen voimalla. Masuunin, Siinatehtaan sekä Puubiomon nykyinen toimitusjohtaja on warakonsuli F. E. Wahlgren.

Werkatehdasta, oikeutettuna toukokuun 23 p. 1851, käyttää 3 turbinia ja sillä on 1322 kierutinta (spindeliä) ja 30 kangastuolia. Vuotinen willan tarvitseminen on lähes 49,000 naulaa ja on valmistus 40,000 kynnäriä werkaa ja lähes 69,000 naulaa willalankoja. Toimitusjohtajana tätä nyhyä on C. G. A. Dahlbom.

Willakehru- ja kutomatehdas, oikeutettu elok. 18 p. 1847 on marrask. 7 p. 1810 toiminimellä: Th:s Pettersson. Sen käytinvoima on wafiratas, johtaja: John Pettersson.

Asfaltihuopatehdas, oikeutettu heinäkuussa 1877. Raaka-aineina käytetään willalumpuja ja termaa. Toimitusjohtaja on tuomari Adolf Lörngren.

Kouluja.

Tampereen **Alkeiskouluista Pedagogia** on vanhin. Se perustettiin w. 1812 ja kesti 1840 vuoden saakka. Koulun kahdenkertainen talo, johon vasta w. 1838 kahdenkertaisia ikkunoita saatiin, oli torin varrella. Kouluttajan palkka oli 15 tynnyriä jyvää, joita hänen piti lähteä Porin makasiinista perimään.

Sen vanhin ja merkittävin opettaja oli filos. maisteri Thomas Timotheus Kriander. Pappina Marttilassa hän virkaveljensä kanssa ja yksissä neuvoissa lukukinkerillä erään mielipuoletalonpojan rankaisi sillä että hän salpasi häntä uuniin, joka leipomisesta vielä oli lämmin. Mies häyryyn tukehtui ja kuolleena vedettiin ulos. Kriander weti siitä hengen-sakkoa, kärsi kirkonrangaistuksen ja pantiin pois wiralta, johon hän ei enää takaisin päässyt. Howioikeus ja Keisar. Majesteetti hänen tuomionsa wahwisti. „Mutta kun hän ennen sitä rikosta nuhteettomasti jonkun ajan oli toisen kollegan wiran Turun katedralikoulussa toimittanut sekä pastorintutkintoa käynyt, eikä hänen rangaistuksensa perästä hänen käytöksensä moitittu; niin hän w. 1812 asetettiin warapedagogiksi Tampereen, ja seuraavana vuonna wakinaiseksi ja oli siinä wirassa kumminkin vielä w. 1832. Koskessa hän kalasti helmisimpukoita ja lahjoitti keisari Aleksander I:lle niistä helmirihman, josta hän palkinnoksi sai komean formuksen. Kalastamisessansa hän äriän ja kateisen luonteensa kautta joutui riitaan erään englantilaisen kanssa, joka kotimaastansa hankkimilla paremmilla neuvoilla myös helmiä kalasteli. Opettajia hänen perästä oli:

Daniel Hezekiel Hildén, nyt prowastina Wehmallalla.
Wilhelm Jngman.

Wuonna 1842 asetettiin **Ali-Alkeiskoulu** kahdella luokalla, johon kolmas tuli 1844. Se lakkasi 1875.

Rehtorit: Fredrik Ferdinand v. Pfaler.

Berndt Adolf Reinholm 1849, sitte Haminan Kadettikoulun pastori.

Edwin Karsten, nyt kirkkoherrana Kuivalahdessa.

Neliluokkainen **Ylialkeiskoulu** Tampereella avettiin Syyskuun 1 p:nä 1860 ja jatkettiin kesäkuun 15 p:ään 1876, jolloin se sai jättää sijansa neliluokkaiselle realkoululle, joka elokuun 5 p:nä 1873 annetun Arm. kirjeen johdosta määrättiin Tampereelle. Ylialkeiskoulussa oli yllämainitun ajan kuluessa ollut 349 oppilasta, joista 136 Tampereelta ja 213 muualta kotosiin. Koulun oppimäärän on suorittanut 134 oppilasta.

Oppilaitten lukumäärä syyslukukauden alussa joka vuosi on ollut:

1860	41.	1869	101.
1861	57.	1870	108.
1862	69.	1871	118.
1863	82.	1872	102.
1864	82.	1873	kesälukukauden.	103.
1865	89.	„	syyslukukauden 3:lla luokalla	73.
1866	88.	1874	„ 2:lla „	37.
1867	91.	1875	„ 1:llä „	14.
1868	105.	1876	kesälukukauden 1:llä „	12.

Koulun vakinaiset opettajat koulun toimeenpanemisesta sen lakkauttamiseen saakka ovat olleet:

Adolf Fredrik Rosendal, rehtori ja uskonnon opettaja † 1876.

Johan Stolpe, historian kollega.

Frans Ewald Fernberg, latinan kielen kollega.

Karl Gustaf Söderlund, venäjän kielen opettaja.

August Hildén, voimistelun opettaja, nyt Marttilan kirkkoherra.

J. W. Bergroth, matematiikan kollega 1863—1866.

G. Corander, matem. kollega 1867 † 1870.

Tampereen neliluokkainen **Realkoulu** avettiin Syysk. 1 p:nä 1873 yhdellä luokalla ja tuli vasta syyslukukaudella 1877 täysiluokkaiseksi.

Oppilasten luku on ollut:

1873	10.	1876	27.
1874	21.	1877	35.
1875	23.	1878	45.

Näistä ovat tähän saakka kaikki suorittaneet koulun lukumäärää.

Realkoulun virkaa tekewä rehtori 1873—1876 oli Eli-alfeiskoulun rehtori A. J. Rosendal.

Axel Gabriel Borg kollega matematikissa, rehtori 1876—77.

Johan Stolpe, kollega historiassa, rehtori 1877.

Kollegat: Frans Ewald Fernberg, ruotsin ja saksan kieli 1875.

Otto Rudolf Borg, alfeis-matematiki ja luonnontiede 1875.

Edward Maunulin, matematiki ja fyysiki 1877.

Karl Gustaf Söderlund, venäjän kielen opettaja 1874.

Fanny Henriette Björnström, piirustus, w. t. 1875, waf. 1876.

Anders Terwo, laulanto, w. t. 1875, waf. 1876.

Fredrik Jäderholm 1876.

Korkeempia kansakouluja neljällä mies-, kolmella nais-opettajalla on kaikkiaan seitsemän. Poikain koulussa on 1879 oppilaisia 155, tyttöin koulussa 97 eli yhteensä 252.

Alemmia kansakouluja on viisi. Niissä on tätä nykyä kaikkiaan 226 oppilasta.

Nykyisissä ja alemmissä yhteensä 478 oppilasta.

Paitsi näitä on kaupungissa yksityinen ruotsalainen Naiskoulu 40:llä oppilaalla, joka on nauttinut waltioapua. Vielä on naisyhdistiön Tyttökoulu.

Tehtaitten kouluja erittäin ovat: Pumpulitehtaan, Siina-tehtaan ja Frenchellin lahjoittaman waraston koulut. Näissä kaikissa kouluissa opetetaan tätä nykyä kaikkiaan 825 lasta. Kaupungilla sekä tehtailta on vielä lisäksi Sunnuntai- ja Ehtooukouluja.

Papit.

Tampereen vanhassa kirkonkirjassa, joka alkaa w. 1795, tavataan seuraava kirjoitus: „Kun Ruotsin kuninkaan, Gustaa III:n perustuskirjeen kautta, annettu lokakuun 1 päivänä 1779, kaupunki on perustettu Tammerkosken rannalle, Tampereen Säterirysthollin maalla, ovat kaupunkilaiset vielä muutamia vuosia sen jälestä, miten ennenkin, viettäneet jumalanpalvelusta Mesjukylän emäkirkossa, ja sen ajan kuluessa silloin tällöin vuoteensa Mesjukylän papisto pitänyt jumalanpalvelusta kaupungisakin, niin sanotussa Bränni-pytingissä kosken ylipuolella; mutta w. 1786 saivat kaupunkilaiset erisaarnahuoneen, asetettu rysthollin vanhan suuren pytinkin eteläiseen päähän, ja seisova torin koillisessa kulmassa, lähellä koskea, sekä samana vuonna oman ensimmäisen pappinsa, herra Maisteri Abraham Silius, joka oli sangen oppinut mies. Hän muutti Tampereelta 1794 Piikkiöön, oli sittemmin kirkkoherrana Urjalassa ja kuoli korkeassa iässä kirkkoherrana Mesjukylässä. Mainitusta ajasta lukein, on jumalanpalvelusta täällä pidetty kaikki pyhät vuorottain suomen ja ruotsin kielellä ja suurempina juhlina molemmilla kielillä. --- W. 1795 määräsi Turun Tuomiokapituli kirkkoherran apulaisen Ruowedellä Johan Wideman kaupungin saarnaajaksi Tampereelle, jota wirkaa hän 1000 kuparitaalarin vuotuisella palkalla toimitti, kunnes hän, Tuomiokapitulin tuomion kautta tammikuun 9 päivä. 1811, irstaisuutensa ja monien wirkawirheittensä tähden pantiin pois papinwiralta. Hän kuoli huhtikuun 27 p. 1812. --- Meijessä kirkonkokouksessa joka pidettiin toukok. 19 päivänä 1811 kaupungin saarnahuoneessa, korottivat kaupunkilaiset — sillä ehdolla, että kolmesta waaliinpannusta saaisivat walita yhden — kaupungin saarnaajan palkan 400 ruplaan paperia, jonka palkan kaupunki maksoi vuosittain takseerauksen mukaan. Tämän johdosta Turun tuomiokapitulin kolme pappia waalille pantua, walitsi seurakunta yksimielisesti kirkkoherran apulaisen Kangasalla Johan Esbjörn heinäkuun 5 päivä. 1812 kaupungin saarnaajaksi. Esbjörnin jälestä ovat kaupungin saarnaajat olleet:

Serman Hellén w. 1824—1832, kuollut Ulvilan prowastina;
Gustaf Brander w. 1832—1837, kuollut Mouhijärwen
kappalaisena 1869;

Josaf Grönberg w. 1837—1861, Messukylän prowasti;
Gustaf Hachstedt 1861, kuollut 1863;

Karl Alfred Sadenius armovuoden saarnaaja 1864—1867,
Möjjärwen kappalainen;

Johan Wilhelm Nybergh 1867—1872, muutti täältä
Pälkäneen kirkkoherraksi ja sieltä Wähän Kyröön;

Anders Oskar Törnudd 1873—1879, Wirolahden kirkko-
herra;

Karl Alfred Tallqwist wirkaatekewä 1879.

Kaupungin väestö teki 1811 vuoden alussa 682 henkeä,
ja sen mukaan kuin väestö karttui ja pappien työ lisääntyi,
sen verran on myös pappien palkkaakin lisätty. Reisarillisen
päättöksen johdosta, annettu toukok. 11 p. 1822, myönnettiin
kaupungin saarnaajalle kassintertaiset wirtawuodet, joka oikeus
sittemmin on lakannut. Vuonna 1824 marrask. 24 p., jolloin
kaupungin wäkiluku oli noin 1200 henkeä, sai kaupungin saar-
naaja huoneenhyrryrahvoja 12 killinkiä ruotsin riksiä wero-osalta,
jotka sitten korotettiin 18 killinkiin wero-osalta. Seuraawan
kolmen vuosikymmenen ajalla lisääntyi kaupungin väestö kol-
mikertaisesti ja teki 1855 vuoden lopulla 3,820 henkeä. Näin
juuren seurakunnan hoito oli jo tätä ennen pidetty yhdelle pa-
pille liian raskaana, josta syystä pumpulitehdas-yhtiö omalla
kustannuksella otti oman pappinsa ja tähän wirtaan w. 1846
kutsui Frans Henrik Bergroth'in. Hän seuraavana vuonna muutti
Keuruun, jonka kirkkoherra hän on. Hänen jälkeensä nimitet-
tiin w. 1847 siihen hänen welsensä, nykyinen kaupungin saar-
naaja Berndt Gustaf Bergroth. Yleisessä kirkonkokouksessa mar-
rask. 2 p. 1856 määrättiin senaikuiselle kaupungin saarnaajalle
korotettu palkka, jonka jälkeisensäkin owat nauttineet.
Tämän määräyksen johdosta teki kaupungin saarnaajan palkka:
50 kopekkää hopeassa jokaiselta kaupungin 800 wero-osalta, eli
400 ruplaa hopeassa, ja paitsi sitä wirtamiehiltä ja wallas-

säätyisiltä yksi rupla, alhaisemmilta virkamiehiltä 50 kopeekkaa sekä työmiehiltä ja niiden vertaisilta 25 kopeekkaa hopeassa joka perhefunnalta. Vielä sai kaupunginjohtaja hyyryrahaa 20 kopeekkaa joka vero-osalta. Jos vero-osat eivät riittäneet täyttämään palkkaa 400 ruplaa sekä hyyryrahoja, otettiin puuttuva kaupungin yhteisistä varoista. Paitti näitä palkka-etuja sai kaupunginjohtaja joka ripillä-käyneeltä hengeltä kantaa 5 kopeekkaa hopyassa pääsiäisrahaa ja samaten kuin siihenkin asti nauttia hänelle entiseltään annettua maata sekä entisen tavan mukaan hänen kantamiansa testamenttia ja kolehtia. — Mikäisemman määräyksen mukaan on kaupunginjohtajalla oikeus, jos hän niin tahtoo, mainitun maan korvaukseksi kaupunginkassasta kantaa 20 ruplaa 28 kopeekkaa hopeassa. Koskewa niitä neljää kolehtia, jotka kaupunginjohtaja ennen on kantanut, määräsi seurakunta kirkonkokouksessa toukokuun 4 p. 1863, että kaupunginjohtaja saisi kaksi ja tehtaansjohtaja kaksi kolehtia; kirkonkokouksessa tammikuun 21 p. 1866 myönnettiin tehtaansjohtajalle Bergroth, niin kauvan kuin hän nykyisessä virassaan pysyy, samaten kuin kaupunginjohtajallenkkin pääsiäisrahaa 20 penniä jokaiselta ripillä-käyneeltä hengeltä, johon maksuun pumpulitehtaalaisetkin suostuivat.

Virkatalon rakentamiseksi kaupungin johtajalle oli vähitellen varoja koottu, ja kirkonkokouksessa toukokuun 16 päivänä 1865 päätettiin, että nämät varat, joita silloin oli 6,800 markkaa, käytettäisiin pappilan rakentamiseksi, ja että paitti sitä otettaisiin laina, joka kuolettaisiin kaupunginjohtajalle vero-osista karttuvilla hyyryrahoilla; ja toisessa kokouksessa elokuun 1 p. samaa vuotta hyväksyttiin pappilan huoneitten paikka ja riitinki, jonka rakentaminen tarjottiin urakahuutokaupalla ja jonka pitäisi olemalla valmiina lokakuun 1 päiväksi 1866. Elokuun 19 p. 1865 kaupunkia kohdannut tulipalo esti tämän päätöksen toimeen saattamista ja on vieläkin jätetty toistaiseksi.

Oleisessa kirkonkokouksessa joulukuun 11 p. 1866 päätettiin pyytää Tampereen erottamista omaksi kirkkoherrakunnaksi,

jolloin tulevalle kirkkoherralle määrättiin 5000 marffaa palkkaa, pääsiäisrahat siihen luettuina, sekä virkatalo, jonka ohessa kaupunginsaarnaaja olisi wastedeskin pidettävä ja palkattava niin kuin ennenkin. Tämä päätös kuitenkin kumottiin tehdyin wali-
tuffsen tähden.

Papiston palkkaus kirkonkokouksessa keskusteltua päätti R. Majesteetti armoll. kirjeen kautta kesäkuun 13 p. w. 1870 Tampereen seurakunnan erottamisen Messukylästä eri kirkkokuunnaksi, niinpian kun Messukylästä kirkkoherran tila joutuu auki sekä uusi kirkko on täysi valmis. Tulevalle kirkkoherralle määrättiin silloin palkkaa 6300 marffaa ja kappalaiselle 2200 m.

W. 1877 huhtikuun 18 p. kirkonkokouksessa suostuttiin seurakunnan pappien ja kirkonpalveliain palkoista, toukokuun 1:sestä päivästä 1877 maksettavista:

Seurakuntaa palwelee 2 pappia, kirkkoherra, johon saarnaja suorastaan, Messukylän kirkkoherrawiran ensikerran awonaiseksi jouduttua, pääsee, ja kappalainen. Edellisen palkkaedut ovat saarnajan, eli kaikkiaan 7000 marffaa, 1000:lla markalla lisätynä, josta 500 m. huonewuokratilajykyiseksi, 500 m. n. s. pienten tulojen korwaukseksi. Kappalainen, ensikerran ilman maaliehdotusta kutsuttawa ja welwollinen kolme päivää wiikossa auttamaan pastoria kansliatöissä saa, 3200 marffaa. Luffari, joka samassa on urkujen soittaja, saa 2000 marffaa, mutta palkkaa itse ur'uinpolkijan. Kirkonisännöitsijän palkka on 800 marffaa. Werotu on niihin tarpeihin näin: 16 vuotta täyttäneet maksawat: waimot, lesket, ja 21 vuotta nuoremmat henkilöt vanhempainsa kodissa ja joilla ei ole palvelusta ja tuloja 1 markan, muista kaikista miespuolet 2, waimonpuolet 1 m. 50 p. Tarwittawa lisä jaetaan tasaan samaksi wuodeksi määrätuille weroäyriille. Papin palkkaa maksawa maksaa wiini- ja kynttilärahoiksi 15 penniä, ripillä käywät ulkoiseurakuntalaiset joka kerralta myös 15 p.

Useituyisistä toimituksista kaupungin papit saawat palkkioiksi: awioonwihkimisestä papin luona 2 marffaa, lapsenkastamisesta papin luona 1 markan, ruumiinsiunaamisesta tawal-

lifella juhlamenolla, pait korvausta hewofesta, 2 marffaa. Mainetodistuksista maksetaan 50 penniä, mutta muuttotodistukset annetaan ilmaiseksi. Köyhät ovat maksutta palveltavat, kirkkoonotosta papin luona sekä sairaitten oppimisesta älköön myöskään maksua waadittako. Kirkonkokouksen pitäjä olkoon welwollinen waadittaisja 1 marfan palkkiolla jokaiselta lehdeltä laillisella ajalla antamaan otteen kirkonkokouksen pöytäkirjasta.

Kirkko.

Muinaisella Tammerkosen jäterin herrasväellä — suwut Creutz, Kurk, Boije y. m. — ja heidän palvelusväellä oli puolen penikulman päässä Kivikirkon pitäjän kirkossa etumainen kaksijakonen penkki, ja parwella oli tila kartanon tollimiehillä ja „koskikunnan nuorisolla“. Tampereen kaupunkilaiset ensin käwiwät siellä kirkkoa niinkuin ennemminkin. Harjun kirkkoon kaupungin länsipuolella oli melkein yhtä pitkä matka. Wuonna 1807 pyysiwät Tamperelaiset Birkkalan kirkon sijoittamista kaupunkiinsa; seuraavana vuonna anoiwat he muutamia taloja Birkkalasta ja Kivikirkolta saada kaupungin seurakunnan yhteyteen, ja w. 1819 tahtoiwat he Harjun kappelikunnan kanssansa yhdistää. Kaikki nämät anomukset asianomaisien oikeustojen tuomiolla meniwät mytthyn. Wuonna 1809 nostettiin Kivikirkon pitäjän kokouksessa kysymys Kivikirkon emäseurakunnan jaosta. Kohta Tampereen perustettua kirkko itse kaupunkiin tarwittiin. Tampereen rysthollin talo otettiin hätäwaraiseksi kirkoksi, ja siihen seurakunta saiin tytyä 45 vuotta. Tämä ei muuta ollut kun Tampereen rysthollista peritty asuintupa, joka seisoi nykyisen kirkkotapulin paikalla pitkinpäin koskea. Se tawataan myös „saarnahuoneen“ nimellä jo w. 1786, kun 25 rikillä palkattu ensimmäinen kaupungin wakainainen saarnaaja siellä kirkonkokousta piti. Uusi kirkko eli nykyinen rakennettiin w. 1824, johon keisari Aleksander I myös apurahaa antoi. Wanha, ahdas ja jopimatoin

rufoushuone awisfionissa myytiin ja on nyt Runinkaankadun warrella matalin, nahkuri Karlssonin talo, taas wäliseinällä niinkuin muinaan ennen kun se kirkkona oli.

Nykyinen puukirkko rakennettiin 1824 ja korjattiin 1847. Sen alttaritaulu on Rob. Ekman'in tekemä, w. 1831 ostettu 283 pantto riksillä; kehys siihen maksoi 173 riksia. Altaritaulun yläpuolella on korokumaus näyttävä uskonnon waimoihmisen muodolla. Ur'ut, Thulé'n tekemiä w. 1848, owat 11 äänisiä ja maksoivat 1,200 h. ruplaa. W. 1835 kirkko palowakuutettiin. Kello kirkontapulissa on Ilmajoen J. Könnin tekemä. Joka vuosi wäähä ennen joulua luffari käwi ympäri kynttelä kookoomaan kirkon walaistamiseksi jouluna sekä papille ja itsellensä, kunnes kirkonkokouksessa lokak. 16 p. 1860 päätettiin wastedes kynttilät kustantaa kirkon wiinirahastosta, josta syystä kunkin maksu tähän rahastoon korotettiin kolmesta hop. kopekasta neljään.

Tarwittawasta uudesta kirkosta on monta kymmentä vuotta puuhattu. Ensin aiwottiin wanhaa laajentaa, mutta sitten päätettiin 1860-luvulla uutta rakentaa ja siihen tarpeesen rahawaroja wuotuisesti koottiin, jotta, poisluettua mitä tähän saakka aljettuun uuden kirkon tekoon on kulutettu, nousewat yli 130,000 markan. Kirkon asema oli määrätty Mustalahden wuorelle, mutta siitä luowuttiin ja oltiin kahdella waiheella olisiko torilla paras paikka nykyisen kirkon wieresjä, wai hautausmaan ja kaupungin wälillä kussa Mustalahdenkatu käy Rauppa- ja Hämeenkadun poikki; tähän wiimeiseen se joutui ja on tästä wuodesta tekeellä.

Raupungin etuusia saadesja Tampere oli Ruotsin waltakunnassa ensimmäinen kaupunki jolle säädetty oli että hautausmaa piti oleman kirkon ja kirkkomaan ulkopuolella. *)

Wulla 1860-lukua aiwottiin täkäläisiä englantilaisia war-ten eri kirkko Mustalahdenwuorelle, mutta, waiikka sekä täällä että Englannissa listoilla koottua rahaa oli warossa, asia

*) Rabenius. Sweriges Kyrko-Rätt p. 303.

raufesi tyhjään senttuvooksi, että huomaittiin täkäläisten englantilaisten ei oleman yhtä, vaan useampaa lahkokuntaa.

Wäestö. Kaupungin wäkiluku ensimmäisten 15 vuosien kuluessa ei ole kirjoihin pantu. Eräässä meille annetuksa luettelossa wäestöstä kaupungin ensimmäisinä 6 vuosina tawataan tuskin yhtäkään ainoata nykyistä sukua.

Tampereen ensimmäinen kirkonkirja on vuodelta 1795 ja näyttää seuraavaista:

	Syntyneitä.	Kuolleita.	Wihittyjä pariskuntia.
1795	22	9	4
1796	16	7	5
1797	19	14	3
1798	20	18	5
1799	16	10	0
1800	—	—	2
1801	—	—	7

Kuinka Tampereen wäestö on tämän vuosikadan alusta lisääntynyt, näkyy seuraavasta otteesta wiiden vuoden wäkiluvuista.

	Miesp.	Naisp.	Yhteen.	Perhekuntaa.
1800	231	232	463	—
1805	274	328	602	120
1810	315	367	682	126
1815	281	412	793	139
1820	465	491	956	162
1825	638	664	1302	161
1830	789	796	1585	291
1835	769	808	1577	320
1840	845	974	1819	341
1845	1115	1398	2513	458
1850	1343	1764	3207	596
1855	1628	2192	3820	617
1860	2240	2992	5232	840
1865	2449	3089	5538	1011
1870	—	—	6869	—
1875	—	—	8800	—

	Syttyneitä				Kuolleita				Seurafuntaan muuttaneita.				Poismuuttaneita.		Wihityitä paris- funta.	Yläs.		
	naisp.		yhteen.		naisp.		yhteen.		naisp.		yhteen.		naisp.				yhteen.	
	miesp.	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877			1878	1865
1865	115	119	234	85	66	151	217	266	483	153	144	297	47	269				
1866	119	103	222	94	88	182	—	—	572	—	—	287	40	325				
1867	110	100	210	235	199	434	—	—	521	—	—	199	34	98				
1868	90	66	156	192	205	397	—	—	420	—	—	195	45	16				
1869	120	111	231	63	63	126	—	—	685	—	—	296	66	494				
1870	123	127	250	57	56	113	314	401	715	156	278	434	87	398				
1871	155	143	298	62	57	179	267	257	524	117	190	307	101	396				
1872	146	127	273	141	148	289	259	519	578	—	—	—	73	—				
1873	143	153	296	83	83	166	222	314	536	134	156	290	86	373				
1874	148	163	311	142	123	265	223	227	450	149	210	359	88	137				
1875	151	167	318	99	113	212	301	286	587	157	211	368	98	325				
1876	185	160	343	122	116	238	259	243	302	157	195	352	82	257				
1877	218	180	398	126	119	245	281	272	553	149	123	273	106	3,422				
1878	256	238	494	155	147	302	253	251	504	232	254	486	120	210				

Sjo wäenlijäys 1877 riippuu siitä että sinä vuonna Messukylän seurakunnasta siirrettiin kaupunkiin 2,989 henk., 1380 mies- ja 1,609 naispuolta. — 1878 w. lopulla teki kaupungin väestö 12,440.

Kaikki nämät tiedot ja numerot, jotka tässä ovat esiin tuodut, osoittawat kuinka Tampere, alussa pienenä kaupunkina köyhässä ja kaukaisessa maakunnassa, ensimmäisinä vuosikymmeninä ei liioin karttunut; vasta siitä ajasta, jolloin pumpulitehdas tänne perustettiin, on Tampereen vuosi vuodelta karttuva waurastuminen ja wäenlijäys luettava. Tampereen tulee warallisuudestaan kiittää tehtaitansa ja niitten kautta liikkeelle pantuja rahoja; senwuoksi sai Tampereen kaupunki vähemmän kuin muut maamme paikkakunnat kärsiä katowuosina 1867—68 köyhän ajan rasituksia. Waltion yleisiä rakennuksia eikä myös suurempia wirkalaitoksia täällä ole. Tamperelaiset, menneitä aikoja muistellen, owat nähneet welwollisuutenansa juhlanan wietettä kaupunkinsa satawuotista syntymäpäivää. Sen muistoksi owat kaupungin waltuusmiehet kokouksessa syyskuun 24 päiw. 1879 määränneet heidän käytettäväksi annetuista waroista 10,000 markkaa warastoksi, jonka korko on käytettävä tästä lähin kaupungissa syntywain lasten hyväksi.

Juhlaa warten määrätty toimikunta on kaupungilaisille julistanut seuraawan ohjelman päivän wiettämiseksi:

Juhla-ohjelma Lokakuun 1 p:nä 1879.

- Kello 8 e. pp. Ammutaan kanuunilla.
 " 11 " tapahtuu kirkonkellojen soittaminen, jonka jälkeen kaikki liike seisautettakoon.
 " 12 " Jumalan palvelus kaupungin kauppatorilla, sen jälkeen juhlapuhe sekä ammutaan kanuunilla.
 " 4¹/₄ j. pp. Juhlapäiwälliset seurahuoneessa.
 " 7 " Soitinkulkku kaupungin Wapaehtoista palosammutuskunnalta.
 " 7¹/₂ " Loistotulitus ja juhlawalautus kaupungin esplanadeissa.
 " 8¹/₂ " Juhlatanssi seurahuoneessa.

Sadeilman sattuessä tapahtuu jumalanpalvelus kirkossa ja juhlapuhe pidetään tanssihuwissa.

Pääsylippuja juhlatanssiin 3 markkaa naisilta ja 4 markkaa herroilta myydään kirjakaupassa sekä matkustawaisille sisällekäytämässä.

Nimenkirjoituslista Juhlapäiwällisiin osaa ottoa warten on maanantai-iltaan saakka kirjakaupassa ja seurahuoneessa saatavana.

Meinen liputus ja tulitus koroittaa juhlaillisuutta!

Juhlatoimikunta.

Jumalanpalveluksen toimittaa w. t. kaupunginsaarnaja Alfred Tallqvist.

Juhlapuheen pitää maisteri Ewald Fernberg.

Juhlarunon on tohtori J. Krohn sepittänyt.

SELITYS.

Kyttälän Kaupungin osaa:

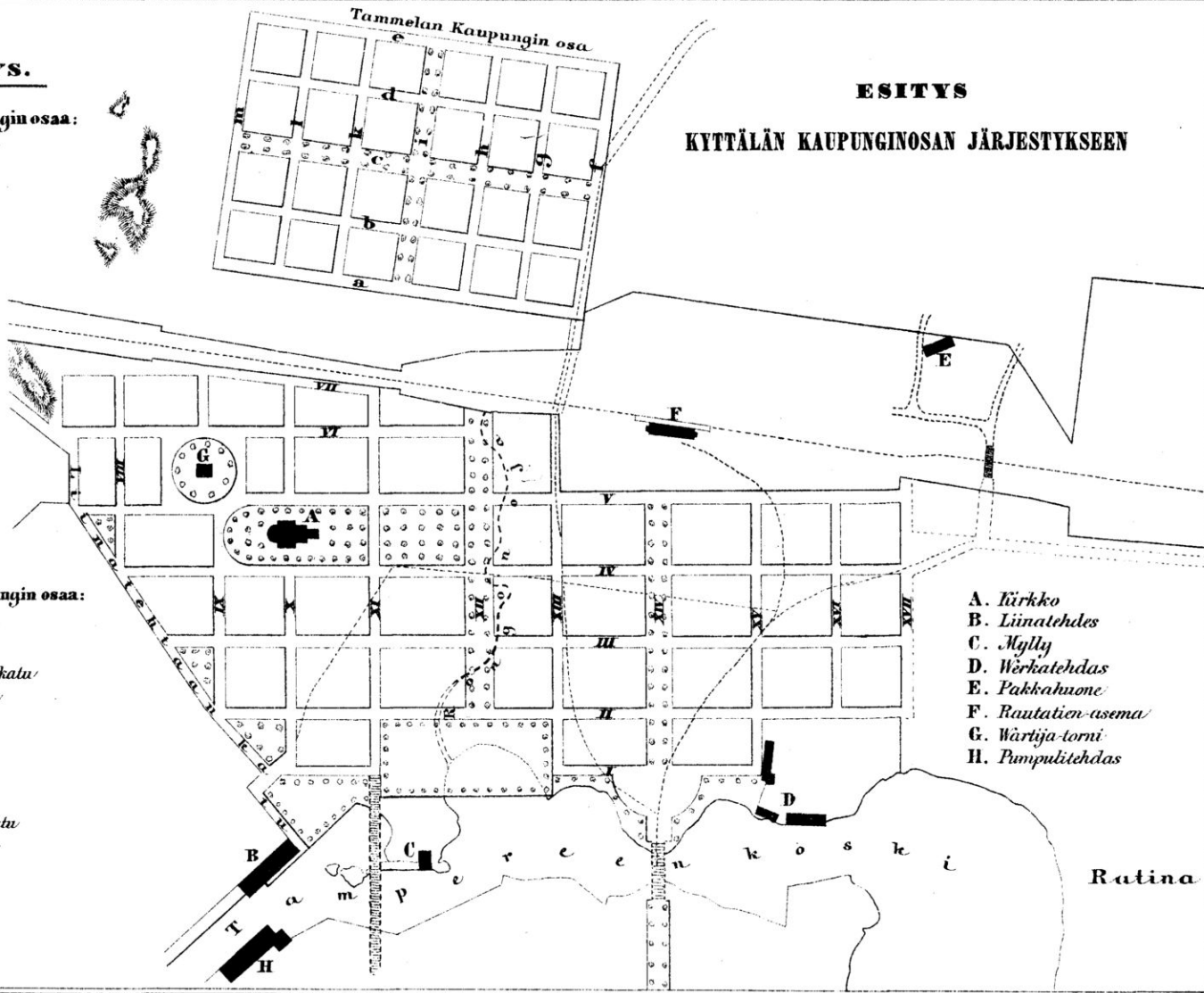
- I. Koshi katu
- II. Toinen "
- III. Kolmas "
- IV. Neljäs "
- V. Rautatie "
- VI. Kuudes "
- VII. Seitsemäs "
- VIII. Wiuri "
- IX. Siikkolan "
- X. Erkkilän "
- XI. Uuden Sillan "
- XII. Puntarha "
- XIII. Kyttälän "
- XIV. Ilämeen "
- XV. Werkahtaan "
- XVI. Otavallan "
- XVII. Hatanpään "

Tammelan Kaupungin osaa:

- a. 1° Pitkä katu
- b. 2° " "
- c. Tammelan puisto katu
- d. 4° Pitkä katu
- e. 5° " "
- f. 1° Poiki "
- g. 2° " "
- h. 3° " "
- i. Tammelan risti katu
- k. 5° Poiki katu
- l. 6° " "
- m. 7° " "

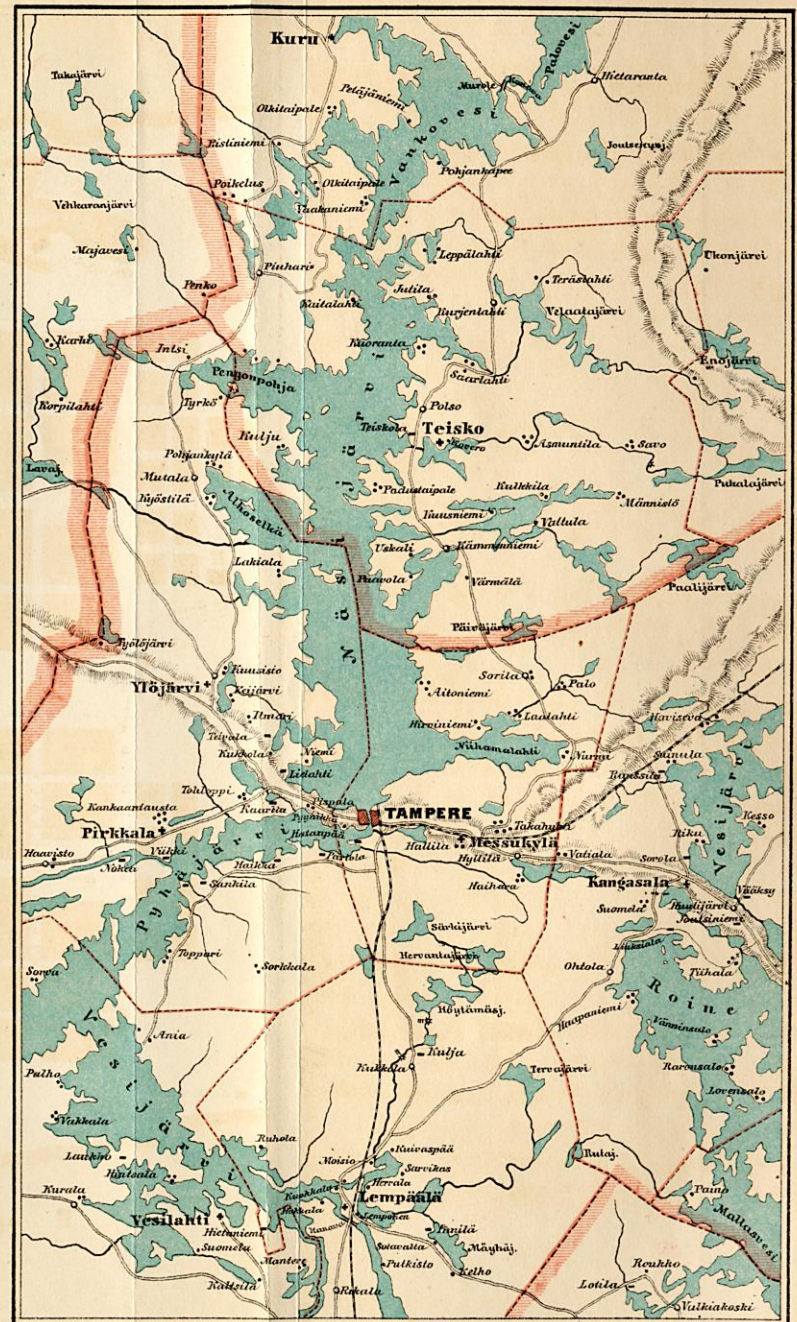
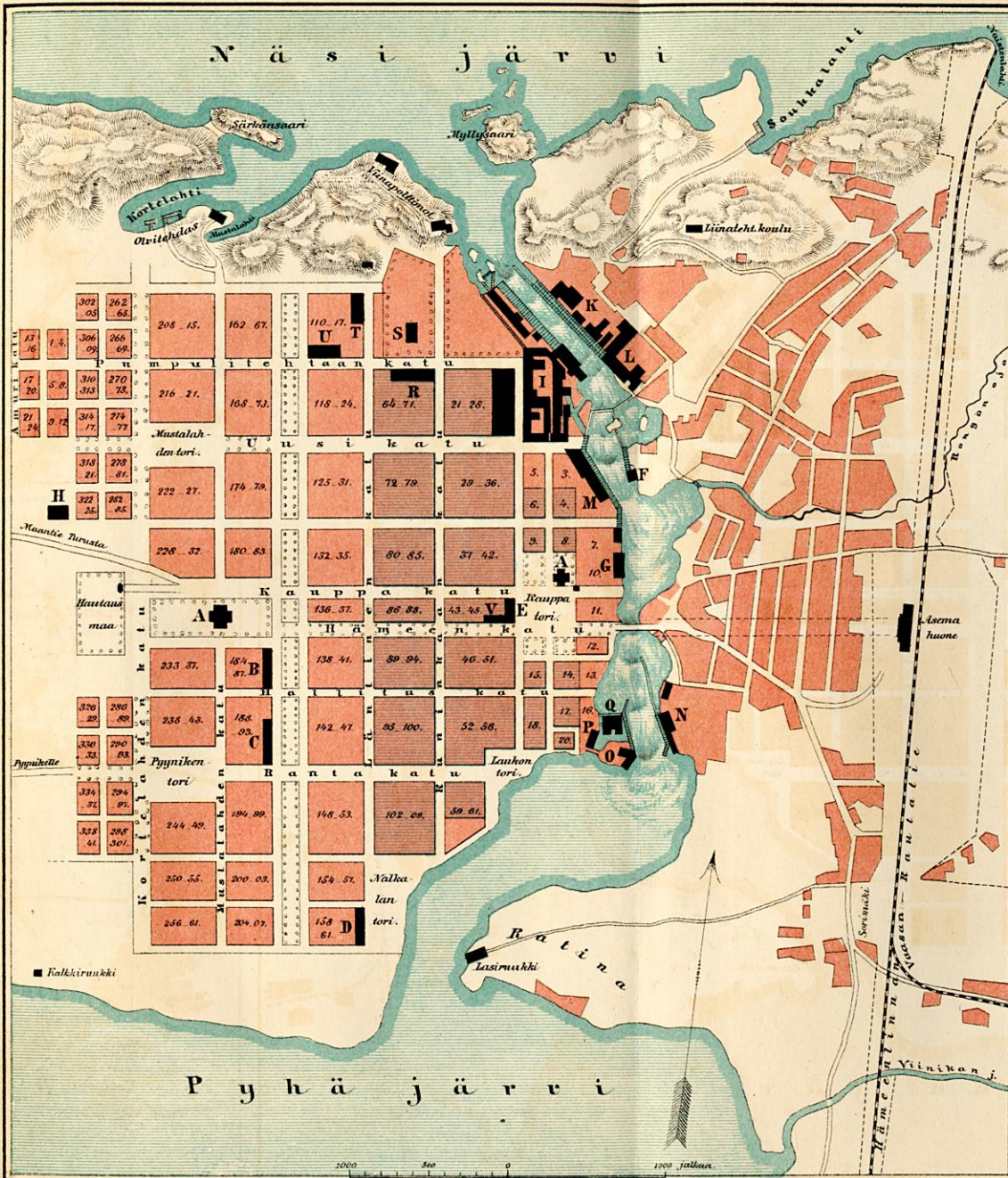
ESITYS

KYTTÄLÄN KAUPUNGINOSAN JÄRJESTYKSEEN

- A. Kirkko
- B. Liinathedes
- C. Mylly
- D. Werkahtehdas
- E. Pakkahuone
- F. Rautatie-asema
- G. Wärtija-torni
- H. Pumpulitehdas

Rutina

- A Kirkkoja. B Kansakoulu. C Realikoulu. D Sairashuone. E Raastuvan asema. F Jauhomylly.
- G Kylpylaitos. H Kruunun makasiini. I Pumpulitehdas. K Maasuuni. L Liinatehdas.
- M Paperipruukki. N Verkatehdas. O Värjäystehdas. P Villatehdas. Q Kattohuopatehdas.
- R Posti ja Telegrafi. S Pumpulitehtaan rukoushuone. T Asyli. U Lastenkoto. V Vankihuone.